

Boligmangel, bolignød, boligkrise.

Den kommunale håndteringen av boligproblemene i Bergen mellom 1910 og 1919.

Kjetil Richard Sturtzel

Mastergradsoppgave i historie

Høgskolen i Bergen/ Universitetet i Bergen

Våren 2009

Forord

I forbindelse med mitt masterprosjekt vil jeg takke mine veiledere Bente Brathetland og Frode Ulvund for gode tilbakemeldinger og kommentarer. En spesiell takk må også rettes til de ansatte ved Universitet i Bergens manuskript- og librarsamling for den hjelpsomheten de har utvist under min kildeinnsamling. Jeg er dere alle takk skyldig.

Kjetil R. Sturtzel

Forkortelser

BA: Bergens Aftenblad

Bkf: Bergens Kommunes Forhandlinger

BT: Bergens Tidende

MA: Morgenavisen

Forsiden: Vågsallmenningen etter brannen i 1916. Fotograf: Lauritz Bekker Larsen. Opphav: Billedsamlingen, Universitetsbiblioteket i Bergen.

Innhold

<u>Kapittel 1: Innledning</u>	s. 4
<u>Bakgrunn for oppgaven</u>	s. 4
<u>Problemstilling og avgrensing</u>	s. 5
<u>Kilder</u>	s. 8
<u>Tidligere forskning</u>	s. 9
<u>Kommunens oppbygning</u>	s. 10
<u>Kapittel 2: Boligmangelen før 1910</u>	s. 14
<u>Den store folkeveksten</u>	s. 14
<u>Den filantropiske fasen</u>	s. 15
<u>1894 – et skilleår i sosialpolitikken</u>	s. 18
<u>Byggeboom og boligkrakk</u>	s. 23
<u>Hvorfor gikk det så sent?</u>	s. 25
<u>Oppsummering</u>	s. 28
<u>Kapittel 3: Tilspissing av debatten: Kommunen innfører tiltak</u>	s. 29
<u>Kommunens håndteringsalternativ</u>	s. 29
<u>”Typebyen”</u>	s. 33
<u>Boligselskapet av 1910</u>	s. 37
<u>”En ny fase” i den sosiale boligpolitikken</u>	s. 44
<u>Boligrådet opprettes</u>	s. 51
<u>Verdenskrig og panikkutbrudd</u>	s. 54
<u>Oppsummering</u>	s. 57

Kapittel 4: Bybrann og krise s. 59

Brannen og brakkebyen s. 59

Striden om husleien s. 62

Husleienemnden får utvidet mandat s. 69

Flyttedagen – det stadige problem s. 71

Boligrådets rolle og Husvildekomiteen s. 72

Krohsnminde II s. 76

Flere brakker s. 78

Beslaglegging av leiligheter og andre krisetiltak s. 80

Oppsummering s. 84

Kapittel 5: Konflikten trappes opp s. 86

Kommunevalget 1916 – Høyre og boligsaken s. 86

Krohsnminde III s. 87

Tiltakenes virkning s. 94

Fred og nye konflikter s. 100

Folkevekst vs. Byggevirkosomhet s. 103

Oppsummering s. 103

Kapittel 6: Konklusjon s. 105

Bibliografi s. 109

1 Innledning

Bakgrunn for oppgaven

På 1800- og begynnelsen av 1900-tallet opplevde Norge en enorm befolkningsvekst. Fra 1855 til 1910 steg antall innbyggere i landet med nesten én million.¹ Denne befolkningsveksten sørget for at det mange steder ble boligmangel, da byggevirksomheten ikke hadde kapasitet til å følge opp. I følge samtidsarkitekten Harald Hals ble det for eksempel ikke bygget mer enn én leilighet per syv nye beboere i Kristiania i de første ti årene etter århundreskiftet, noe som førte til overbefolkede leiligheter og boligmangel for mange.² Det er lite som tyder på at denne tendensen var særlig annerledes i Bergen. Fra 1855 til 1900 steg folketallet i byen fra 24.000 til 34.000, mens det frem til 1910 økte til hele 72.000.³

Folkeveksten og den påfølgende urbaniseringen var en del av en industrialiseringsfase som landet gjennomgikk. Med denne vokste en ny klasse frem i det norske samfunnet, arbeiderklassen. Vanligvis var det arbeiderklassen og de tilhørende familiene som led verst under boligmengden. De første tegnene på sosialisme i Bergen kom på midten av 1880-tallet, og fikk etter hvert stor oppslutning.⁴ Etter hvert som arbeiderklassen ble større, og det i stor grad var arbeidere som slet mest på boligmarkedet, skjøt sosialistiske ideer og tankesett fart. Blant disse ideene var et krav om et større kommunalt fokus på boliger.

Sosialistiske ideer fikk ekstra grobunn etter boligkrakket i 1899/1900. I løpet av 1890-årene hadde rundt 4600 nye leiligheter blitt bygget i Bergen. I toppåret 1899 ble 231 nye bygninger oppført. Året etter sank dette tallet til 98, mens det i 1901 bare ble oppført 13 nye boliger.⁵ Utviklingen mot slutten av 1910-tallet viser at boligbyggingen sakte men sikkert var på vei opp, om enn ujevn. Dessuten var det mye som tydet på at det var langt igjen før de gode årene på slutten av 1800-tallet ville nås. I 1900 hadde for eksempel 5,90 % av byens leiligheter vært ledige. I 1910 hadde dette tallet sunket til 1,02 %, mens i 1913 var det bare 0,72 % ledige leiligheter i byen.⁶ Byens administrasjon, gjennom den første magistratsavdeling, hevdet at en ledighetsprosent på mindre enn 3 % var uakseptabelt. Frem til 1900-tallet hadde

¹ Statistisk Sentralbyrå 2009: Statistikkbanken. Tabell 3.13.

² Hals 1920: 185.

³ Tønder Jakobsen 1990: 61.

⁴ Christensen 1919: 508.

⁵ Achen 1983: tabell 3, side 92.

⁶ Bkf 1913/14: 700.

boligproblemene vanligvis blitt omtalt som en *boligmangel*. Etter at virkningene fra krakket slo inn for fullt, og spesielt etter at verdenskrigen var et faktum, ble ordet *bolignød* stadig mer brukt. Dette kulminerte i 1916, hvor nøden ble omtalt som *boligkrise*. Denne utviklingen viser hvordan problemet økte på 1900-tallet, og førte til at mange, spesielt arbeidere, krevde kommunal innsats i boligbyggingen. Kravet førte videre til at boligsaken ble sterkt politisert og debattert, både i opinionen og offentlige organer.

Dette kravet handlet derimot ikke bare om boliger og boligstandard. Det handlet også i stor grad om hvilke oppgaver kommunen i det hele skulle ta seg av. Helt siden formannskapslovene trådte i kraft i 1837 hadde kommunene i stor vært grad uavhengige av staten når det gjaldt å føre regnskap og budsjetter. Kommunene kunne nå disponere sine finanser friere. Likevel forble de kommunale hovedoppgaver stort sett de samme som de hadde vært i det foregående tiåret, som for eksempel allmueskolevesenet, kirken, veiarbeid og brolegging, renovasjon og lyktevesenet.

Først fra 1850-tallet ble kommunens ansvarsområde utvidet til stadig nye felter, som vannverk og gassverk, samt kloakkanlegg, og et stadig mer ekspansivt helsevesen og fattigvesen mot slutten av århundret. Sosialpolitisk sett var det stort sett fattigsak og skolesak som dominerte debattene før 1894.⁷ Som vi skal se kom det derimot krav fra blant annet Arbeiderpartiet om at kommunen måtte føre en mer ekspansiv sosialpolitikk etter dette året. Tanken om utvidete kommunale plikter kom til å bli viktig for utviklingen i årene etter.

Problemstilling og avgrensing

Det overordnede temaet for denne oppgaven er hvordan Bergen kommune møtte boligproblemet. Helt konkret vil jeg undersøke *hvordan Bergen kommune håndterte bolignøden fra 1910 til 1919, hvordan kommunens politikk ble mottatt i opinionen, og hvordan opinionen igjen påvirket kommunens politikk*. Denne problemstillingen er todelt: første del går ut på å beskrive tiltakene, mens andre del handler om den politiske debatten rundt disse tiltakene. Målet med det andre momentet i problemstillingen er å forsøke å vise hvorfor kommunen handlet som gjorde. Her er poenget å drøfte de forskjellige bakenforliggende drivkreftene; både pådrivere og de som motsatte seg eventuelle tiltak, og se hvordan disse påvirket – og ble påvirket av – kommunens beslutninger.

⁷ Bjørnøy 1961: 10.

Perioden jeg har valgt å se på strekker seg fra 1910 til 1919. 1910 var året kommunen vedtok sitt første tiltak. I de ti årene før foretok Bergen kommune seg lite i forhold til boligsaken.⁸ Kapittel 2 vil likevel ta for seg perioden før 1910, for å greie ut om linjene som ledet opp mot det første tiltaket, og som derfor skapte grunnlaget for et kommunalt engasjement. Jeg har valgt å avslutte oppgaven i 1919, til tross for at det kommunale engasjementet fortsatte i stor stil frem til rundt 1930-tallet.⁹ Grunnen er at debatten kan sies å ha gått inn i en ny fase dette året. Ved at Bergen Huseierforening stilte til valg som politisk parti og at byens leieboere organiserte seg, trådte nye aktører for alvor inn i debatten. Debatten ble dessuten mer aksjonspreget etter fredsslutningen i 1918, og på venstresiden så etter hvert mange til den russiske revolusjon. Fra 1923 gikk for eksempel den lokale avisen *Arbeidet* fra å være talerør for Arbeiderpartiet til å bli organ for kommunistpartiet på Vestlandet.¹⁰ Dette vitner om oppbrudd innenfor Arbeiderpartiet, noe som også gjorde seg gjeldende i flere partier.¹¹ En oppgave som skulle ha tatt for seg det fulle spekteret av kommunalt engasjement i boligsaken i mellomkrigstiden ville dessuten ha blitt for omfattende i forhold til denne prosjektets omfang.

Perioden jeg tar for meg inneholder ekstraordinære hendelser som bidrar til å gjøre boligpolitikken spesielt interessant. Den første hendelsen er verdenskrigen som brøt ut i 1914. Krigen varte i litt over fire år og fikk store konsekvenser for mange, til tross for at Norge ikke var direkte involvert. Dette var spesielt økonomiske konsekvenser med høye prisstigninger og begrenset tilførsel av varer fra utlandet. Dermed vil det bli et poeng å undersøke hvordan krigen påvirket beslutninger bystyret foretok seg. Med tanke på at krigen førte med seg økt offentlig forvaltning, både på statlig og kommunalt plan, blir det også et poeng å se om dette utfoldet seg innenfor den kommunale håndteringen av bolignøden, i form av opprettelse av nye offentlige organer og økt kommunal virksomhet. En hypotese jeg kommer til å jobbe ut ifra her er at kommunens boligpolitikk også ble berørt av utvidelsen av offentlige myndigheter, og at nye administrative organer følgelig ble opprettet.

Den andre hendelsen er bybrannen i 1916. Denne brannen la store deler av bykjernen i ruiner, og førte slik til en abnormt stor etterspørsel på et allerede presset boligmarked. Hvilke

⁸ Ertresvåg 1995: 642-643.

⁹ Tønder Jakobsen 1998: 129.

¹⁰ Store norske leksikon 2009: *Arbeidet*.

¹¹ Ertresvåg 1995: 650-651.

konsekvenser fikk dette for byen, dens utleiery og dens leieboere? Etter brannen vil det også bli interessant å undersøke om kommunens politikk endret seg, og om det ble foretatt noen kvalitative eller kvantitative endringer i de tiltakene som blir gjennomført. Dersom kommunen hadde lagt seg opp en linje den fulgte, ville den da satse enda hardere på denne eller ville den forsøke noe nytt?

Av de forskjellige aktørene som påvirket debatten kan det være verdt å nevne de viktigste partiene, Arbeiderpartiet, Frisinnede Venstre, Høyre og Venstre. I tillegg kom det initiativ og forslag fra apolitiske kommunale aktører, som magistratsavdelinger, stadsfysikus og stadskonduktør. Ellers kom enkelte foreninger og andre kommunale organer til å spille viktige roller.

Kommunen hadde i det hele to strategier å velge mellom, når det gjaldt å sikre byen økt boligmengde: for det første kunne den sikre at private byggherrer bygde selv, gjennom å selge eiendommer til gunstige priser og gode lånebetingelser. Ellers kunne den bygge boliger selv.¹² Boligsaken fikk etter hvert mye oppmerksomhet i byens aviser og ble tverrpolitisk anerkjent på sikt. Derimot var det uenigheter om hvordan den best kunne løses, og hvilken strategi som burde velges. I forhold til disse to strategiene blir perioden interessant fordi det stadig ble vanligere at myndighetene skulle involvere seg i problemer som tidligere skulle løses av det frie marked i norske byer.¹³ Dette ga for eksempel arkitekt Christian Morgenstierne og generalsekretær i Norsk forening for boligreformer, Christian Gierløff, uttrykk i *Forslag til løsning av landets bolignød*. Dette forslaget ble sendt til Socialdepartementet, og gikk ”i korte træk ut paa et lovfæstet samarbeid mellom staten, kommunene og arbeidsgiverne”.¹⁴ Bolignøden ville i følge Gierløff og Morgenstierne ikke kunne løses bare med økonomiske insentiver rettet mot byggherrene, men gjennom økt offentlig innsats. På den andre siden viste samtidsarkitekt Harald Hals til at boligkomiteen i Oslo begrunnet manglende vilje til å la kommunen selv bygge boliger med en frykt for at slike tiltak ville ta både lenger tid og koste mer enn gjennom det private initiativ.¹⁵ Dermed fantes det en debatt i debatten som ikke handlet om kommunen burde gripe inn eller ikke, men som snarere gikk på hvorvidt kommunen burde satse på å bygge selv, eller om den burde støtte private foretak.

¹² Ertresvåg 1995: 644.

¹³ Danielsen 1986: 44-46.

¹⁴ Morgenstierne & Gierløff 1916: 3.

¹⁵ Hals 1920: 15.

Kilder

I det følgende vil jeg beskrive hvilke kilder jeg har tenkt å bruke litt nærmere, og forklare hvordan disse kan gi svar på mine spørsmål. Jeg har i hovedsak undersøkt tre typer kilder: *Bergens Kommuneforhandlinger*, et utvalg av byens dagsaviser, og *Statistisk Årbok 1920*.

Kommuneforhandlingene vil bli mine hovedkilder i arbeidet for å finne ut av hvilke tiltak Bergen kommune gjennomførte i perioden. Disse ble, og blir fortsatt, utgitt årlig. Forhandlingene tar for seg saksgangen, fra et forslag blir formulert i en innstilling, til en beslutning tas i bystyret. Den politiske debatten er derimot begrenset, og foruten forholdet mellom flertall og mindretall i bystyret spesifikke saker, er det stort sett bare magistraten og eventuelt initiativtaker som kommer til orde. Dermed vil ensidig bruk kommuneforhandlingene bli ufullstendig i forhold til den politiske debatten rundt vedtakene.

Denne debatten tas derimot opp i høyeste grad i byens aviser. Avisene i denne perioden var sterkt partibundne, og fungerte ofte som rene talerør for sine respektive politiske partier. Slik sett ble avisene både indirekte initiativtakere til saker og viktige kritikere av tingenes tilstand.

Da en analyse av samtlige aviser ville ha blitt for tidkrevende i forhold til prosjektets omfang, har jeg valgt bare å fordype meg i noen utvalgte. Avisene jeg har valgt å ta for meg i denne sammenheng er *Arbeidet*, *Bergens Aftenblad*, *Bergens Tidende* og *Morgenavisen*, som representerer henholdsvis Arbeiderpartiet, Høyre, Venstre og Frisinnede Venstre. Dette var byens største partier (sett bort i fra Avholdspartiet), og avisutvalget er representativt for de politiske standpunktene til disse partiene.

I tillegg til å vise hvordan debatten utviklet seg, kommer jeg i noen tilfeller til å bruke avisene som kilde til enkelte tiltak, spesielt fra statlige myndigheters side. Dette kan virke problematisk i forhold til at avisene i praksis gjerne fungerte som talerør for partiene, og måten jeg bruker avisene på for å vise ulike synspunkt. Derfor kan det være verdt å nevne at artiklene i stor grad kan skilles mellom redaksjonelle artikler, hvor avisens egne meninger kommer til uttrykk, og opplysende notiser som gjerne bare er referater fra departementsmeldinger, bystyremøter eller lignende.

Statistisk årbok tar for seg innsamlet data fra Kommunens statistiske kontor. Utgaven jeg benytter med av er fra 1920, men fordi den var den første av sitt slag går mye av statistikken så langt tilbake som til 1910-tallet. Blant annet finnes det informasjon om hvor mange ledige leiligheter som fantes i byen ethvert år, samt hvor mange nye som ble bygd, hvor store de var og mye mer. Dette blir spesielt interessant for å se hvordan tilbudet av leiligheter i byen utviklet over tid i forhold til folketall, og hvordan den totale boligmassen i byen økte eller minket.

Tidligere forskning

Det kommunale engasjementet i boligbyggingen i Bergen er et tema det har vært skrevet relativt lite om. Førstearkivar ved Statsarkivet i Bergen, Christopher Harris, som selv har et påbegynt forskningsprosjekt angående boligsaken, har blant annet hevdet at det trengs et oversiktsverk over Bergen kommunes arbeid vedrørende boligkrisen.¹⁶ Et slikt verk finnes til en viss grad allerede i Petter Tønder Jakobsens hovedoppgave i kunsthistorie fra 1990, *Sosial boligbygging i Bergen 1910-1930*. Dette er det mest omfattende verket over de kommunale tiltakene i perioden, og gir god innsikt i hva kommunen tok seg til. Slik sett kan verket ved første øyenkast virke meget likt mitt eget prosjekt. Likevel finnes det noen klare skillelinjer.

Tønder Jakobsens verk tar i større grad på seg oppgaven å være oversiktsverk. Han omtaler også en lengre periode (1910-1930). Oppgaven er kunsthistorisk, og arkitektur og idéhistorie bak bygningenes utforming er derfor viet forholdsvis stor plass. Tønder Jakobsen beveger seg heller ikke inn på den politiske debatten rundt det kommunale engasjementet i særlig grad. Derfor er bruk av byens aviser i stor grad utelukket fra hans oppgave.

I forhold til min problemstilling tar jeg i større grad sikte på å skrive en sosialpolitisk oppgave. Byens politiske liv og forholdet mellom partiene, de folkevalgte organene og kommunens administrasjon vil spille en viktigere rolle. Jeg vil heller ikke bevege meg særlig inn på det arkitektoniske området, og bygningenes utforming og praktiske bruk vil ikke bli omtalt. Perioden jeg tar for meg er dessuten mer innskrenket enn hos Tønder Jakobsen. Ved bare å fokusere på halvparten av tidsrommet han tar for seg håper jeg å kunne sette meg dypere inn i debatten, politikken og hvordan opinionen reagerte på den kommunale

¹⁶ Christopher John Harris, førstearkivar ved Statsarkivet i Bergen. Samtale 16.04.08.

innblandingen. Slik sett mener jeg at oppgaven min, med de ekstra momentene, bidrar med ny forskning og nyanserer flere av de funnene Tønder Jakobsen gjorde i sitt prosjekt.

Andre historikere som har tatt for seg kommunal boligbygging er Egil Ertresvåg og Anders Bjarne Fossen i henholdsvis bind 3 og 4 i *Bergen bys historie*. Fossen konsentrerer seg i denne sammenheng først og fremst om det kommunale initiativ i mellomkrigstiden, mens Ertresvåg tar i større grad for seg samme periode som meg. Likevel undergjøres dette på et par sider, og blir derfor ikke så dyptgående. Typografenes Byggeselskap, Boligselskapet av 1910, Rothaugkomplekset, opprettelsen av Boligrådet, og Krohnsminde I nevnes alle som naturlige konsekvenser av boligmangelen, til tross for motstand fra den konservative delen av formannskapet og magistratens første avdeling. Ellers fortelles det at kommunen etter bybrannen i 1916 i tillegg begynte å bygge brakker, som en alternativ løsning.¹⁷

Kommunens oppbygning

For å forstå hvilke stemmer som snakker innenfor den kommunale administrasjonen og kommunens folkevalgte, er det viktig å forstå hvordan denne var bygd opp. Gjennom formannskapslovene fra 1837 ble det innført et lokalt selvstyre i byer, prestegjeld og amter til en viss grad – et selvstyre som i teorien hadde blitt fjernet ved innføringen av eneveldet i Danmark-Norge i 1660, selv om lokale organer også eksisterte da. Et eksempel på det var De eligerte menn. De fungerte som borgerrepresentanter og ble utover på 1700-tallet brukt som rådgivende organ ved budsjett- og regnskapsarbeid.¹⁸ Likevel kunne de ikke tas noen beslutning uten at byens magistrat medvirket til det, og De eligerte menn ble heller aldri formelt akseptert som et integrert ledd innenfor kommunen.¹⁹ Magistratsstillingen var til å begynne med et embete som ble tildelt en person av kongen.

Dette nye selvstyret, som ble innført ved formannskapslovene, gikk ut på at det fantes et bystyre og et formannskap som ble utnevnt gjennom lokale valg på den ene siden, og en embetsmannspreget administrasjon, ledet av magistraten, på den andre.²⁰ De folkevalgte ble valgt gjennom kommunevalg som kom med formannskapslovene, og bygde på de samme reglene for stemmerett som landets stortingsvalg.²¹ Representantskapet og formannskapet

¹⁷ Ertresvåg 1995: 644-647.

¹⁸ Ertresvåg 1995: 185.

¹⁹ Ertresvåg 1995: 199.

²⁰ Skivenes 2005: 10.

²¹ Ertresvåg 1995: 193.

skulle nå fungere som besluttsende organer, mens magistraten ble det utredende og iverksettende organ. I tillegg kunne magistraten fungere som et rådgivende organ, slik De eligerte menn hadde gjort tidligere. Slik ble rollene endret, og lokaldemokratiet styrket på bekostning av embetsmannsstaten.

I forhold til min problemstilling blir disse aktørene meget viktige, da det var bystyret og formannskapet som til syvende og sist bestemte hvilke tiltak kommunen skulle gjennomføre, og hvordan pengene skulle bevilges. Med tanke på at magistraten hadde ansvaret for å forberede innstillinger samt å fungere som rådførende organ, kan det bli interessant å se om dette kan ha påvirket bystyret og formannskapets beslutninger, eller om det var uenighet mellom partene. I tillegg er det liten tvil om at begge parter var viktige stemmer innenfor kommunepolitikken, og at de begge hadde politisk tyngde.

Slik sett fantes det to forskjellige organer, med forskjellige oppgaver på det øverste nivået innenfor kommunen; et folkevalgt, og et som ble utnevnt av kongen. Det folkevalgte var som sagt todelt, med representantskapet og formannskapet. Disse ble utnevnt gjennom individuelle valg. Ved formannskapsvalget var det direkte demokrati. Partiene satte opp lister med sine kandidater, og de stemmeberettigede stemte så direkte på kandidatene de syntes egnet seg best. Fra 1896 opphørte formannskapsvalget, og folk stemte bare frem representantskapet. Formannskapet ble da oppnevnt av representantskapet, i stedet for å ha et eget valg. Samtidig ble formannskapet gjort mindre, og utgjorde etter 1896 bare en fjerdedel av representantskapet, i motsetning en tredjedel tidligere. Valgperiodene gikk også ned, fra hvert fjerde til hvert tredje år.²²

Magistraten hadde både statlige og kommunale oppgaver. Den skulle fungere som mellomledd mellom kommune, stiftamt og konge og regjering, i tillegg til at den i bunn og grunn fungerte som kommunens administrasjon. Siden 1891 hadde magistraten vært oppdelt i tre avdelinger, med hvert sitt virkeområde.²³ Disse ble igjen ledet av henholdsvis første, andre og tredje borgermester.²⁴ I forhold til min problemstilling er det først og fremst de to første avdelingene som er viktige; finansavdelingen og avdelingen for tekniske saker. Disse avdelingene hadde blant annet ansvaret for å forberede og utrede innstillinger som skulle

²² Store norske leksikon (2009): Formannskap.

²³ Lie 1914: 210.

²⁴ Andre og tredje borgermester ble fra 1938 kalt *rådmenn*.

legges frem for bystyret og formannskapet. Dersom det var snakk om kommunal bevilging av penger, gikk dette arbeidet under den første avdelingen. Var det snakk om kommunale reguleringer, falt ansvaret på den tekniske avdelingen.

I hoveddelen av perioden jeg omtaler var Olaj Olsen førsteborgermester (1902-1920), og derfor leder av første magistratsavdeling.²⁵ Til rådighet hadde han to såkalte fullmektige sekretærer og en sakfører. Magistratsavdelingen hadde et stort ansvar. Av kongelig resolusjon av 7. Juni 1912 ble det bestemt at sjef for første magistratsavdeling måtte avgi erklæring om enhver sak som skulle forelegges kommunestyret, og som var av større økonomisk betydning for byen.²⁶ Dette sørget for at Olsen og hans magistratsavdeling kom til å spille en meget sentral rolle i byens boligpolitikk i de kommende årene.

Etter hvert ble flere kommunale komiteer og råd opprettet. Disse bestod ofte av medlemmer fra formannskapet, og ble gjerne betydelige maktfaktorer og viktige aktører innenfor boligpolitikken. Gjennom perioden siden 1894 generelt, og første verdenskrig spesielt, økte den kommunale forvaltningen betraktelig. Disse komiteene og rådene var resultater av økte kommunale oppgaver. Under krigen utvidet kommunen for alvor sine arbeidsoppgaver, blant annet gjennom opprettelsen av provianteringsråd og kommunale melkeutsalg, samtidig som kommunen søkte å regulere markeder ved å fastsette maksimalpriser. Tilgangen på mange varer ble etter hvert så knapp at rasjonering ble innført, for eksempel på mel og brød.²⁷ Dette førte til en stor vekst i antall kommuneansatte: fra 1900 til 1920 steg antallet fra 550 til 1978.²⁸

Normal saksgang i kommunen innebar at politiske saker ble forberedt av magistraten. Initiativtakere til slike saker kunne for eksempel være enkeltpersoner, politiske komiteer, private selskaper, fagforeninger eller ledere for diverse kommunale etater. Disse kunne henvende seg til magistraten, som bearbeidet og klargjorde saken før den ble oversendt formannskapet. Klargjøringen besto blant annet i å undersøke saken nærmere, hva som eventuelt måtte gjøres på forhånd, om kommunen hadde behov for å ta opp lån om saken skulle gå i gjennom, innsamling av statistikk, uttalelser av fagfolk og lignende, og sjekke om et slikt forslag eventuelt kom på kant med loven. Til slutt kom gjerne magistraten med en

²⁵ Lie 1914: 185.

²⁶ Lie 1914: 187.

²⁷ Ertresvåg 1995: 636.

²⁸ Tønder Jakobsen 1990: 70-71.

anbefaling til formannskapet, om hvorvidt forslaget burde bifalles eller ikke. Dersom flertallet i formannskapet stemte for forslaget, ble det forelagt representantskapet for endelig vedtak.

Denne oppgaven forsøker altså å finne svar på hvilke tiltak kommunen gjennomførte, hvordan disse tiltakene ble mottatt av opinionen (fremstilt gjennom byens aviser), og hvordan opinionen igjen påvirket kommunens beslutninger. Av underproblemstillinger vil jeg undersøke om de ekstraordinære hendelsene første verdenskrig (1914-1918) og bybrannen (1916) bidro til en holdningsendring blant byens folkevalgte og administrative organer, og i hvilken grad. En annen underproblemstilling blir å se nærmere på de to mulige strategiene – bygge selv eller støtte det private – og hvilken utvei kommunen valgte, om noen.

2 Boligmangelen før 1910

I dette kapittelet vil jeg se litt på perioden frem til ca. 1910, og hva som kjennetegner den. Her kommer jeg spesielt inn på befolkningsutviklingen, og hvordan den etter hvert påvirket forholdene i byen. I tillegg vil jeg se på hvordan boligmarkedet utviklet seg, hvor mange nye boliger som ble bygget, og hvordan boligstandarden var. Jeg vil også ta for meg deler av byens politiske liv, og kommunevalgene og partiforholdene mot slutten av 1800- og begynnelsen på 1900-tallet. Dette gjør jeg fordi kommunestyrets sammensetning i stor grad er avgjørende for den politikken kommunen ønsker å føre, og for å vise hvordan en politisk endring fant sted gjennom fremveksten av nye partier. Dette kapittelet vil stort sett være basert på sekundærlitteratur, da det er tenkt som et bakgrunnskapittel til de påfølgende analysekapitlene.

Den store folkeveksten

Utover på 1800-tallet opplevde store deler av verden en sterk befolkningsvekst, inkludert Norge. Bergen ble omtalt som ”stillstandbyen” i en hovedstadsavis i 1849 på grunn av at byen vokste mye senere enn andre byer i landet, og at bybildet ikke endret seg i noen nevneverdig grad. Likevel økte også folketallet i Bergen kraftig i de siste tiårene før 1900, samt de første tiårene etter århundreskiftet. Fra et folketall på omtrent 40.000 i 1870, økte befolkningen i byen til over 70.000 ved århundreskiftet, og rundt 90.000 i 1920 – altså mer enn en fordobling i løpet av 50 år.²⁹

Det finnes flere årsaker til at folketallet, både i Bergen og andre steder, steg så kraftig. For det første gjorde medisinske nyvinninger, som koppervaksine, sitt til at færre døde. Denne nedgangen i dødeligheten var den viktigste grunnen til folkeveksten. I tillegg ble kostholdet forbedret for folk flest, blant annet ved økende bruk av poteter mot slutten av 1700-tallet, og ved at sild ble en viktig del av kostholdet for mange fra 1808.³⁰ Gjennom industrialiseringen åpnet også mulighetene for lønnet arbeid seg for mange, noe som førte til tilflytning til byene fra landsbygda. Denne tilflytningen var særdeles merkbar i Bergen, som trengte arbeidskraft til både industri så vel som skipsfart og handel. For å illustrere tilflytningen utenfra, kan det nevnes at i 1875 var 38 % av byens befolkning født utenfor Bergens grenser, mens i 1900 var

²⁹ Ertresvåg 1995: 43.

³⁰ Ertresvåg 1995: 134.

det samme tallet steget til 43,4 % – dette til tross for at antallet fødsler i byen hadde fordoblet seg i samme periode.³¹

Denne eksplosive folkeveksten ble på mange måter et vanskelig problem for byen. Bergen bar preg av å være en gammel by, med mange gamle bygninger. Dette gjorde at myndighetene sto ovenfor et omfattende reguleringsarbeid for å kunne bygge nye boliger, og utbedre de allerede eksisterende – spesielt i sentrumsområdet. For flere familier, spesielt de som tilhørte arbeiderklassen, betydde dette at mange leiligheter ble ”overbefolket”. Selv om folk også hadde levd tett på landsbygda, ble det en helt ny situasjon når alle skulle innkvarteres i leiligheter i byen.

Folk – og da spesielt arbeidere og mange håndverkere – bodde etter hvert så tett, og under så kummerlige forhold, at det for mange endte med helseplager.³² Blant annet ble man for eksempel i større grad eksponert for tuberkulose på denne måten, noe som bidro til å gjøre dette til en ”fattigmannssykdom”. Når så husene nærmest ble smittebærere av sykdommer, ble også boligstandarden et offentlig problem. De som flyttet til byen utenfra, utgjorde vanligvis det laveste sjiktet i byen.³³ Dette hadde sammenheng med at mange av det øvre sjikt flyttet ut fra byen, for eksempel til Fana. Fana, med rundt 3-4 % inntektsskatt, var på mange måter et skatteparadis i forhold til Bergen med sine 13-14 %.³⁴ Derfor forble bolignøden først og fremst et problem for de økonomisk mest vanskeligstilte i samfunnet ved at tilflytningen var høy, og at boligbyggingen, som vi skal se, etter hvert stoppet helt opp.

Den filantropiske fasen

Når det gjelder boligmarkedet i byen, hadde det vært mangel på arbeiderboliger gjennom store deler av 1800-tallet. For arkitekter og ingeniører var det helst stildiskusjoner og bygningsmessige forhold som stod i fokus: de bygget først og fremst for middel- og overklassen. Boligmangelen blant arbeidere var på ingen måte noen hovedsak.³⁵ Dette er ganske betegnende på hvordan boligmarkedet artet seg for mange arbeiderfamilier i Bergen, spesielt mot slutten av århundret. Stadig flere flyttet til byen, uten at det ble reist et tilsvarende antall boliger beregnet på dem.

³¹ Ertresvåg 1995: 459-465.

³² Larsen 2005: 36.

³³ Jensen 1980: 47 og Seip 1994: 244.

³⁴ Johansen 1993: 60.

³⁵ Jensen 1980: 72.

For mange av de boligene som faktisk ble bygd, ble situasjon ofte forverret gjennom tomtespekulanter. Utover på 1800-tallet hadde stadig flere fått øynene opp for å kjøpe opp eiendommer og deretter å selge dem til en mye høyere pris når behovet meldte seg. Dette førte til at boligbygging først og fremst skjedde på billige tomter, og at man bygde så tett som mulig. Tanken bak denne formen for boligbygging var å sikre høy fortjeneste, både gjennom at eiendommen skulle stige i verdi, og at husleiene kunne holdes lave – noe som skulle vise seg å slå feil.³⁶

Ute i Europa hadde etter hvert flere industrieiere innsett at det fantes en sammenheng mellom arbeidernes trivsel og hvor godt arbeid de utførte. Denne trivselen hadde igjen en nær sammenheng med hvilke kår de levde under, deriblant hvilke boliger de bodde i.³⁷ Derfor gikk også enkelte industriherrer til verks med å bygge gode boliger til arbeiderne sine. Denne ideen spredde seg videre til Tyskland, hvor blant annet den etter hvert så kjente Alfred Krupp anerkjente viktigheten av å bygge gode arbeiderboliger.³⁸

Hjemme i Norge var det derimot ikke industrierne som først og fremst sørget for arbeiderboliger. I Bergen ble Selskapet til Arbeiderboligers oppførelse i Bergen A/S opprettet i 1853, to år etter at et lignende tiltak hadde blitt iverksatt i Kristiania.³⁹ Selskapet spesialiserte seg i å bygge boliger til utleie, og skulle først og fremst rette seg mot arbeiderfamilier. Både selskapet i Kristiania, og i Bergen kom som følge av industrialiseringen, etter britisk modell.⁴⁰ Dette var et filantropisk prosjekt, uten offentlig støtte, og som ofte var frontet av ”gode menn”. Slike selskap skulle ikke gi noen spekulasjonsgevinst, men snarere bidra til å skape en kvalitetsmessig norm for arbeiderboliger.⁴¹ Dette kommer godt frem i § 3 i selskapet bestemmelser:

Leien af Selskabets Bygninger skal ansættes saaledes, at der, efterat saavel Renter af den Pantegjeld, der i Bygningerne maate blivet stiftet, som Skatter, Brandcontingent,

³⁶ Jensen 1980: 200.

³⁷ Tønder Jakobsen 1990: 7.

³⁸ Tønder Jakobsen 1990: 16.

³⁹ Seip 1994: 245.

⁴⁰ Olsen 1953: 19.

⁴¹ Seip 1994: 245.

Vedlikeholdelsesomkostninger og andre Udgifter ere bragte i Anslag, for Actiehaverne bliver Udsigt til at erholde 4 – fire – Procent i aarlig Udbytte af deres actier.⁴²

Aksjonærene i selskapet kunne altså maksimalt kreve 4 % i utbytte, noe som hindret at leieboerne ble ofre for griske eiere. I tillegg er § 14 viktig:

Actietegningen skal, saafremt Selskabets Formaal viser sig hensigtsmæssigt, fremdeles søges fortsat; og bør det haves for Øie: at tilveiebringe mindre Bygninger, for hvilke Leien ansættes saa høi, at der i samme indeholdes et Capitalafdrag, der skrives Leierne til gode, saaledes, at de i Tiden kunne blive Eiere af Bygningerne.⁴³

Her var altså målet at det etter hvert skulle bygges mindre bygninger med høyere leie, der avdrag var inkludert i leien, og at leieboerne på sikt ville bli stående som eiere av den andelen de leide. Denne typen selskap var vanlige over hele Europa i denne perioden. Til tross for iherdig arbeid, og at selskapet i Bergen kunne gjøre hverdagen lysere for noen familier, skapte denne boligfilantropien helhetlig sett ”bare noen oaser i ørkenen”.⁴⁴ Det de derimot bidro til, var å få belyst de problemene som fantes, og øke bevisstheten rundt disse.

Denne bevisstheten spredte seg også til det offentlige i 1890-årene. Det var først i dette tiåret at boligproblemen for alvor ble sett på som et offentlig problem, og at boligsaken begynte å bli politisert. Likevel var det langt fra selvsagt at boligsaken først og fremst skulle løses ved politiske virkemidler; byggevirksomheten var tross alt en næring på lik linje med andre næringer. I tråd med markedsliberalismen som hadde preget Norge og store deler av Europa på 1800-tallet, skulle markedet styre seg selv med minst mulig innblanding og regulering fra det offentlige. Derfor fantes det også få kontrollmekanismer fra myndighetenes side mot slutten av århundret.⁴⁵

Selskapet til Arbeiderboligers oppførelse var bare ett av flere tegn på et stadig sterkere engasjement for bedre boligkår for arbeiderklassen. I 1886 holdt den Sosialdemokratiske Forening et masse møte i Kristiania, hvor over 600 arbeidere la fram krav om at kommunen måtte trå til, og engasjere seg i boligbyggingen i byen. Ved kommunevalget i hovedstaden i 1890 hadde sosialistene, ved sitt aller første valg, satt opp kommunal bygging som første post.

⁴² Olsen 1994: 27.

⁴³ Olsen 1994: 33.

⁴⁴ Seip 1994: 247.

⁴⁵ Alsvik 2005: 40.

I Bergen ble samme krav lagt frem fire år senere, i 1894.⁴⁶ Arbeiderpartiet, og senere også Venstre, gikk inn for økt kommunalt engasjement i arbeiderklassens problemer, selv om dette ikke var spesifikt rettet mot bolignøden.⁴⁷ Det ble hevdet at den boligkontrollen Sunnhetskommisjonen hadde ansvaret for ikke hadde vært effektiv, og at kommunen måtte bidra med å avbøte husmangelen. Enkelte gikk også så langt at de mente at på grunn av at gode boliger var en livsnødvendighet, kunne de ikke selges på lik linje med andre varer, og kommunen og myndighetene for øvrig måtte derfor stå for hele bransjen selv.⁴⁸ Dette var med på å politisere boligproblematikken ytterligere, i tråd med utviklingen i resten av Europa, og da spesielt England. I Norge skjøt som nevnt utviklingen først fart i hovedstaden, for deretter å bre seg til Bergen og resten av landet. Dette skulle vise seg å være mønsteret også i de kommende årene.

1894 – et skilleår i sosialpolitikken.

Som vi så i innledningen, økte de kommunale oppgavene fra 1850-tallet. 1894 ble stående som et skilleår i denne sammenheng, da mange arbeidere begynte å stille krav om økt kommunal inngripen. Blant annet ble det hevdet at kommunen var pliktig å gjennomføre enhver reform som kunne forbedre arbeidernes og de dårlig stiltes kår – deriblant også bygging av arbeiderboliger. Som en artikkel i arbeiderpartiavisen *Arbeidet* uttrykte:

Nytten og nødvendigheten af, samt kommunens moralske forpligtelser til at gaa i gang med opførelse af arbeiderboliger, er man i arbeiderkredse overalt saa nogenlunde enige om. Man formener, at kommunen ligesaa vist som den har forpligtelse til at bygge skolehuse eller andre offentlige bygninger, ligesaa vist har forpligtelse til at bygge tidsmessige og sunde arbeiderboliger.⁴⁹

På lik linje med å reise skoler og offentlige bygg, måtte altså kommunen sørge for å bygge boliger til arbeiderne. Dette er på mange måter sammenfallende med det negative synet på boliger som en ”handelsvare”, som jeg har vist til tidligere, og forståelsen for at en bolig er en livsnødvendighet, ikke et produkt spekulanter skal tjene seg rike på. På Arbeiderpartiets endelige valgprogram høsten 1894, som bestod av 13 konkrete punkter, krevdes det for

⁴⁶ Seip 1994: 248.

⁴⁷ Hagemann 1997: 188.

⁴⁸ Seip 1994: 248.

⁴⁹ *Arbeidet*: ”Det kommunale program”. 24.10 1894.

eksempel i punkt 6: ”Opførelse for Kommunens Regning af tidsmæssige Arbejdsboliger, som udlejes til Arbejderne mot billig avgift.”⁵⁰

I synet på kommunens sosialpolitiske engasjement stod Høyre på motsatt side av Arbeiderpartiet. Høyre ønsket at kommunens rolle skulle være så liten som mulig, og at det heller skulle satses på privat og kirkelig fattigpleie. At kommunen skulle påta seg plikter som dette ville bare føre til at færre kunne hjelpe seg selv ut av nøden, og at kommunen slik sett ble en ”krykke” fattige ville lene seg mot. I en mellomstilling mellom de to fløyene sto Venstre. Venstre erkjente at kommunen hadde sosiale forpliktelser overfor arbeiderne, men var likevel uvillig til å følge sosialistene helt ut. Ifølge Helge Bjørnøy kan dette ha sammenheng med at Venstre i Bergen på denne tiden ofte var mer konservativt enn sine tilsvarende lokallag i for eksempel Kristiania eller Trondheim. I Bergen var det ikke bare fra arbeiderklassen og småborgerstanden partiet fikk sin støtte, men også fra en betydelig kjøpmannsstand.⁵¹ Dette førte til at samarbeidet mellom Venstre og Arbeiderpartiet, som var vanlig i andre store, norske byer, ikke gjorde seg gjeldene i like stor grad i Bergen. På grunn av dette mener Bjørnøy at den sosialpolitiske brytningen ble mye sterkere i Bergen fordi Venstre tapte mange arbeiderstemmer til Arbeiderpartiet i 1894.

Til tross for at bare en del av arbeiderne, på grunn av datidens stemmeregler, kunne stemme, fikk deres valgdeltakelse konsekvenser for bystyrets politikk. I tiårene før valget i 1894 hadde bystyret i stor grad vært representert av en på forhånd bestemt sammensetting av høyre- og venstremenn. Stort sett var dette en fast gruppe som hadde opparbeidet seg lang fartstid innen kommunestyret, og som ønsket at byen skulle styres av ”de beste menn” også i fremtiden.⁵² Dette endret seg ikke i noen stor grad etter 1894-valget. Venstre, hvis representanter hadde fått flertallet av stemmene i tidligere valg, fikk også flertallet ved dette valget. Problemet var bare at splittelsen innen partiet hadde begynt, og flere venstrerepresentanter gikk nå over til Arbeiderpartiet. Derfor gikk også Venstre med på å støtte noen av kravene Arbeiderpartiet og de mer venstreradikale kreftene innad i Venstre krevde i perioden mellom formannskapsvalget og representantskapsvalget. Med andre ord var ikke Arbeiderpartiet noen stor suksess som selvstendig parti i begynnelsen, men partiet bemerket seg derimot som en

⁵⁰ Bjørnøy 1961: 37.

⁵¹ Bjørnøy 1961: 13.

⁵² Bjørnøy 1961: 15.

utmerket pressgruppe, med tanke på at Venstre til slutt gav etter og godtok enkelte av Arbeiderpartiets krav.

I årene etter 1894 ble så blant annet fattighjelpen reformert. Videre ble det innført gratis skolemat for alle i folkeskolen, og det ble opprettet et arbeideranvisningskontor for å få bukt med arbeidsledigheten som hadde tiltatt i løpet av vinteren. Alt dette hadde vært punkter som stod på Arbeiderpartiets program før valget. I tillegg fikk vi landets første trygdeordning gjennom ulykkesforsikringen, som Anne Lise Seip mener var det første byggetrinn i velferdsstaten.⁵³ Når det gjaldt kravet om kommunal bygging av arbeiderboliger, skulle det likevel gå noen år før myndighetene bestemte seg for å behandle saken. Til tross for dette var debatten høyst levende. Etter at arbeiderne hadde lagt fram sitt valgprogram, hadde Venstre et møte hvor kommunale arbeiderboliger skulle drøftes. På møtet kom det frem at mange innså behovet for arbeiderboliger, og følgende resolusjon ble derfor vedtatt:

Forsamlingen udtaler, at der bør gjøres en kraftig Indgripen heri fra Kommunens side. Forsamlingen finder derfor at maatte anbefale, at Opførelse af tidsmæssige Boliger for Arbejderne ved Kommunen opstilles som Program ved forestaaende kommunale Valg.⁵⁴

Mens det enda skulle gå noen år før kommunen for alvor tok fatt i boligmangelen, ble det foretatt noen enkle grep fra Stortingets side. På landsbasis ble det opprettet et fond, Huslaanefondet, på 800.000,-. Dette fondet skulle fordeles på trengende kommuner som slik kunne skaffe seg gunstige lån hos staten. Hovedformålet med fondet var å sikre at mindre bemidlede igjen kunne få seg gunstige lån til bygging av selveierhus. 50.000,- av disse ble satt av til Bergen.⁵⁵ Først og fremst skulle pengene gå til anskaffelse av boliger til ubemidlede.⁵⁶ I tillegg ønsket Bergen kommune å skaffe privat kapital til formålet, og bestemte seg derfor for å gjennomføre en undersøkelse om arbeidernes boligforhold for å skape interesse for saken. Undersøkelsen, som tok for seg over 700 ubemidlede familier og deres boligforhold, viste at forholdene på mange måter var dårlige:

⁵³ Seip 1995: 95.

⁵⁴ BT: "Arbeidernes boliger". 05.11 1894.

⁵⁵ Bjørnøy 1961: 95.

⁵⁶ Sandbakken 1977: 26.

en stor Del af dem, i Forhold til Leien, efterlot meget at ønske ikke alene i relativ Komfort, men ogsaa med Hensyn til Tilfredsstillelsen af de sanitære Minimumsfordringer, der maa opstilles til Luftrum, Lys, Beliggenhet m.m..⁵⁷

Huslaanefondet gikk i 1903 over til å hete Arbeiderbruk- og boligbanken, da det ble sammenslått med Jordindkjøbsfondet. Jordindkjøbsfondet hadde hatt som formål å låne ut jord til landarbeidere. Slik skulle banken hjelpe kommunene med to beslektede problem: utlån av jord skulle lette presset på byer med høy innvandring, mens gunstige lån til de minst bemidlede skulle bidra til å ”løse slumproblemene.”⁵⁸

I følge *Beretning om sundhetstilstanden og medicinalforholdene i Norge 1890*, fantes det også et betydelig antall kjellerleiligheter i Bergen ”hvilket er saameget mer at beklage, som Grunden langt fra altid er tilstrækkeligt dræneret. Mugsop og Forraadnelse av træværket med den deraf følgende Stank er derfor temmelig almindelig”.⁵⁹ I tillegg til helsefarlige leiligheter kunne beretningen også fortelle om at det gjennomsnittlige antall mennesker per leilighet var over 14, noe som ble ansett for å være et uforsvarlig høyt tall.

Under de påfølgende møter og høringer ble det likevel ikke vedtatt at kommunen skulle bygge boliger. De private ønsket først og fremst å oppføre mindre leiligheter til utleie, og at arbeiderboliger skulle bygges av filantropiske og private selskap, uten kommunal inngripen. Dette kom spesielt godt frem på et bystyremøte, holdt 24. april 1896, hvor boligproblemene skulle diskuteres. Her ble det fastslått at en forbedring av arbeidernes boligforhold, ville være av ”særdeles stor Fremtidsbetydning for Arbeiderklassens Løftning i økonomisk, social og moralsk henseende”.⁶⁰ Etter hvert advarte også magistraten mot at kommunen forholdt seg så passiv som den hadde gjort, da dette ville føre til at boligsaken kom inn i ”Valgbevegelsens Strømfure”. Arbeiderpartiet hadde allerede krevd kommunal inngripen i ett valg, og med de stadig utvidede stemmerettighetene mente magistraten at ”den til enhver Tid Majoritet af Vælgerne – Smaakaarsfolk og Fattige – ville faa sine Kandidater indsat i Kommunestyret.”⁶¹ De store meningsforskjellene og den langtekkelige prosessen endte til syvende og sist med at lite ble utrettet, selv om problemet i høyeste grad var anerkjent av begge de politiske fløyene

⁵⁷ Bkf 1897: 494-495.

⁵⁸ Sandbakken 1977: 27.

⁵⁹ Beretning om sundhetstilstanden og medicinalforholdene i Norge 1890: 288.

⁶⁰ Bkf 1897: 495.

⁶¹ Bkf 1897: 501.

så vel som av den kommunale administrasjonen. Kravet om arbeiderboliger sto på både Arbeiderpartiet og Venstres valgprogram også i 1898 og 1901, uten at noe skjedde.

På begynnelsen av 1900-tallet kom også bevegelsen ”Egne hjem” på banen. Dette var en organisasjon som fremhevet viktigheten av at arbeiderne skulle eie sine egne boliger. Bevegelsen hentet ideer fra England og Tyskland, hvor hagebyideen – tanken om at hvert hus skulle ha en egen hage til husdyr og dyrking av grønnsaker – hadde stått sentralt. ”Egne hjem” så helst for seg at alle skulle eie et eget, lite hus, som skulle være idyllisk og landlig, for å sikre trivsel og god helse. Tanken var å flytte bort fra byen, og bo så naturlig som mulig.⁶² Selv hevdet bevegelsen gjennom sitt tidsskrift at en viktig del av tanken var å avverge en sosial revolusjon: ved å gi arbeideren en jordlapp, ville man legge bånd på ham. Kunsthistoriker Mona Nielsen har konkludert med at ”Egne hjem”-tanken slik ble ”et forsøk på å borgerliggjøre arbeideren”.⁶³ Denne typen boliger ble ansett som et ideal av de fleste i samtiden, men som var vanskelig å realisere, blant annet av økonomiske årsaker.⁶⁴ Symptomatisk for de første ”Egne hjem”-koloniene var derfor at det ikke bodde arbeidere der, men snarere kjøpmenn og handelsreisende.⁶⁵ Initiativtakerne var gjerne avhengige av lån fra Arbeiderbruk- og boligbanken som omtales senere i dette kapittelet, og fikk derfor klare økonomiske styringslinjer fra denne. Dette førte til at boligene ikke ble så billige som man hadde håpet, og mange arbeider fikk derfor aldri råd til å kjøpe. Til tross for dette bidro denne bevegelsen, i likhet med de filantropiske byggeselskapene, til å bevisstgjøre viktigheten rundt boligproblematikken, og det å ha sunne og gode boliger. Hagebyprinsippet kom også til å vise seg igjen på 1920-tallet i Bergen.⁶⁶

Byggingen av kommunale arbeiderboligene ble altså ikke realisert på dette tidspunktet, men det fantes likevel flere tegn på at arbeiderne hadde fått gjennomslag for sine krav om en mer ekspansiv kommunal sosialpolitikk. I tiåret fra 1890 til 1900 økte kommunens samlede budsjett fra 1,4 til 3,5 millioner, samtidig som satsene for formueskatt ble økt, og den alminnelige skatteprosenten steg fra 6,6 til 9,3 %.⁶⁷ Budsjettet tilsvarte i overkant av 30 kroner per innbygger i 1890, og mer enn 50 kroner i 1900 – en økning på rundt 66 %.⁶⁸ Denne

⁶² Nielsen 1984: 86.

⁶³ Nielsen 1984: 89.

⁶⁴ Tønder Jakobsen 1990: 43.

⁶⁵ Nielsen 1984: 87-88.

⁶⁶ Wesenberg 1984: 30.

⁶⁷ Ertresvåg 1995: 543.

⁶⁸ Statistisk Årbok 1920, tabell 184.

munisipalsosialistiske linjen, som Høyre mente at kommunen hadde lagt seg på, viste seg dermed så smått å bane vei for dette ene, viktige arbeiderkravet som enda ikke var gjennomført: *den kommunale oppførelsen av arbeiderboliger*.

Byggeboom og boligkrakk

Mot slutten av 1800-tallet opplevde flere byer i landet en byggeboom. Den store tilveksten av mennesker betydde at markedet for boligsalg og -utleie var bra. I 1890 ble det for eksempel oppført over dobbelt så mange bygninger i Bergen som ti år tidligere – fra 41 til 101. I toppåret, 1899, hadde antallet oppførte bygninger steget til 231.⁶⁹ Fra 1895 til 1899 steg også antallet omsatte eiendommer fra 432 til 565, mens verdien av omsetning gikk opp fra 5,9 millioner kroner til 13,9 millioner. I løpet av de ti siste årene av 1800-tallet ble det bygget omtrent 4600 nye leiligheter i byen.⁷⁰

Denne eventyrlige veksten bidro til å gjøre boligforholdene i Bergen bedre, om enn bare for en liten periode. *Beretning om sundhetstilstanden og medicinalforholdene i Norge 1900* konkluderte med:

den betydelige Byggevirkosomhed i de senere Aar har mer end holdt Skridt med Befolkningens Væxt. Den har derfor i paatagelig Grad forbedret Beboelsesforholdene. Der sker Udflytning fra Smugene, og den afholdte Folketælling viser, sammenlignet med tidligere Undersøkelser, at Folketallet i mange Arbeidergrader, og specielt i de store Leiekaserner, er mindre end før.⁷¹

Mange slapp altså å bo i de såkalte leiekasernene, og kunne i stedet flytte inn i egne hjem. Det fantes derimot fremdeles problemer, som at mange rom var overbefolket. I tillegg var mange av leilighetene fremdeles usunne, mange led av altfor dårlig belysning, og andelen usunne kjellerleiligheter var fremdeles for stor i forhold til det som var helsemessig forsvarlig. Likevel er det lite som tyder på at forholdene i Bergen var verre enn i tilsvarende norske byer og på landsbasis.

I årene 1899/1900 ble derimot byggeindustrien rammet av et krakk. Dette førte til at boligbyggingen stagnerte helt, i en by som allerede hadde hatt konstant boligmangel i tiåret før. I 1899 ble det som nevnt reist 231 nye boliger i Bergen, mens dette tallet sank til 98 året

⁶⁹ Achen 1983: tabell 3, side 92.

⁷⁰ Breistein 1960: 17-18.

⁷¹ Beretning om sundhetstilstanden og medicinalforholdene i Norge 1900: 163.

etter.⁷² I 1901 ble det bare fullført 13 nye boliger, og 7 i 1902.⁷³ I de neste ti årene, ble det heller ikke på noe tidspunkt reist et tresifret antall nye bygninger, slik det vanligvis hadde vært gjort i tiåret før århundreskiftet. En nedgang på nesten 97 % fullførte boliger viser tydelig hvor hardt boligbyggeindustrien ble rammet av krakket.

Mye av grunnen til at det var en byggeboom før 1900-tallet lå i den nye bygningsloven av 1899. Denne søkte å rette på en del av den dårlige standarden som fantes av leiligheter i Bergen, ved å stille strengere krav til nye bygninger. Nye bygningslover hadde blitt vedtatt både i 1830 og 1848. Disse påbød fordyrende tiltak som murtvang i sentrale bystrøk, samt minstebredde for gater. I tillegg måtte en kommunalt ansatt stadskonduktør ansettes, som blant annet skulle holde tilsyn med at lovene ble overholdt.⁷⁴ Likevel viste det seg vanskelig å kontrollere den stadig økende byggevirksomheten, i takt med at både industrielle foretak ble opprettet i byen og trafikken økte. Derfor meldte det seg etter hvert et behov for en ny lov, som skulle sikre økt offentlig kontroll over byutviklingen.

Når så kravene til nye boliger vokste, steg også byggeprisene. Mot slutten av 1800-tallet ble loven klargjort, men det tok lang tid før den trådte i kraft. Første utkast var klart allerede i 1880, men flere revideringer og lang behandlingstid i Stortinget førte til at det tok nesten 20 år før den endelig ble vedtatt. Blant påbudene fra loven fantes bestemmelser om plassering av dører og vinduer i boliger, høyde på grunnmuren, maksimalhøyde på bygningen og minimumsstørrelse på gårdsrom mellom bygninger. Når det gjaldt bygninger med mer enn to etasjer, måtte nå alle beboelsesrom over gateplan ha adgang til to trapper. I tillegg ble det forbudt å bygge på uregulert mark, noe som betydde at kommunen blant annet måtte utarbeide planer for områdets fremtidige vekst før det i det hele tatt kunne bygges, og som følgelig sørget for at det hele ville ta mye lenger tid.⁷⁵ På grunn av erfaringene fra de fordyrende tiltakene de forrige lovene medførte valgte derfor mange byggherrer å bygge mest mulig før loven ble vedtatt, for å sikre seg størst mulig fortjeneste. Etter at loven trådte i kraft hadde det dermed blitt bygd såpass mye at etterspørselen sank, sammen med avkastningen på leiligheter bygd etter de nye retningslinjene, og de nye, høyere prisene.

⁷² Achen 1983: tabell 3, side 92.

⁷³ Statistisk Årbok 1920: tabell 22.

⁷⁴ Bergens bygningslov av 19de april 1899, § 4.

⁷⁵ Tønder Jakobsen 1990: 68-69.

I tillegg til stagnasjonen i boligmarkedet, undergikk sentrumsdelen av byen en ”kontoriseringsfase” som gjorde at tilbudet av leiligheter ble mindre.⁷⁶ Dette innebar at mange leiligheter i sentrumsområdet etter hvert forsvant, til fordel for kontorer til bedrifter og forretningslokaler. Denne fasen fikk alvorlige konsekvenser for mange leieboere ved at konkurransen på leiemarkedet ble tilspisset, og at prisene dermed kunne økes. To ganger i året – tredje tirsdag i april og oktober – var det flyttedag. Det betydde at leieboere fritt kunne sies opp til disse tidene om ikke annet var fastsatt i leiekontrakten, og at mange familier derfor måtte finne seg nye bosteder på disse fastsatte dagene. Flyttedagen var et stadig problem, hvor det lett oppstod kaos i gatene. Med det innskrenkede antallet boliger ble dette kaoset forsterket i tiden etter boligkrakket. Underskuddet på boliger ikke ble heller ikke omtalt som boligmangel i tiden etter, men snarere *bolignød*.

Hvorfor gikk det sent?

Til tross for at oppførelse av arbeiderboliger hadde vært programfestet fra Arbeiderpartiets side, og i tillegg ble støttet av Venstre, tok det som nevnt likevel tid før noe skjedde. Dette kan ha sammenheng med de mislige konjunktorene fra rundt 1900 til 1905. I denne perioden talte Høyre sterkt for en kommunal sparepolitikk, noe som på sikt også ble støttet av Venstre. Slik sett ble perioden på mange måter en bremse i forhold til årene før, hvor kommunen hadde ekspandert sin sosialpolitiske virksomhet. I tillegg fantes det sterke motforestillinger mot at kommunen selv skulle stå for boligbygging. Et av de klareste eksemplene på dette kom fra magistratskontoret. Allerede i 1907 hadde det fra magistraten blitt frarådet på det sterkeste at kommunen selv skulle engasjere seg i boligbyggingen, og at det måtte være det absolutte mål at det private selv løste problemene.⁷⁷ Dermed fremkom det at kommunen sto overfor to strategier for å løse boligkrisen.

Den første var å bygge selv, som blant annet Arbeiderpartiet ønsket, men som møtte sterke motforestillinger. Den andre gikk ut på å støtte private bedrifter gjennom gunstige lånsbetingelser og billige kommunale tomter. Dette skulle stimulere til økt produktivitet, og sørge for at markedet selv løste krisen, uten for stor offentlig innblanding. Disse to strategiene tok ikke bare utgangspunkt i politisk uenighet, men også i vidt forskjellige tradisjoner. Ønsket om å la markedet ordne opp selv, uten kommunal inngripen, var et sterkt prinsipp fra markedsliberalismen. Denne hadde som nevnt dominert den økonomiske tankegangen i store

⁷⁶ Ertresvåg 1995: 643.

⁷⁷ Bkf 1913/14: 700.

deler av 1800-tallet, og ønsket om et mest mulig selvstyrt marked i boligsaken kan også tolkes som et ønske om å bevare denne tradisjonen. På den andre siden sto kravet om at kommunen måtte bygge selv. Dette kravet var forankret i de nye ideene som hadde vokst frem, om en bredere og mer omfattende sosialpolitikk fra kommunen. Boliger og egne hjem til folket var såpass viktig, at det ikke kunne regnes for å være en normal handelsvare. I tillegg måtte industrien reguleres for å sikre at prisnivået var sosialt, og standarden god nok. Denne debatten, og uenigheten rundt beste løsning på boligproblematikken, må nok også sies å være en vesentlig grunn til at tiltakene kom så sent i gang.

Når det så gjaldt hvem som støttet de forskjellige strategiene, stilte magistraten, og ikke overraskende Høyre seg bak ideen om å støtte den private virksomheten. I tillegg stilte også Frisinnede Venstre seg bak saken da partiet ble etablert i 1909. På motsatt side sto Arbeiderpartiet, med sine krav om kommunal inngripen. Venstre befant seg i en mellomstilling, hvor det fantes grupperinger innad som forsøkte å dra partiet i én bestemt retning. Prinsipielt var partiet på mange måter for å bevare den gamle markedsliberalistiske tradisjonen, og ønsket derfor ikke at kommunen skulle påta seg for mange oppgaver. På den andre siden kom frykten for å miste enda flere arbeiderstemmer. Når det i tillegg hadde rådet stor enighet mellom Høyre og Venstre i de foregående år, og de to partiene fritt hadde vært representert av medlemmer fra motsatt parti i både formannskapet og representantskapet, ble det heller ikke skarpe politiske motsetninger mellom de to partiene, og styret av byen ser slik ut til å ha skjedd i enighet mellom dem, hvor den konservative delen av Venstre antageligvis veide tyngst.

En annen grunn til at saken tok tid finner man når man ser hvordan bystyret var satt sammen. I 1894 seiret Venstre, og fikk et klart flertall. I 1896 ble motsetningene innad i Venstre for store til at de kunne gattes over, og dette resulterte i at Høyre gjorde et meget godt valg. Ved valget i 1898 ble Venstre igjen største parti, med Høyre like etter. Det var først i 1901 at denne maktbalansen endret seg, ved innføringen av allmenn kommunal stemmerett. I årene før hadde stemmeretten vært meget begrenset, noe som blant annet hindret Arbeiderpartiet i å få noen stor oppslutning. I praksis betydde utvidelsen av stemmeretten at både Høyre og Arbeiderpartiet vokste, på bekostning av Venstre. Til tross for dette var Venstre fremdeles nest største parti, med 19 representanter, mot arbeidernes 16, men det var nå at de sosialistiske arbeiderne for alvor ble en maktfaktor i kommunen.. Høyre endte opp som desidert størst,

med sine 29 representanter.⁷⁸ I de to neste kommunevalgene gikk ikke Høyre til valg som eget parti, men sammen med liberale venstretilhengere i Samlingspartiet. Venstre gikk fremdeles til valg som ett parti. Ved valget i 1904 forble antallet representanter det samme som i 1901, da med unntak av at Samlingspartiet fikk 29 i stedet for Høyre.

Det som kjennetegnet spesielt Høyre, men delvis også Venstre de første årene på 1900-tallet, var en form for *sparepolitikk*, som hadde som mål å sørge for innstramminger i offentlige utgifter. Dette kan ses på delvis som en reaksjon på den utvidede offentlige virksomheten mot slutten av 1800-tallet, men også som en reaksjon på den lavkonjunktoren som rådet. Ved kommunevalget i 1907, da konjunktorene hadde forbedret seg, gikk partiene delvis bort fra denne sparepolitikken, og det høyredominerte Samlingspartiet satte for første gang opp et offisielt valgprogram. Dette understreket Høyres ønske om å begrense skatteøkningene som hadde vært gjennomført de siste årene, men det ble også fremsatt enkelte sosialpolitiske løfter, som byggingen av et nytt sykehus og en større kommunal innsats for å få bygd flere boliger. Dette bunnet delvis i en frykt for at de sosialistiske arbeiderne skulle få et enda større fotfeste i kommunestyret.⁷⁹ Disse løftene skulle etter hvert føre til splittelse i Samlingspartiet, da mange av de tidligere venstremedlemmene fryktet at en slik sosialpolitikk, som de mente var rene ”sociale eksperimenter”, ville føre til enda høyere skatter.⁸⁰ Splittelsen ble et faktum ved kommunevalget i 1909, da Frisinnede Venstre ble dannet og brøt ut. Samlingspartiet gikk da over til å hete Høyre igjen.

Ved valget i 1907 forble resultatene stort sett slik de hadde vært valget før, med ett viktig unntak: Arbeiderpartiet hadde fått 8 flere representanter, og Venstre 5 færre. Samlingspartiet forble det største partiet, med sine 29 representanter. Dette valget markerer på mange måter begynnelsen på en ny epoke når det gjaldt den offentlige håndteringen av boligkrisen. For det første gikk Arbeiderpartiet såpass sterkt frem at partiet ble det klart nest største partiet i Bergen, ikke langt bak Samlingspartiet. Dette viste at partiets sosialpolitiske krav i absolutt høyeste grad var et ønske som ble delt av flere. Boligmangelen, som hadde eskalert til bolignød like etter århundreskiftet, var noe som angikk mange familier, og den dårlige forfatningen mange boliger var i, var et allment helseproblem. Dette underbygges også av Samlingspartiets valgprogram for året. Selv om det lett kan tolkes dit hen, at partiet i første

⁷⁸ Bjørnøy 1961: 126.

⁷⁹ Ertresvåg 1995: 562.

⁸⁰ MA: ”Kommunevalget”. 09.11 1907.

rekke fryktet den voksende sosialismen, er det vanskelig å tenke seg at partiet ikke samtidig var opptatt av den sosiale krisen byen stod overfor i mangelen av gode boliger. At mangelen og forholdene begynte å bli prekære, var det liten tvil om, men selv om Samlingspartiet ønsket å involvere kommunen i boligbyggingen i større grad, betydde det på ingen måte at kommunen selv skulle stå for oppførelsen av disse boligene. I det samme programmet hvor de lovte å støtte opp om boligsaken og bygge et sykehus, ble det fastslått at de i større grad ønsket å støtte byggenæringen. I praksis ville dette si at kommunen burde bli rausere med lån og billige tomter til de som ønsket å bygge utleieboliger. De var altså for at kommunen kunne øke sine utgifter til bymessig tjenlige formål, så lenge det private sto bak arbeidet. Fremdeles var det utenkelig for mange at kommunen selv skulle ta på seg en oppgave som boligbygger.

Ved kommunevalget i 1910, endte både Høyre og Arbeiderpartiet opp med 23 representanter hver. Dermed var de to partiene i praksis like store. Venstres representasjon forble den samme som ved forrige lokalvalg, mens det nystartede Frisinnede Venstre hadde fått inn 8 representanter. Det betydde at de to partiene, som representerte hvert sitt ytterpunkt i debatten om hva kommunen burde gjøre, nå satt med like mange representanter i bystyret. Til tross for uenigheten som rådet dem imellom, skulle 1910 likevel bli året der kommunens første direkte engasjement i boligsaken ble et faktum.

Oppsummering

I tiden frem mot 1910 er det enkelte momenter som viser seg å være viktige for å forklare bolignøden og kommunens holdning overfor denne. Spesielt var det innflyttingen til byen som bidro til at bolig mangelen økte. Folketallet i Bergen økte kraftig på begynnelsen av 1900-tallet som følge av innflyttingen, og byens nye innbyggere tok seg gjerne jobber i industrien. Dermed vokste arbeiderklassen, og ble på sikt en viktig aktør i det politiske liv. Den nære sammenhengen mellom folkeveksten og fremveksten av arbeiderklassen ble derfor en katalysator for kommunalt engasjement i boligsaken: først ved å stille krav til tiltak, og senere ved å støtte nevnte tiltak, som vi skal se.

3 Tilspissing av debatten: Kommunen innfører tiltak

Kapittel 3 i denne oppgaven vil omhandle perioden fra 1910 til utgangen av 1915. I løpet av disse fem årene begynte kommunen å innføre visse tiltak for å bedre boligforholdene i Bergen, og store deler av kapittelet vil derfor være viet saksbehandlingen av disse samt debatten rundt dem. Jeg vil dessuten forsøke å vise hvordan kommunens holdninger overfor sin egen innblanding gradvis endret seg, både som følge av Arbeiderpartiets økende innflytelse i bystyret, og etter hvert også på grunn av krigsutbruddet.

Kommunens håndteringsalternativ

I januar 1910 trykket *Arbeidet* en artikkel kalt ”Kampen mot kommunal drift”. I denne artikkelen tok avisen for seg de konservatives kamp mot enhver kommunal virksomhet av det avisen kalte samfunnsnyttige bedrifter, ”hvorpaa der kan [for private] tjenes penge”.⁸¹ Her ble det vist til et eksempel i Verdal, hvor kommunen kjøpte og overtok driften av Verdalsbruket. I følge avisen hadde en samlet borgelig presse kritisert oppkjøpet. Å drifte et bruk som skulle bli lønnsomt ville være en altfor stor risiko, og forretningen ville kunne ”gaa rent galt”, selv om intensjonene var gode.⁸²

For å motbevise den borgerlige kritikken, tok avisen utgangspunkt i uttalelser fra amtmannen i Nordre Trondhjems amt, og det de mente var et forsvar av kommunens politikk, og ikke minst av ”kommunesocialismen”. Han kunne fortelle at:

Som distriktets amtmand har jeg den hele tid fulgt denne sak og mig bekjendt er der i den tid kommunen har eiet Værdalsbruket, intet fremkommet eller indtruffet, som er egnet til at svække troen paa, at Værdalens kommune har gjort en økonomisk fuldt forsvarlig forretning ved kjøpet av bruket. (...) Hvad jeg ønsker at fremhæve er alene at forholdet ikke kan fremstilles som om kjøpet av Værdalsgodset nu har begyndt at vise sig som en daarlig forretning for kommunen.⁸³

Amtmannens utsagn var bare ett bevis på at de konservatives kritikk av utvidelsen av de kommunale oppgaver var feil, mente avisen. Verdal kommune hadde tydelig vist at det var fullt mulig å drifte et bruk kommunalt etter en forsvarlig og lønnsom modell. Dette eksempelet, ved å overta det som ble kalt samfunnsnyttige bedrifter, burde også andre

⁸¹ *Arbeidet*: ”Kampen mot kommunal drift”. 18.01 1910.

⁸² *Arbeidet*: ”Kampen mot kommunal drift”. 18.01 1910.

⁸³ *Arbeidet*: ”Kampen mot kommunal drift”. 18.01 1910.

kommuner etterfølge. Slik kan denne tanken sees på som en del av grunnlaget for det som skulle bli Bergen kommunes boligpolitikk i årene som fulgte.

Selvsagt fantes det også stemmer som talte imot. *Morgenavisen* var en av disse, og viste til at Verdal kommune hadde hatt problemer med å betale avdrag på lånet tidligere, noe som hadde ført til at staten, som kreditor, hadde fritatt kommunen fra å betale for en periode.⁸⁴ Dette var et godt bevis på hvor galt det kunne gjøres, mente *Morgenavisen*. Når staten lånte bort penger til en kommune, ville den komme i en interessekonflikt med seg selv. På den ene siden hadde den ansvaret for at kommunen greide seg økonomisk, mens på den andre måtte den få tilbakebetalt pengene den hadde lånt ut. Slik sett var situasjonen et paradoks for staten. I tillegg forankret avisen sitt syn i finansminister Abraham Berges uttalelser om at det lett kunne oppstå økonomiske vanskeligheter for en ”ikke særlig motstandsdygtig kommune” dersom den skulle drive en stor, industriell virksomhet.⁸⁵

Debatten om den offentlige oppgave i forhold til bedriftsvirksomhet, som Verdalsbruket var en del av, omhandlet mer enn den tilsynelatende gjorde ved første øyekast: den var også arena for det mer generelle spørsmålet om hvilke oppgaver kommunen skulle ta på seg, og hva som burde håndteres privat. Dette grunnleggende spørsmålet la også store deler av premissene for hvilken grad kommunen involverte seg i boligproblematikken.

Den 13. januar 1910, mens debatten rundt Verdalsbruket rådet i bergensavisene, ble det fra diverse foreningers side opprettet en komité som skulle diskutere bolignøden, og hva som kunne gjøres for å løse denne. Komiteen bestod av representanter fra Håndverkerforeningen, Håndverkssvennenes forening, Arkitektforeningen og Bergens husleieforening, og var slik ikke et offisielt initiativ fra Bergen kommune. Målet for komiteen var å finne ut hvordan det ”bedst, billigst og hurtigst kan skaffes tilveie gode 1- og 2-værelsesleiligheter passende for den mindre velsituerte befolkning”.⁸⁶ Komiteen drøftet tre mulige utveier for hvordan dette kunne la seg gjøre. Den første var at kommunen selv bygde leiligheter til billigst mulig utleiepris. Den andre gikk ut på at kommunen skulle stimulere det private initiativ, ved å skaffe billige tomter, og garantere for lån. Dette var også det alternativet komiteen ivret

⁸⁴ MA: ”En kommune som industridrivende”. 06.01 1910.

⁸⁵ MA: ”En kommune som industridrivende”. 06.01 1910.

⁸⁶ Arbeidet: ”Boligsaken. Forslag om dannelse av byggeselskap med kommunal støtte”. 12.03 1910.

sterkest for, ved at ”byens bebyggelse saavidt mulig altid bør henvises til den private byggevirkksomhet”.⁸⁷ Likevel kunne det konkluderes med at:

Naar imidlertid bolignøden, som i de senere aar allerede er der som et socialt onde av den største rækkevidde, naar det private initiativ paa grund av flere samvirkende aarsaker har vist, at det for tiden ikke magter at skape tilfredsstillende boligforhold og naar de ovenantydede hjelpemidler som mer og mindre langsiktige, ikke kan forventes at fremtvinge en tilstrækkelig *hurtig* bedring av bolignøden, saa er det komiteens mening at det er en bydende pligt for kommunen at skaffe tilveie en række hensigtsmessige arbeiderboliger.⁸⁸

Til tross for ønsket om at markedet skulle ordne seg selv, kunne komiteen altså ikke se noen annen løsning enn at kommunen måtte gripe inn. Å la private selskaper alene stå for løsningen av boligproblemene ville bli vanskelig, om ikke umulig, og sannsynligvis ta mye lenger tid enn om kommunen selv bygde. Forholdene på leiemarkedet var også ekstra vanskelige senvinters i 1909 og tidlig vår i 1910. *Bergens Tidende* kunne rapportere om at det i januar 1910 bare var tre ledige ettromsleiligheter, mot 18 i april og 13 i oktober 1909.⁸⁹ Derfor måtte det bygges flere småleiligheter. Denne holdningen ble i stor grad støttet av *Arbeidet*, som kritiserte den privatorienterte løsningen for å måtte bruke for lang tid til at den skulle ha noen innvirkning. I tillegg hevdet avisen at nøden hadde blitt så stor, at prinsippene om det frie marked og tilbud og etterspørsel ikke lenger kunne ansees som gyldige.⁹⁰

Den siste utveien komiteen diskuterte, handlet om at det burde startes flere filantropiske byggeselskap, slik det hadde vært gjort siden rundt 1850 og fremover. Disse burde derimot ikke opptre like selvstendig som datidens selskap, men snarere støttes av kommunen med byggegrunn og delvise garantier for eventuelle lån. Komiteen mente at slike aksjeselskap med begrenset utbytte ville kunne ”gjøre adskillig til boligforholdenes bedring.”⁹¹

Denne konklusjonen ble støttet av de konservative. *Bergens Aftenblad* var helt enig i at byens boligbygging alltid burde henvises til den private byggevirkksomheten.⁹² Til tross for dette kunne avisen altså gå med på at kommunen nødvendigvis måtte støtte virksomheten i nedgangstider. Slik fikk også avisen rettet et spark mot det offentlige:

⁸⁷ Arbeidet: ”Boligsaken. Forslag om dannelse av byggeselskap med kommunal støtte”. 12.03 1910.

⁸⁸ Arbeidet: ”Boligsaken. Forslag om dannelse av byggeselskap med kommunal støtte”. 12.03 1910.

⁸⁹ BT: ”Vore boligforhold. Ledige leiligheter”. 20.01 1910.

⁹⁰ Arbeidet: ”Bolignøden og det private initiativ”. 21.03 1910.

⁹¹ Arbeidet: ”Boligsaken. Forslag om dannelse av byggeselskap med kommunal støtte”. 12.03 1910.

⁹² BA: ”Boligspørgsmaalet”. 12.03 1910.

Vi mener nemlig, at naar det private Initiativ i dette specielle Tilfælde har vist sig ikke at magte at skaffe tilfredsstillende Boligforhold, saa skyldes det i ikke ringe Udstrækning netop det, at den private Byggevirksomhet ikke har mødt den Opmuntring og Støtte fra det Offentliges Side, som er nødvendig for at den (...) skal magte sin Opgave.⁹³

Avisen mente at mangelen på offentlig støtte var en stor del av grunnen til at bolignæringen lå med brukket rygg. Myndigheten fikk videre skylden for å ha forårsaket byggevirksomhetens dårlige tider, både gjennom bygningsloven av 1899 og mangelen på klargjorte tomter. Her viste *Bergens Aftenblad* til eksempler fra Sandviken, hvor kommunen brukte altfor lang tid på å klargjøre sine eiendommer, ved at ”der først maa vedtages en Regulering for dette Strøg og opnaaes en Ordning med Fæsterne”, før grunnen endelig kunne utnytted.⁹⁴ Slik måtte kommunen bære store deler av ansvaret, både for at bolignøden oppstod, og at den vedvarte over tid.

Selv om avisen ønsket et friest mulig marked, innså den altså at noe måtte gjøres. Den var enig med komiteen i at de tre foreslåtte alternativene var de mest reelle, men mente likevel at støtte til det private ville være en dårlig løsning, da mange byggherrer, i påvente av kommunal støtte, ville bli tilbakeholdne og vente på kommunalt initiativ for å bygge. En slik løsning måtte også føre til at kommunen fordelte sin støtte jevnt over alle eksisterende byggherrer, for å forhindre at enkelte fikk fortrinn over andre. Dette ville medføre mye arbeid, og snarere hindre enn å fremme videre produksjon av boliger.

Alternativet med at kommunen selv skulle bygge boliger til utleie, var også utelukket i følge avisen. Et slikt prosjekt lå

saa langt utenfor en Kommunes egentlige Opgave, og frembyder saa stor Resiko for at mislykkes rent finansielt, at der maa være en ren Nødstilstand, der ikke kan afhjælpes paa anden Maade, for at Kommunen skal inklade sig paa en saadan Virksomhet.⁹⁵

Dette synet var direkte motstridende til det *Arbeidet* hadde presentert tidligere, gjennom sin artikkel om den kommunale driften av Verdalsbruket. Kommunen måtte i følge *Bergens*

⁹³ BA: ”Boligspørgsmaalet”. 12.03 1910.

⁹⁴ BA: ”Boligspørgsmaalet”. 12.03 1910.

⁹⁵ BA: ”Boligspørgsmaalet”. 12.03 1910.

Aftenblad på ingen måte selv bygge boliger og drive utleie, da dette var en risikabel bedrift, og langt utenfor det en kommune tradisjonelt hadde hatt ansvaret for.⁹⁶ Slik ble Bolignødkomiteens siste alternativ, den kommunale støtten til de filantropiske byggeselskapene, *Bergen Aftenblads* foretrukne utvei. Det var også denne utveien Bergen kommune landet på til å begynne med.

”Typebyen”

Alt i 1908 ytret styret i Typografenes Byggeselskap i Bergen A/S et ønske om å kjøpe de kommunale tomtene i Persenbakken ved Mullen, for å bygge arbeiderboliger. Selskapet ble stiftet samme år, og de prosjekterte arbeiderboligene var deres første foretak.⁹⁷ Tomtene i Persenbakken var eiendommer Bergen kommune hadde vært i besittelse av siden 1890-årene og som siden den gang hadde vært beregnet på nye boliger, med mindre offentlige institusjoner gjorde krav på området.

I 1895 hadde magistraten anslått, i en innstilling til formannskapet, at en akseptabel pris for eventuelle kjøpere med intensjoner om å bygge boliger, ville være 4 kroner per m² – en pris som ble ansett som meget lav i 1908, over ti år senere. Likevel var det denne prisen typografene ønsket å gi, da dette dekket kommunens innkjøpspris, samt noe av utgiftene til vann- gass og kloakkledninger, og den allerede planlagte nye veien til Rothaugen skole. I tillegg ble det ytret et ønske om å få tatt opp et lån direkte fra kommunen på 32.800, samt kommunal garanti for to lån i Arbeiderbruk- og boligbanken på henholdsvis 41.000 og 102.500. Til sammen ble utgiftene anslått til ca. 205.000, og det resterende beløpet skulle dekkes kontant eller ved kreditt av selskapets aksjonærer.⁹⁸ Målet med oppkjøpet av disse eiendommene var å bygge totalt 47 toetasjes boliger. Disse var beregnet på to familier, hvor hver familie fikk to værelser og et kjøkken på deling. 41 boliger skulle etter planen bygges ferdig i løpet av våren 1910.

Ønsket om å kjøpe de kommunale eiendommene til den over ti år gamle prisen ble av mange regnet for å være nærmest gitt bort. Dette var også typografene klar over, og nevnte i sin søknad at:

⁹⁶ BA: ”Boligspøragsmaalet”. 12.03 1910.

⁹⁷ BT: ”Egne hjem. Aktieselskapet ”Typografenes byggeselskap”. 26.03 1910.

⁹⁸ Bkf 1910: 270.

Bergens kommune ved indvilgelsen av nærværende andragende vil yde selskapet betraktelige indrømmelser. Men man har trodd at kunne gjøre sig haab om hos kommunen at opnaa den ansøkte støtte (...) fordi foretagendet formentlig vil erkjendes at være en betydelig indsats i arbeidet for at skaffe vor bys arbeidere egne hjem og tillike et paaagtelsesværdig led i bestræbelserne for avhjælpelse av den for tiden raadende bolignød.⁹⁹

At den foreslåtte prisen på eiendommene først og fremst var en symbolsk sum var altså hevet over enhver tvil, også blant typografene selv. Likevel mente de at arbeidet ville fungere som en avlastning av boligsituasjonen for mange arbeidere, og at arbeidet var så viktig at kommunen burde søke å løse byens problemer fremfor å tenke profitt. I kjølvannet av typografenes søknad, fikk Reguleringskommisjonen i oppdrag av kommunen å undersøke hva en akseptabel pris for eiendommene ville være, med tanke på at det også måtte legges gass-, vann- og kloakkledninger. Ut ifra de forhold som måtte legges til rette fra kommunen, med tanke på at det var boliger som skulle bygges, mente de at prisen burde være 6 kroner per m² – 2 kroner mer enn typografene i utgangspunktet ville betale. Denne prisen ville imidlertid bli for høy for selskapet, som var avhengig av sine egne oppsatte takster for å få lån av Arbeiderbruk- og boligbanken. Derfor ønsket de også å få saken behandlet i formannskapet, for å høre deres mening.

I formannskapet var det stor uenighet om hvorvidt Typografene skulle få eiendommene til den foreslåtte prisen. For Arbeiderpartiets medlemmer var det ønskelig å selge eiendommene til Typografenes Byggeselskap for en lavere pris enn den innkjøpsprisen kommunen hadde betalt. Prisen burde ligge på 2 eller 3 kroner per m², mot at typografene selv tok på seg ansvaret for å klargjøre eiendommene. Dette synet var først og fremst forankret i magistratavdelingens uttalelser fra 1907, hvor den blant annet ønsket å få vekket liv i det private boliginitiativet i byen. Det ble også vist til Kristiania kommune, som i 1905 hadde solgt eiendommer til innkjøpspris til foreningen Kristiania Egne Hjem.¹⁰⁰ Dette til tross for at det ikke heller i Kristiania hadde vært vanlig praksis å selge eiendommer så billig.

Den endelige vedtatte beslutningen kan sies å ha blitt bedre enn det typografene selv håpte på. Med 11 mot 7 stemmer i formannskapet vedtok kommunen å selge sine eiendommer for 2 kroner per m² den 23. mars, 1910. Grunnen til at prisen gikk ned i forhold til typografenes eget ønske, var at de, som sagt, selv ble pålagt å gjøre noe av grunnarbeidet som kommunen

⁹⁹ Bkf 1910: 271.

¹⁰⁰ Bkf 1910: 278-281.

opprinnelig selv skulle stå for. Kommunens arbeid for å klargjøre tomtene for beboere skulle først og fremst bestå i å stikke ut og valse veier, samt trekke hovedledninger for vann, gass og kloakk. Formannskapet hadde også krav på å få innsikt i byggeplanene, og fikk mulighet til å stille med kontrollører for å sikre at alt gikk riktig for seg. I tillegg ble det også fremlagt et krav fra kommunen om at tomtene måtte være bebygde innen 1. januar 1913, i overkant av to og et halvt år etter at kjøpet ble gjennomført. Dersom dette kravet ikke ble innfridd, hadde kommunen full rett til å kjøpe tilbake eiendommene til samme pris de hadde solgt dem for.¹⁰¹ I tillegg måtte enkelte av selskapets regler endres. Blant annet måtte punktet om at kun medlemmer i typografernes fagforbund kunne investere i selskapet fjernes. Dette ble gjort for å åpne selskapet, og sørge for at det fikk en mer allmenn profil.

Når det gjaldt partitilhørigheten til medlemmene av formannskapet og hvordan de stemte, finner vi at samtlige av Arbeiderpartiets representanter stemte for forslaget. Fra Venstre var det bare én som stemte mot. Det resterende mindretallet besto utelukkende av representanter fra Høyre, foruten en fra Avholdspartiet. Slik ser vi at det fantes en tydelig partipolitisk skillelinje i synet på hvordan man best kunne håndtere bolignøden mellom de konservative og de sosialliberale og radikale i formannskapet.

Selv om det kan virke som om det var stor motstand mot forslaget, med 7 stemmer imot, var egentlig både kommunestyret og magistraten enige om at det var et positivt tiltak, som kunne bidra til å bedre bolig mangelen i byen. Grunnen til at så mange stemte nei var at de, av prinsipp, ønsket at kommunen minst burde selge for 3 kroner per m². I en offisiell uttalelse fra mindretallet ble det sagt at:

Mindretallet har av hensyn til formaålet gjerne villet strække sig langt for at muliggjøre en realisation av typografernes byggeplan, men det har ikke kunnet gaa saa langt i sin imøtekommenhet, at det, som flertallet gjør, i virkeligheten skjænker byggeselskapet en kommunal tomt.¹⁰²

Mindretallets syn på beslutningen om den lave prisen var altså at eiendommene ble gitt bort som en ren kommunal gave. *Morgenavisen* delte mindretallets syn på saken, og hadde allerede i februar rettet en advarende pekefinger mot den retningen kommunen så ut til å velge. *Bergens Tidende* svarte på *Morgenavisens* artikkel med å si at avisen "ikke (...)

¹⁰¹ Bkf 1910: 282-283.

¹⁰² Bkf 1910: 284.

behøver at reagere surt allerede nu.”¹⁰³ Ettersom ingen beslutning hadde blitt vedtatt enda, var det langt ifra sikkert at typografenes ønske ville vinne frem. I tillegg pekte *Bergens Tidende* på at eiendommene var såpass ”knausete” at utgiftene til selskapet ville bli betydelig større enn bare innkjøpsprisen. Videre mente avisen at de prosjekterte boligene var et såpass stort steg i riktig retning, både i forhold til ”Egne hjem”-bevegelsen, og til avlastning av bolignøden, at den prinsipielle prisforskjellen bare var en bagatell, helhetlig sett.¹⁰⁴

Dette synet som mindretallet og *Morgenavisen* delte sto i skarp kontrast til de tanker og ideer om en aktiv kommune som selv måtte bygge boliger, som hadde vokst frem i arbeiderklassen mot slutten av 1890-årene, og i begynnelsen på det nye århundret. Mens det ut i fra arbeidernes ideer ble hevdet at boliger ikke var salgsvarer på lik linje med andre, men snarere en livsnødvendighet, ser vi det stikk motsatte i synet til mindretallet i denne saken, som la frem sitt syn på hva de mente formannskapetets beslutning hadde å si for utviklingen i byen:

Mindretallet spør: hvor i denne by faaes tilnærmeelsesvis denne slag – frit beliggende – velindrettede leiligheter for en saadan pris? Men typografene er ikke fornøiet dermed, og flertallet har git efter.

Er dette forsvarlig kommunal økonomi? Med hvilken ret vil bystyret kunne negte andre borgere i denne by, der slaar sig sammen og kræver gratis byggetomt (...)? Og er flertallet ganske blind for, at gratissystemets knæsætning ogsaa paa dette område er en overordentlig stor ubillighet like overfor alle dem, der nu sitter med eiendommer til bortleie?

Konsekvensene av dette tør bli, at kommunen faar snart ikke nok eiendes grund at skjænke bort. Den maa indkjøpe mer – væsentlig for de skatteborgeres penger, som har hus eller ikke kommer i betragtning ved utdelingen av gratis grund. (...) Mindretallet vil ikke med vidende og vilje favorisere en enkel klasse borgere med byggetomt på de andre medborgeres bekostning.¹⁰⁵

Det konservative mindretallet fryktet altså hvordan utviklingen av kommunens inflaterte virksomhet utartet seg. De så for seg en ond sirkel, hvor kommunen brukte inntjente skattepenger på å motvirke mange av skattebetalerne, ved å subsidiere leieboliger for svakerestilte. I tillegg ville beslutningen om å selge eiendommene til typografene så billig også vanskeliggjøre kommunens forhold til lignende selskaper og tiltak. Når kommunen

¹⁰³ BT: ”Typografernes byggeselskap”. 18.02 1910.

¹⁰⁴ BT: ”Typografernes byggeselskap”. 18.02 1910.

¹⁰⁵ Bkf 1910: 285.

allerede hadde støttet ett foretak, var de ikke da også pliktige til å støtte andre som ønsket hjelp? Og hvor skulle den i så fall skaffe alle eiendommene fra?

Synet på salget av kommunens eiendommer ved Mulen handlet ikke bare om hvilke oppgaver kommunen skulle påta seg, eller hvordan bolignøden best kunne avlastes. Det handlet også om hvilken stand kommunen først og fremst skulle være et organ for. For Arbeiderpartiet i Bergen var det klart allerede i 1894 at kommunen måtte engasjere seg i boligsaken, og bygge boliger. I mindretallets uttalelser ser vi her motsatt syn, at kommunal bygging ikke bare hindret det private initiativ, men også hadde en ødeleggende effekt for huseiere som leide ut husrom. Denne konflikten mellom huseiere og leieboere skulle for alvor eskalere etter bybrannen i 1916, og vil bli nærmere omtalt i kapittel 4.

Bilde 3.1: ”Typebyen”

Boligene til typografene ble etter hvert bygd, og ”Typebyen” står fremdeles i Sandviken. Bilde fra 1917 eller 1918. Fotograf: Knud Knudsen. Opphav: Billedsamlingen, Universitetsbiblioteket i Bergen.

Boligselskapet av 1910

Etter at typografene hadde fått gjennomslag for sine ønsker om billig kjøp av kommunale eiendommer, fantes det også andre selskap og interesseorganisasjoner som meldte lignende

interesser. Et av disse var den tidligere nevnte Bolignødkomiteen. Denne komiteen sendte i mars 1910 – under to måneder etter at den hadde blitt opprettet – en innstilling til magistraten og formannskapet, hvor den foreslo en inngåelse av et samarbeid mellom kommunen og komiteen. Dette samarbeidet gikk i bunn og grunn ut på et påtenkt, kommunalt sponset byggeselskap, ”til bolignødens avhjælpelse”.¹⁰⁶ Dette skulle etter hvert få navnet Boligselskapet av 1910.

Kommunens oppgave i det nye selskapet, ville først og fremst bestå i å skaffe tilveie billige eiendommer, samt å stille finansiell garanti. Blant annet ønsket komiteen å overdra deler av kommunens eiendommer ved Krohnengen, Nedre Uren og Hoffmannsgård mot 4 kroner per m². I tillegg trengte de kommunens garanti for store deler av et eventuelt lån. På eiendommene så Boligselskapet for seg at det skulle opprettes mindre boliger, i likhet med de Typografene bygde. Antatte leiepriser ville være mellom 200 og 240 kroner året for toromsleiligheter, og mellom 140 og 160 kroner for leiligheter med ett rom.¹⁰⁷

Ønskene som Bolignødkomiteen presenterte lignet så langt på de samme som typografene hadde presentert tidligere. Hovedskillet mellom Boligselskapet av 1910 og Typografenes Byggeselskap, var at komiteen attpåtil ønsket at kommunen skulle betale for Boligselskapets organisasjonsomkostninger, ”og sakens fremme”.¹⁰⁸ Slik sett ville altså tilknytningen mellom selskapet og kommunen blitt mye tydeligere enn den hadde vært med typografene, om Bolignødkomiteen hadde vunnet frem med sine ønsker.

Det var derimot ikke alle som ønsket Bolignødkomiteen og Boligselskapet av 1910 velkommen. I et leserinnlegg i Bergen Aftenblad, kun signert ”X”, ble det reist kraftig kritikk mot selskapet og deres lover. Blant annet hevdet den mystiske innsenderen at Bolignødkomiteen hadde bearbeidet folkestemningen i byen til fordel for sitt eget synspunkt, ”som de kaller et ’filantropisk’ formaal”.¹⁰⁹ Dette formålet kunne derimot ikke sies å være filantropisk av to grunner. For det første kjente innsenderen til flere småleiligheter som var ledige: ”Der vides spesielt, at flere smaa Bekvemmeligheder til rimelig Pris endnu ikke er blevet leiet bort”.¹¹⁰ Den andre grunnen var at Bolignødkomiteens forslag ville undergrave

¹⁰⁶ Bkf 1911: 365.

¹⁰⁷ MA: ”Bolignødkomiteen”. 14.03 1910.

¹⁰⁸ Bkf 1911: 365.

¹⁰⁹ BA: ””Bolignøden””. 21.03 1910.

¹¹⁰ BA: ””Bolignøden””. 21.03 1910.

huseiere som livnærte seg økonomisk av å leie ut. Disse huseierne bidro allerede til samfunnet gjennom sine skatteytelser, og X pekte derfor på det paradoksale i at deres skattepenger, som de tjente på å leie ut, skulle bidra til å fjerne en viktig inntektskilde. At komiteen påberopte seg å vise til lignende boligselskaper i England og Tyskland, spilte liten rolle i Norge. Norske byer var mye mindre enn sine engelske og tyske motstykker, og forholdene var dessuten så annerledes at det ville bli vanskelig å overføre rene ideer fra andre land. X mente heller ikke at komiteen hadde nevnt noe om personlig fortjeneste ved salg av sine bygninger, noe som bare kunne bety at fortjeneste var en viktig baktanke bak prosjektet. Derfor ble også ord, eller agitasjonsuttrykk som innsenderen mente det var, som bolignød brukt – uten at det fantes berettigede grunner til dette. Avslutningsvis oppfordret X Bergen Huseierforening til å ta saken videre.¹¹¹

Dette innlegget ble senere besvart av Christen Gran Bøgh, et medlem av komiteen, og forretningsfører og sekretær i Boligselskapet av 1910. Han viste til at innsenderens skepsis til selskapets fortjeneste kunne legges bort med tanke på at § 3 i selskapets regler fastslo at utbyttet til selskapets aksjonærer ikke kunne overstige 5 %. Dette hadde også hjemmel i § 18, hvor det svart på hvitt stod at selskapets fond skulle overdras til kommunen dersom selskapet ble oppløst, forutsatt at pengene skulle brukes til samme formål.¹¹² Videre tok han for seg innsenderens påstand om at det fantes flere mindre leiligheter som stod ledige. Her kunne Bøgh vise til at han nettopp hadde gjennomgått

Opgaver for vel 300 Eiendomme beliggende i alle Bergens Strøg uden at finde en eneste ledig 1 og 2 Værelses Leilighed, og der er daglig paa Kontoret Forespørgsel efter den Slags Leiligheder, uden at saadanne kan anvises. I de nævnte Eiendomme findes i alt henimod 1200 1 og 2 Værelses Leiligheter.¹¹³

Heller ikke når det gjaldt den sterke byggevirksomheten, ble forholdene særlig forbedret for dem som lette etter mindre leiligheter, mente Bøgh. Av i alt 131 beboelsesleiligheter som ble ferdiggjort i 1909 var kun 35 av dem toroms, mens bare to leiligheter var på ett rom. Av de 144 leilighetene som var under oppføring, var det kun 27 toromsleiligheter, og tre ettroms – langt i fra nok til å dekke den store etterspørselen.¹¹⁴

¹¹¹ BA: ”Bolignøden”. 21.03 1910.

¹¹² BA: ”Bolignøden”. 23.03 1910.

¹¹³ BA: ”Bolignøden”. 23.03 1910.

¹¹⁴ BA: ”Bolignøden”. 23.03 1910.

Bøgghs svar møtte igjen kritikk fra X en uke senere. X trakk denne gang frem at det var en selvfølge at Bolignødkomiteens byggeselskaps forretningsfører og sekretær forsvarte sitt foretak. At selskapet skulle overdras til kommunen dersom det ble oppløst, og at aksjonærene kun fikk ta ut 5 % utbytte spilte liten rolle når selskapet kunne selge sine boliger til høystbydende og beholde ethvert beløp som oversteg panteheftelsene.¹¹⁵ Videre fremholdt X sin kritikk av uttrykket bolignød fra første artikkel, samtidig som han sådde tvil om i hvilken grad Boligselskapet av 1910 kunne kalles filantropisk, når det – etter hans syn – bare var ute etter å få huseiere som tjente penger på å leie ut rom til trengende:

Hertil skal altsaa Huseierne, der som Regel selv har maattet betale sine Eiendomme dyrt, være med at bidrage gennem kommunale Bevilgninger og Lettelser for Komiteens Byggeselskap ifølge Forslaget. Og allikevel spørger Hr. Gran Bøgh efter Bevis for, at Komiteforslaget om en ”større Bebyggelse af den Slags Leiligheder (2 Værelser) – og det paa de gunstigste Vilkaar – fører til økonomisk Undertrykkelse specielt af mindre Huseiere og deres Interesser.¹¹⁶

Bøgghs undersøkelser om boligmangelen fikk også unngjelde:

Hr. Gran Bøghs ukontrollerede Opgave over de for Tiden stedfindene Nybygninger er ikke stort at fæste Lid til, ei heller Forespørgselen efter 2 Værelsesleiligheder paa Forsikringskontoret, der har liden Befatning med den Slags Hus; men hans Sammenligning f. Ex. Af det Antal 2 Værelsesleiligheder, han kjender, med den Overflod her findes af Bekvemmeligheder paa 3 og 4 Værelser, der nu Tid om anden bliver staaende ledig i nær sagt alle Byens Strøg, viser, hvilken økonomisk Herlighed Komiteen har ment at føre Huseierne op i.¹¹⁷

Videre ble den kommunale inngripen i byggevirkksomheten sammenlignet med andre varer. Her pekte X på at det aldri ville ha blitt akseptert at småårsfolk skulle få prislettelser på andre nødvendige varer som for eksempel ved og kull. Det valget Bergen kommune hadde foretatt seg gjennom sin støtte til Typografene var galt og ville få konsekvenser for mange mennesker.

Til å begynne med ble saken behandlet av bystyrets eiendomskomité. Denne samarbeidet nært med Bolignødkomiteen, og det ble ofte gjennomført møter hvor saken kunne drøftes, og ideer

¹¹⁵ BA: ”Bolignøden”. 30.03 1910.

¹¹⁶ BA: ”Bolignøden”. 30.03 1910.

¹¹⁷ BA: ”Bolignøden”. 30.03 1910.

luftes. Eiendomskomiteen stilte seg raskt positivt til at Boligselskapet av 1910 kunne overdra eiendommene i Nedre Uren og Hoffmannsgården, mens eiendommen på Krohnengen var utelukket. Etter flere møter endret derimot eiendomskomiteen mening, og ønsket at Boligselskapet heller skulle få kjøpe noen av tomtene på Krohnengen. De gjorde det også klart at det ikke ville være ønskelig av kommunen å ta betalt for grunn hvor det skulle lages offentlig vei.

Magistraten var, på sin side, av en annen oppfatning. På grunn av at selskapet allerede ønsket å overdra eiendommen til en meget rimelig penge, ble det sett på som naturlig at de også måtte betale for eventuelle områder hvor kommunen skulle bygge veier.¹¹⁸ I tillegg sådde magistratsavdelingen tvil om den absolutte nødvendigheten av prosjektet:

Bolignødskomiteens henvendelse har til utgangspunkt, hvad der ligger i komiteens navn, at der maa antages at være stor mangel paa husrum for smaakaarsfolk i Bergen, og at det ser ut til, at denne mangel ikke vil bli avhjulpet paa vanlig maate, d.e. udelukkende ved privat byggevirksomhet.¹¹⁹

Til tross for at boligproblemet ble anerkjent, mente magistraten at ting så mye lysere ut enn de tidligere hadde gjort. I tillegg til at Typografenes Byggeselskap hadde fått kommunal støtte til å bygge boliger til arbeidere og svakerestilte, hadde det også vært en livlig privat byggevirksomhet i årene før 1911. Dette gjaldt også boliger for småårsfolk. Derfor ble det antatt ”at være grund til at tro, at det vil fortsætte dermed.”¹²⁰

Oppsvingen i byggevirksomheten ble dokumentert i en undersøkelse utført av byens bygningsinspektør i februar 1910, etter anmodning fra magistraten. Her kom det frem at antallet nybygninger i Bergen hadde skutt fart de siste fem årene, om enn noe ujevnt.¹²¹ Spesielt var det leiligheter på to og tre rom som ble bygd, mens det ikke var noen særlig økning i verken fire-, fem- eller ettromsleiligheter.

¹¹⁸ Bkf 1911: 369.

¹¹⁹ Bkf 1911: 367.

¹²⁰ Bkf 1911: 368.

¹²¹ Se tabell 3.1.

Tabell 3.1: Nye boliger i Bergen 1905-1909:

År	5 rom	4 rom	3 rom	2 rom	1 rom	Sum
1905	27	14	6	1	0	48
1906	10	1	4	11	0	26
1907	5	0	12	11	2	30
1908	12	3	4	12	1	32
1909	6	8	60	55	2	131

(Tall hentet fra Morgenavisen: "Bolignøden. En statistikk fra bygningsinspektøren". 14.02 1910).

I en kommentar til undersøkelsen sa Morgenavisen:

Kun med hensyn til spessialeiligheter paa 1 værelse og kjøkken for de minst betalingsdygtige i samfundet tør der være grund til at gaa til ekstraordinære foranstaltninger. Dette er et felt, som den private foretagsomhed i det længste lader ligge, fordi der er liten eller ingen avance paa slige huse, og det maa ble her, de samfundsvenlige bestræbelser for at skaffe husrum maa koncentrere seg.¹²²

På grunn av at fortjenesten ikke var like stor ved mindre leiligheter, skydde altså den private virksomheten dette området. Derfor mente avisen at det først og fremst var produksjonen av ettromsleiligheter kommunen måtte søke å stimulere. Av den grunn stilte den seg også positiv til Bolignødkomiteens initiativ i denne saken: "Der synes her at være fundet en ligesaa heldig som rask løsning af spørsmålet, og det er at haabe, at magistrat og formandskab nu vil finde anledning til at behandle sagen saa hurtig, at der kan tages fat paa bygningen allerede i vaar."¹²³

Selv om magistratens positive fremtidsutsikter kan virke som en negativ innstilling til Bolignødkomiteens ønsker, fantes det også et motstridende syn i avdelingen. Dette kommer spesielt frem i dens overslag over ledige leiligheter i Bergen i 1911. Av i alt 6652 ettromsleiligheter var det bare 66 som var ledige, eller 0,93 %. Når det gjaldt toromsleiligheter fantes det 24 ledige, av totalt 6777. Dette var en prosentandel på 0,34, som var langt lavere enn hva magistraten mente var forsvarlig: "Som normalt eller rimelig ledighetsforhold ansees, saavidt vites, almindelig 3 pct."¹²⁴ I tillegg ble det også uttrykt

¹²² MA: "Bolignøden. En statistikk fra bygningsinspektøren". 14.02 1910.

¹²³ MA: "Bolignødkomiteen". 14.03 1910.

¹²⁴ Bkf 1911: 368.

forståelse for Bolignødkomiteens standpunkt om at bolignøden ikke kunne ”bli avhjulpet på vanlig måte, d.e. udelukkende ved privat byggevirksomhet” fordi det ville ta for lang tid.¹²⁵

Slik kan magistratens forståelse for Bolignødkomiteens innstilling ses på som en stilltiende aksept. Til tross for at det var ønskelig å la det private ordne opp i boligmarkedet selv, viste det seg vanskelig. Av prinsipp sak foreslo magistraten derimot at Boligselskapet av 1910, i motsetning til det Eiendomskomiteen hadde foreslått, selv måtte betale for grunnen på eiendommene hvor kommunen skulle lage offentlige veier, da prisen på eiendommene allerede var meget rimelige.¹²⁶ Det ble også foreslått at kommunen bare skulle gi garanti for 85 % av skattetakstene av boligens verdi, og som med Typografenes Byggeselskap ble det satt en grense for når bygningene måtte være ferdige – denne gangen tre år.¹²⁷ Igjen fikk også formannskapet full rett til å inspisere og kontrollere byggingen.

I den endelige beslutningen falt magistratens prinsipielle forslag bort, om enn med et marginalt flertall. Kommunen garanterte for 90 % av skattetaksten på boligens verdi, som var høyere enn det Boligselskapet hadde bedt om i utgangspunktet, og et stort økonomisk bidrag fra kommunen. De delene av eiendommene hvor offentlig vei skulle anlegges skulle ikke overdras selskapet, og derfor heller ikke betales. Formannskapet var delt, og resultatet ble 9 mot 9 stemmer. Grunnen til at den kommunale støtte ble vedtatt var at ordførerens stemme talte dobbelt dersom det ikke fantes et flertall. Derfor fikk saken gjennomslag i formannskapet ved at ordføreren stemte for, til tross for at det teknisk sett ble var et likt antall stemmer for og mot.¹²⁸

Igjen var det et overveldende flertall av representanter fra de konservative blant de som stemte mot forslaget. Denne gang kan det derimot nevnes at saken allerede hadde fått gjennomslag i representantskapet, og at formannskapet dermed hadde en ”alternativ votering”. Det vil si at de stemte over hvilket forslag som skulle vedtas – ordførerens eller magistratens. Ved den endelige beslutningen sto dermed kommunen som garantist for to forskjellige filantropiske byggeselskaper, som begge ønsket å produsere mindre leiligheter på det som en gang hadde vært kommunale tomter. Nå begynte imidlertid enkelte stemmer å tale sterkere for et bredere kommunalt engasjement i boligsaken.

¹²⁵ Bkf 1911: 367-368.

¹²⁶ Bkf 1911: 369.

¹²⁷ Bkf 1911: 372.

¹²⁸ Bkf 1911: 372.

”En ny fase” i den sosiale boligpolitikken

Sommeren 1911 oversendte stadsconductøren en innstilling til magistraten. I denne hadde han tatt for seg de ubebygde kommunale eiendommene på Rothaugen. Dette var eiendommer som i utgangspunktet hadde vært reservert for offentlige instanser og institusjoner, men som så langt ingen hadde meldt sin interesse for. I en tid hvor boligmangel preget byen, mente derfor stadsconductøren at det var synd å la disse områdene stå åpne, da han mente de var velegnede til boliger med mindre leiligheter.¹²⁹ Sammen med arkitekt Kaspar Hassel ble det dermed opprettet en provisorisk byggeplan for området, med både tegninger og overslag over kostnader tilknyttet det tenkte prosjektet.

Stadsconductøren så helst for seg at disse bygningene skulle reises av kommunen selv – ikke av private eller filantropiske selskap med kommunal støtte. Hans ønske var at kommunen skulle stå som både byggmester, og etter endt arbeid som utleier. Inkludert i overslaget hadde han regnet seg frem til at en eventuell leiepris burde bli 300 kroner året for en toroms leilighet, og 420 kroner for en treroms.¹³⁰ Disse prisene var ikke blant de aller laveste i byen, men det ble vist til at mange betalte mer for mindre leiligheter. Med disse prisene ville også kommunen, i følge hans overslag, gå i pluss etter at husleiene var mottatt, og avdrag og renter på lån betalt.

Til tross for at han visste at ønskene hans for eiendommene var kontroversielle, ble det altså forelagt magistraten og formannskapet gjennom en innstilling. At kommunen selv måtte bygge, begrunnet han gjennom en hel del statistiske rapporter han hadde mottatt. Blant annet var han enig i magistratens uttalelser om ”den livlige byggevirksomhet” de siste årene, men stadsconductøren kunne også vise til at denne hadde vært svært ujevn, og derfor kunne det bli vanskelig å stole på at den på kort sikt ville løse problemene.¹³¹ Blant annet var ledighetsprosenten blant byens leiligheter en viktig faktor, og denne hadde vært i fritt fall. Som nevnt, hadde magistraten allerede uttalt at en ledighetsprosent under 3 % var uakseptabelt. Ut i fra de tallene stadsconductøren brukte finner vi at 5,9 % av leilighetene i Bergen hadde vært ledige i 1900. Ti år etter, i 1910, var det bare 1,02 % ledige leiligheter. I

¹²⁹ Bkf 1913/14: 697.

¹³⁰ Bkf 1913/14: 698.

¹³¹ Bkf 1913/14: 700.

1913 hadde tallet sunket til 0,72 %.¹³² En slik nedgang i ledighetsprosenten ville gå hardest ut over de svakeste gruppene i samfunnet, ved at alt som kunne fungere som leiligheter ble tatt i bruk, selv om det gjerne var mørke, fuktige kjellerleiligheter med store, sanitære betenkeligheter. Denne nedgangen skjedde da også på tross av den livlige byggevirksomheten, og beviste at problemet var mer sammensatt og komplisert enn at økt aktivitet blant byggmestere ville løse alt.

Ved inngangen til 1914 forelå fremdeles stadskonduktørens innstilling hos magistraten, og det kunne virke som om hele saksbehandlingen hadde stoppet opp. Derfor rettet *Arbeidet* hard skyts mot magistratsavdelingen, og det arbeidet som ble gjort der. Ved kommunevalget i 1913 mente *Arbeidet* at Bergens innbyggere hadde gitt klar beskjed om at kommunal bygging var påkrevd.¹³³ At Høyre og Frisinnede Venstre konsekvent hadde motsatt seg ethvert forsøk på kommunal boligbygging var en av de viktigste grunnene til at oppslutningen rundt partiene hadde gått såpass kraftig tilbake i følge avisen. Ved kommunevalget i 1910 hadde Høyre og Frisinnede Venstre til sammen 31 representanter i representantskapet. Etter kommunevalget sank dette tallet til 25. Arbeiderpartiet hadde på sin side økt sine representanter fra 23 til 26, og var dermed i overtall i forhold til de konservative partiene.¹³⁴

Etter de konservative partienes tilbakegang håpet *Arbeidet* på en raskere saksgang hos første magistratsavdeling, og dens leder Olaj Olsen. Olsen hadde det avisen kalte et "ultrakonservativt standpunkt".¹³⁵ Problemet med dette standpunktet var at magistraten selv kunne bestemme i hvilken grad den skulle behandle saker, og forsøke å påvirke avgjørelser. Når magistraten allerede på et tidlig tidspunkt hadde erklært seg som motstander av kommunal boligbygging, mente *Arbeidet* at avdelingen ville behandle Rothaug-prosjektet så sakte som mulig, i håp om at nye muligheter skulle dukke opp. Som avisen selv skrev det: "Vi har eksempler, som tyder paa, at magistratens optræden dikteres av politiske hensyn, og at den har benyttet sin stilling til at forhale og forkludre avgjørelser, som gik de konservative interesser imot".¹³⁶

¹³² Bkf 1913/14: 702.

¹³³ *Arbeidet*: "Boligsaken". 07.01 1914.

¹³⁴ BA: "Kommunevalget". 02.12 1913.

¹³⁵ *Arbeidet*: "Boligsaken". 07.01 1914.

¹³⁶ *Arbeidet*: "Boligsaken". 07.01 1914.

Avisens dom over den kommunale, ikke-politiske administrasjonen var altså ikke nådig. At magistraten hadde et politisk syn, og hevdet dette, hadde avisen ingen problemer med. Når magistraten derimot skulle vektlegge saker ut ifra sitt eget syn, så *Arbeidet* på det som ”et angrep paa det kommunale selvstyre”.¹³⁷ Likevel så fremtiden lys ut: når de konservative partiene hadde hatt en såpass stor tilbakegang i bystyret, mistet magistraten en viktig støttespiller. Dermed ville ikke eventuell ”forhaling” og ”forkludring” av saker fra administrasjonen lenger tolereres.

Om saksbehandlingen av Rothaug-prosjektet gikk sakte, forsøkte i det minste *Arbeidet* å gjøre sitt for å fremskynde den. En uke etter at avisen hadde kommet med skarp kritikk av magistratens arbeid, tok *Arbeidet* for seg enkeltfamilier uten egne hjem. Dette var familier som ved flyttetiden i oktober ikke hadde maktet å skaffe seg husrom på egenhånd:

Ved sidste flyttetid var der en kamp om leilighetene som neppe nogen gang før her i Bergen. Og som alltid under en bolignød-periode var det vanskeligst for dem at skaffe sig hus, som mest trængte det. (...) Tilstanden var panikagtig og huseierne gjorde et rikt fiske i de rørte vande.¹³⁸

Tilstandene på boligmarkedet hadde altså forverret seg, til tross for at kommunen hadde støttet filantropiske boligselskap. Denne panikkstemningen i flyttetiden hadde ført til at mellom 20 og 30 familier ikke hadde funnet seg et sted å bo, og dermed ble midlertidig innlosjert i de tidligere arbeidsanstaltlokalene i Allehelgensgate. Noen familier hadde senere blitt overført til en tidligere anstalt for sinnssyke i Øvregaten, for at ikke arbeidsanstalten skulle bli overbefolket.¹³⁹ Arbeidsanstalten ble nedlagt bare to år tidligere, og det må ha blitt opplevd som svært stigmatiserende for de som måtte flytte inn her. Rom for husville fantes også hos politiet, samt at Fattigvesenet hadde lokaler som kunne brukes som midlertidige leiligheter. På grunn av bolignøden var derimot disse rommene opptatt selv før flyttetiden, noe som i høyeste grad bidro til å forverre nøden.¹⁴⁰

Da *Arbeidet* besøkte de midlertidige hjemmene, kunne avisen melde om et trist syn. Elendigheten blant beboerne var så stor at avisen kalte lokalet, og kommunens behandling av

¹³⁷ *Arbeidet*: ”Boligsaken”. 07.01 1914.

¹³⁸ *Arbeidet*: ”En skamlett paa vor by”. 14.01 1914.

¹³⁹ *Arbeidet*: ”En skamlett paa vor by”. 14.01 1914.

¹⁴⁰ BA: ”Stor husnød”. 22.10 1913.

de hjemløse, ”en skamplet paa vor by”.¹⁴¹ Blant annet bodde det en enke i et rom i kjelleren sammen med sine fem barn – alle under 12 år. Dette rommet var 4 meter langt, og 2,5 meter bredt – altså 10 kvadratmeter å leve på for 6 personer. Attpåtil var dørstokken inn til rommet så lav at vann hadde lekket inn. Etter at døren hadde frosset fast i kalde januarnetter, ble den eneste utvei at døren konstant måtte stå åpen, til tross for at trekken ble mye sterkere da. Ironisk kunne *Arbeidet* fortelle at ”Foruten at skaffe denne mor hus at bo i har kommunen vist den gavmildhet at yde hende en understøttelse av 10 kroner i vinterens løp”.¹⁴² Av andre skjebner kunne avisen melde om to familier, den ene med 8 barn og den andre med 9, som delte ett rom. Disse familiene betalte hver en leie på 2 kroner i måneden. Dette var en forholdsvis lav sum å betale, men for de miserable forhold avisen hadde sett mente de at det likevel var 2 kroner for mye. Igjen kom avisen med en syrlig kommentar: ”Det er med Bergens kommune som med de prostituerte kvinder: den utnytter sin skam økonomisk”.¹⁴³

Forholdene i de midlertidige leilighetene ble beskrevet som elendige. *Arbeidet* kunne også melde om at flere av småbarna som bodde der skrantet, og mange lå til sengs. En familie måtte finne seg i at illeluktende vann fra et ødelagt toalett lakk inn på rommet deres. Som en avslutning på artikkelen, tok *Arbeidet* igjen opp magistratens arbeid ved Rothaugprosjektet:

I november maaned sendte formandskapet Rothaugenprosjektet til magistraten. Her ligger saken fremdeles, skjönt den maate kunne ha været ekspedert allerede før nytår. Og kommer den ikke snart ut av magistratens kontor vil vi heller ikke næste høst ha anlægget færdig.¹⁴⁴

Ved å skildre forholdene ved den tidligere arbeidsanstalten hadde *Arbeidet* funnet et særlig godt virkemiddel for å få fortgang i den politiske prosessen. Bolignøden fikk nå et ansikt, og var ikke lenger bare knyttet til tørr statistikk og undersøkelser. I tillegg hadde avisen rettet søkelyset mot magistraten og dens arbeid, samt kritisert det kommunale arbeidet overfor de som ikke fant seg noe sted å bo. Derfor spilte deres to artikler en viktig rolle i det kommunale boligengasjementet.

¹⁴¹ Arbeidet: ”En skamplet paa vor by”. 14.01 1914.

¹⁴² Arbeidet: ”En skamplet paa vor by”. 14.01 1914.

¹⁴³ Arbeidet: ”En skamplet paa vor by”. 14.01 1914.

¹⁴⁴ Arbeidet: ”En skamplet paa vor by”. 14.01 1914.

Da februar kom, hadde magistratskontoret fått sett nærmere på saken, og sendt sin innstilling til formannskapet. Magistraten var enig i at det var høyst tvilsomt om det økte private engasjement ville strekke til, selv om det absolutt ville avlaste situasjonen:

Efter de saaledes foreliggende oplysninger maa man anta, at der raader mangel paa beboelsesleiligheter i byen af alle slags. Efter meddelelser fra stadsfysikus maa man derhos forudsætte, at ikke faa av de smaa beboelsesleiligheter er slette og overbefolkede.

Det kan ikke ansees tvilsomt, at forholdet har betænkelige følger saavel i økonomisk som sanitær henseende. Navnlig for dem som har liten raad, vil boligvanskeligheten øke faren for mislige sanitære og andre forhold. Og dette maa være et kommunalt formaal at søke rettet paa saavidt mulig.¹⁴⁵

Kommunen måtte altså gjøre det den kunne for å ordne problemene rundt boligmangelen, men magistraten fryktet konsekvensene av at kommunen selv skulle gå i gang som både byggherre og utleier: ”Det er neppe tilstrækkelig grund til at fravike den ved utførelse av kommunale byggearbeider hittil brukte fremgangsmaate, hvorefter de fleste arbeider bortsættes til haandverksmestere efter indhentet anbud”.¹⁴⁶

Spesielt var det frykten for at kommunale byggeprosjekter skulle bidra til å skremme bort private aktører som rådet: ”[kommunal bygging] kan overhodet ikke kan anbefales [...] da det må forutsættes, at man ikke kan undvære den private byggevirksomhet, risikerer man, at kommunen ved sin indgripen virker mot sin hensigt”.¹⁴⁷ Selv om byggevirksomheten hadde tatt seg opp i byen de siste årene, var det få byggherrer som var tilbøyelige til å satse på mindre leiligheter. Om kommunen så skulle satse på dette området, kunne det føre til at privat oppførelse av boliger med mindre leiligheter ville stoppe helt opp. Dette var en lite ønskelig situasjon, og magistraten fremholdt igjen at kommunen i stedet burde satse på å støtte private aktører og filantropiske byggeselskaper fremfor å bygge selv.¹⁴⁸ Denne skepsisen til kommunal bygging skyldtes også at det fantes lite eksempler på hvordan det egentlig kunne gå. Når det gjaldt støtte til filantropiske og private selskaper kunne man bruke eksempler fra

¹⁴⁵ Bkf 1913/14: 705.

¹⁴⁶ Bkf 1913/14: 699.

¹⁴⁷ Bkf 1913/14: 706.

¹⁴⁸ Bkf 1913/14: 706.

nært sagt hele landet. Kommunale selvbygg til utleie hadde det derimot blitt bygd lite av, ”og da helst under en slags ’boligpanikk’”.¹⁴⁹

Av mer praktiske årsaker frarådet også magistraten at dette prosjektet ble realisert fordi de foreslåtte leieprisene var for høye. Henholdsvis 300 og 420 kroner for to- og treroms leiligheter var altfor høyt på sikt, og ville derfor heller ikke være til noen hjelp for de som hadde det verst.¹⁵⁰

Magistratens innvendinger mot kommunal selvbygging ble også støttet av *Bergens Aftenblad*. Den konservative avisen kunne konkludere med at:

Eiendomspolitiken er (...) et af de ømtaaleligste Omraader i Kommunalpolitiken, og hvis man drøfter Sagen nøie, vil man meget snart indse, at kommunal Bygning af Huse med 1- og 2-Værelsesleiligheder, som der er mest Mangel paa, har mange og store Skyggesider.¹⁵¹

Av disse ”skyggesidene” pekte avisen først og fremst på de økonomiske ringvirkningene et slikt prosjekt ville få. Den første årsaken var at kommunale boliger til syvende og sist ville virke mot sin hensikt. Byggebransjen hadde allerede store vansker med å komme seg på fote, og det ble fryktet at dersom kommunen i tillegg skulle konkurrere mot det private ville det føre til enda større vanskeligheter. For det andre ville det medføre en enorm økning i den kommunale administrasjon. For at kommunen skulle kunne bygge selv, ville det bli påkrevd å opprette råd og tilsyn som kunne sørge for at arbeidet ble gjort på riktig måte, samt å drive utleie etter at bygningsarbeidet var gjennomført. Dette, mente avisen, overskred både Bergen og de fleste andre kommuners økonomiske rekkevidde.¹⁵²

Med utgangspunkt i de nevnte ankepunktene frarådet magistraten dermed kommunal selvbygging på det sterkeste overfor formannskapet. I stedet foreslo han å overdra de kommunale eiendommene på Rothaugen til private aktører, som selv kunne utføre arbeidet med å bygge mindre leiligheter. Formannskapet var derimot av en annen oppfatning, og 4. februar 1914 ble magistratens forslag nedstemt med 14 mot 5 stemmer. Mindretallet ønsket at magistratens forslag ble vedtatt fordi de mente at kommunal bygging ikke ville avhjelpe

¹⁴⁹ Bkf 1913/14: 707.

¹⁵⁰ Bkf 1913/14: 709.

¹⁵¹ BA: ”Kommunal boligpolitikk”. 10.02 1914.

¹⁵² BA: ”Kommunal boligpolitikk”. 10.02 1914.

bolignøden i noen vesentlig grad. I stedet ville de strekke seg enda lengre enn de tidligere hadde gjort ved å garantere for lån inntil 90 % av boligenes skattetakst, selge tomtene billig og i tillegg ettergi eiendomsskatten i opptil 5 år.¹⁵³

Flertallet, på sin side, mente at kommunen ikke hadde gjort nok for å sikre nye boliger ved å støtte filantropiske selskaper.¹⁵⁴ Derfor ville det neste naturlige steget bli å bygge selv. Kommunal bygging hadde dessuten vært drevet med hell flere steder ble det hevdet, uten at noen konkrete eksempler på dette ble dratt frem. I tillegg mente flertallet at det også var en kjensgjerning at store deler av Bergens befolkning ønsket at kommunen bygde selv. Med tanke på at det hele skulle drives som en forretningsvirksomhet og ikke veldedighet, ville det også i stor grad være risikofritt.¹⁵⁵

Flertallet i formannskapet viste gjennom sine uttalelser at tiden nå var kommet for å tenke nytt. Kommunal støtte og bevilgninger hadde vært forsøkt uten at det hadde fått noen nevneverdige resultater. Ledighetsprosenten i byens leiligheter hadde gått nedover de siste årene til tross for både kommunens innsats og en økende privat virksomhet. Derfor kom et sterkere ønske for å prøve noe som lenge hadde vært utenkelig for mange, til tross for at det hadde vært diskutert i over 20 år.

Saken fikk sitt endelige gjennombrudd kort tid etter, da også representantskapet stemte for å bevilge over 350,000 kroner til kommunal oppførelse av boliger på Rothaugen, med henholdsvis 55 mot 15 stemmer.¹⁵⁶ Kommunens første boligprosjekt var blitt vedtatt. Dette vedtaket markerer, for Bergens del, det Anne-Lise Seip kaller ”den nye fase” i den sosiale boligpolitikken, hvor man grep til ”flere og mer gjennomgripende” offentlige virkemidler.¹⁵⁷ Seips begrep var beregnet på landsbasis, som viser at gjennombruddet for kommunal selvbygging i Bergen forekom omtrent samtidig som resten av landet for øvrig.

¹⁵³ Bkf 1913/14: 714.

¹⁵⁴ Bkf 1913/14: 713.

¹⁵⁵ Bkf 1913/14: 717.

¹⁵⁶ Bkf 1913/14: 727.

¹⁵⁷ Seip 1994: 247.

Bilde 3.2: Rothaugkomplekset.

Det kommunale komplekset på Rothaugen er fremdeles å finne i Sandviken. Like bak kan taket Rothaugen skole skimtes. Skolen ble bygd kun få år i forveien.

Fotograf: Kjetil R. Sturtzel, mars 2009.

Boligrådet opprettes

Høsten 1913 tok *Bergens Aftenblad* for seg Sunnhetskommisjonens årsberetning for 1912. Igjen kunne kommisjonen fastslå at det rådet en bolignød i byen, og ytret et ønske om at de lokale myndighetene søkte å gripe mer regulerende inn i tide, fremfor å krangle om løsninger i ettertid. Å la forholdene utvikle seg ”vildt” uten kontroll og inngripen, ville gi ”de samme sørgelige Resultater, som man overalt ellers i Verden har oplevet”.¹⁵⁸

På bakgrunn av denne oppfatningen om at myndighetene hadde foretatt seg lite for å avhjelpe bolignøden, mente derfor Sunnhetskommisjonen at det første skrittet måtte være å opprette et sakkyndig boligtilsyn. Dette boligtilsynet burde ha ansvaret for å føre kontroll med boligforholdene og byggevirksomheten i byen. Slik ville man sørge for at problemene også ble håndtert av kyndige fagfolk, og ikke bare valgte representanter. I tillegg til å føre kontroll,

¹⁵⁸ BA: ”Bolignøden i Bergen”. 30.09 1913.

så Sunnhetskommisjonen for seg at boligtilsynet også skulle komme med forslag til foranstaltninger til å avlaste boligmengden.

Sommeren 1914 ble det derfor fremmet et forslag om å opprette et boligråd for Bergen, rundt tre år etter at et slikt råd hadde blitt opprettet i Kristiania.¹⁵⁹ Dette forslaget ble lagt frem av magistratens første avdeling.¹⁶⁰ I forslaget kom det frem at dette rådets oppgave burde være å forvalte de tomtene og eiendommene kommunene eide, og bestemme hvordan disse kunne utnyttes, ”på en forretningsmessig og fordelaktig måte, hvadenten dette antages bedst at kunne skje ved salg, utleie eller kommunal bebyggelse”.¹⁶¹ I tillegg var tanken at:

”Kontoret maa (...), til fremme av en praktisk kommunal eiendomsolitik, ha sin opmerksomhet henvendt paa eiendommer og grundarealer i byen eller dennes nærhet, som det maate ansees fordelagtig av hensyn til nutid eller fremtid at komme i besiddelse av”.¹⁶²

Dette tyder på at det var et ønske om en fast instans som kunne ta seg av forvaltningen av disse eiendommene. I de videre forhandlingene om rådet, sies det:

I sin innstilling om boligsaken for noen tid siden, har magistraten pekt paa, at vil kommunen træffe virksomme foranstaltninger til avhjælpelse av den raadende boligmengde, saa maa det ansees paakrævet at der anordnes en egen komité. [...] En saadan komité vil bli endnu mere paakrævet, om kommunen [...] vil slå ind paa en sterkere eiendomsolitik end før sedvanlig.¹⁶³

Ut i fra dette sitatet ser vi at det gjennom magistratens innstilling ble ansett som et krav at kommunen opprettet en komité eller lignende som også kunne ta seg av boligproblemer i byen. Tanken bak rådet var her at det skulle ha mulighet til å foreslå om kommunen burde utstede lån til byggeselskaper eller om kommunen selv skulle bygge, etter hva som var gunstigst i en gitt situasjon. På denne tiden hadde bolignøden vokst seg stor nok til at det ble ansett som nødvendig å ha et eget råd som arbeidet med dette problemet.

Av mer konkrete oppgaver rådet skulle ha angående boligproblemer, var spørsmål Eiendomskomiteen tidligere hadde tatt seg av som gjennomgang av prosjekter hvor

¹⁵⁹ Hals 1920: 19.

¹⁶⁰ Bkf 1914/15: 36.

¹⁶¹ Bkf 1914/15: 36.

¹⁶² Bkf 1914/15: 37.

¹⁶³ Bkf 1914/15: 43.

kommunal garanti ble etterspurt, og komme med forslag til lettelser av bolignøden. I tillegg skulle rådet påta seg nye kommunale oppgaver, som for eksempel å fungere som byggekommisjon ved kommunal boligbygging. Boligrådet skulle da kontrollere arbeidets utførelse, samt driften av kommunale leiegårder. Det betydde i praksis at de fikk ansvaret for å kreve inn husleier og oppsigelser av leiekontrakter. I tillegg skulle alle forespørsler om husleie eller kjøp av leiligheter i kommunens boliger gå gjennom Boligrådet.¹⁶⁴

Forslaget om å opprette et boligråd for Bergen ble vedtatt i formannskapet, og saken ble oversendt bystyret. Også her ble opprettelsen av rådet vedtatt, og 21. september 1914 var dermed en ny, viktig aktør i den bergenske boligpolitikken kommet på banen.¹⁶⁵ Rådet skulle bestå av fem medlemmer, som ble oppnevnt av formannskapet, i tillegg til en lønnet sekretær.¹⁶⁶ Noen av medlemmene kom fra formannskapet, som Johan Hagelsteen (Boligrådets formann, Venstre), K. Hopp (Arbeiderpartiet) og Ernst Hansen (Høyre), mens overrettssaksfører Christen Gran Bøgh og stadsfysikus Marius Meklenborg Geirsvold var utenomparlamentariske medlemmer av rådet. Schak Bull ble rådets første lønnede sekretær.¹⁶⁷

Om Boligrådet var basert på boligtilsynet som Sunnhetskommisjonen foreslo opprettet nesten et år i forveien, nevnes ikke noe sted. Likevel er det nærliggende å tro at Sunnhetskommisjonens tanker i det minste påvirket Boligrådets gjøremål. Spesielt at Boligrådet fikk som oppgave å komme med forslag til hvordan man kunne få bukt med bolignøden kan ses på som et resultat av Sunnhetskommisjonens årsberetning.

Slik sett kan Boligrådet i høyeste grad ses på som en delvis anerkjennelse av at boligproblemet ikke på noen måte ville løse seg selv. Kommunen hadde fått en rekke nye oppgaver og problemer som følge av boligmangelen, og Boligrådet ble dermed både en avlastning for institusjoner som hadde fått ekstra arbeidsbyrde, i tillegg til å få helt nye oppgaver i kommunal sammenheng. Til tross for at rådet ble foreslått opprettet før krigsutbruddet, ble det vedtatt opprettet kort tid etter. Derfor kan det ses som en konsekvens av den økende offentlige forvaltningen og de nye oppgaver som krigen førte med seg, og det er nærliggende å anta at krigsutbruddet i det minste framskyndet vedtaket.

¹⁶⁴ Bkf 1914/15: 46.

¹⁶⁵ Bkf 1914/15: 174-175.

¹⁶⁶ Bkf 1914/15: 46. Sekretæren i Boligrådet ble senere kalt Byarkitekt.

¹⁶⁷ Breistein 1960: 64.

Verdenskrig og panikkutbrudd

Mens det i bystyret i Bergen hadde vært diskutert boligråd, skjedde det store ting på det europeiske kontinentet. De siste årene hadde verden vært vitner til både opprustning blant flere europeiske nasjoner, og fortsatte uroligheter på Balkan. Likevel kom det formelle krigsutbruddet i begynnelsen av august overraskende på mange ledende politiske kretser i landet.¹⁶⁸ Selv om det ikke var noen umiddelbar fare for at Norge skulle bli dratt inn i krigen, ble det fryktet at den skulle få økonomiske konsekvenser, spesielt om den viste seg å bli langvarig. Gjennom norske erfaringer fra Napoleonskrigene visste man at landet igjen kunne bli utsatt for en blokade i Nordsjøen. Dette betydde at landet sto overfor en potensiell forsyningskrise.

Fordi krigsutbruddet kom såpass overraskende på landet, brøt det også raskt ut en midlertidig panikkstemning blant befolkningen i den påfølgende tiden. I Bergen, og store deler av landet for øvrig, utartet denne panikken seg som hamstring av matvarer som blant annet brød, mel og sukker, i tilfelle landet ble rammet av en blokade.¹⁶⁹ Hamstringen førte til at prisene steg raskt – prisen på brød steg for eksempel med 30 % i løpet av noen få uker.¹⁷⁰ Regjeringen grep derfor til en rekke provisoriske foranstaltninger, som å innføre salgs- og utførselsforbud på enkelte varer, og maksimalpriser. Disse grepene viste seg å være kortvarige og spontane, og ble avvirket da panikken ga seg og forholdene gikk tilbake til det normale. For tiltak angående bolignøden forholdt kommunen seg stille frem til 1916, da krigen, og ikke minst bybrannen, førte til at forholdene ble enda verre.

Til tross for krigsutbruddet og de vanskene det skapte, gikk Boligrådet i gang med sin første sak like etter at det hadde blitt dannet. I årene før krigen hadde Bergen kommune kjøpt opp en rekke eiendommer på Krohnsminde i Årstad kommune for 130,000 kroner.¹⁷¹ Etter å først ha blitt foreslått kjøpt av den første magistratsavdeling, ble forslaget enstemmig vedtatt i representantskapet i Bergen.¹⁷² Disse eiendommene hadde siden den kommunale overtakelsen vært tenkt brukt til leiligheter for småårsfolk, men som vanlig hadde debatten i høyeste grad gått om hvem som skulle sørge for å få reist disse bygningene. Her spilte Boligrådet en viktig

¹⁶⁸ Kjeldstadli 1994: 78.

¹⁶⁹ Vogt 1938: 19-20.

¹⁷⁰ Ertresvåg 1995: 619.

¹⁷¹ Bkf 1913/14: 629.

¹⁷² Bkf 1913/14: 648.

rolle, ettersom de fikk mye av ansvaret for å undersøke hvilke metoder som ville være mest tjenlige å benytte seg av på disse tomtene.

Boligrådet oversendte sin innstilling til magistraten 31. oktober 1914, og rådets syn på saken var at kommunen selv burde bygge på eiendommene sine, i likhet med det vedtatte Rothaugkomplekset: ”Da det erfaringsmessig har vist sig at der i de senere år ad privat vei ikke bygges tilstrækkelig til at tilfredsstille behovet for leiligheter, maa kommunen [...] ved selv at bygge leieboliger søke at avhjelpe bolignøden”.¹⁷³ Den private virksomhet var fremdeles svak, og den umiddelbare prisøkningen etter krigsutbruddet hadde på ingen måte hjulpet forholdene. Boligrådet fryktet at dette ville gjøre den private virksomhet enda svakere, og sørge for at arbeidet ville ta enda lenger tid dersom det skulle utføres av det private: ”Det maa ogsaa befryktes at den økonomiske krise vil bidra til at gjøre det vanskeligere for private bygherrer at bygge, saa at der for kommunen nu er særlige omstændigheder som skulde tilskynde til at bygge leieboliger”.¹⁷⁴

Disse ”særlige omstændigheder” som nevnes hadde gitt seg utslag i at blant annet Fortunen skole hadde vært tatt i bruk som et midlertidig hjem for 21 husville familier. Mange andre familier hadde også måttet finne seg midlertidig husrom, dels ved hjelp av Boligrådet.¹⁷⁵ Boligsituasjonen for mange av byens innbyggere hadde blitt så prekær at flere familier altså måtte innkvarteres på skoler og i andre offentlige bygg for i det hele tatt å ha tak over hodet.

Blant de konservative i formannskapet i Bergen fantes det, til tross for den vanskelige situasjonen for mange familier, fremdeles en viss misnøye med den påbegynte utviklingen hvor kommunen skulle bygge selv. Et viktig ankepunkt mot at kommunen selv skulle påta seg oppgaven å oppføre utleieboliger på Krohnsminde, var at kommunens forrige og første prosjekt, Rothaugkomplekset, hadde gått altfor sakte til at kommunal bygging kunne ha noen innvirkning på boligsituasjonen. Over seks måneder etter at beslutningen om å bygge selv hadde blitt tatt, var det bare kompleksets grunnmur som sto ferdig. En slik langtekkelig prosess, som kommunens arbeid tradisjonelt sett hadde vært i følge de konservative, ville overhodet ikke være et bedre alternativ enn å satse på det private initiativ.¹⁷⁶

¹⁷³ Bkf 1914/15: 308.

¹⁷⁴ Bkf 1914/15: 308.

¹⁷⁵ Bkf 1914/15: 308.

¹⁷⁶ Bkf 1914/15: 310.

Også magistraten, som på det sterkeste hadde frarådet at kommunen påtok seg å bygge Rothaugkomplekset, var skeptisk til et kommunalt engasjement på Krohnsminde:

Det maatte ansees utilraadelig for kommunen at bygge leiehus fordi dette vilde være en usedvanlig risikabel utvidelse av den kommunale forvaltning og fordi nogen enkelte tiltak av kommunal byggevirkosomhet ikke i nogen væsentlig grad vilde forbedre boligforholdene, mens en mer omfattende og vedvarende inngripen maatte antages at ville gjøre den private byggevirkosomhet endnu mer tilbakeholdende end den er med hensyn paa opførelse av leiehus med smaaleiligheter.¹⁷⁷

Videre så magistraten med bekymring på at Boligrådet fortsatte ”den samme vei, som kommunen har slaat ind paa ved sin beslutning om Rothaugprosjektet, nemlig at kommunen selv skal bygge leieboliger”.¹⁷⁸ Igjen var det frykten for at kommunal bygging ville medføre at private byggherrer sto enda svakere som gjaldt. Dessuten ble det ment at treg, kommunal bygging ikke ville være til avlastning for bolignøden som helhet, men bare hjelpe de ytterst få.

En annen påpekning fra magistratskontoret, var at boligrådet mente at en leiepris på kr. 2,50 per uke ville være nok til å dekke utgiftene ved lån, renter, bygging osv. Andre leieboliger i det samme området hadde en gjennomsnittspris på rundt 5 kroner. Prinsippet om at de kommunale leiegårdene skulle drives forretningsmessig forsvarlig, og ikke som veldedige foranstaltninger, ble spesielt vektlagt fra magistratens side i denne sammenheng.¹⁷⁹ Dette var et viktig prinsipp i Boligrådets retningslinjer, men som i dette tilfellet ikke ville bli realisert.

Selv om det fantes misnøye med forslaget blant et mindretall i formannskapet, og magistraten kom med sine innvendinger, ble prosjektet døpt Krohnsminde I og vedtatt i formannskapet med 13 mot 4 stemmer.¹⁸⁰ Dette betydde at det skulle bevilges 148,200 kroner til oppførelse av kommunale bygninger på Krohnsminde. 30. november ble saken også vedtatt i representantskapet, med 61 mot 8 stemmer.¹⁸¹ Riktignok ble noe av ordlyden i Boligrådets opprinnelige forslag endret underveis, og det ble derfor bestemt at prosjektet ikke behøvde å falle under prinsippene om at utleieleilighetene skulle behandles forretningsmessig. Derimot ble de ansett for å være en ren *nødhjelp* fra kommunens side, for å hindre den stadig

¹⁷⁷ Bkf 1914/15: 310.

¹⁷⁸ Bkf 1914/15: 311.

¹⁷⁹ Bkf 1914/15: 311.

¹⁸⁰ Bkf 1914/15: 313.

¹⁸¹ Bkf 1914/15: 338-339.

eskalerende bolignøden. Slik sett kunne Boligrådets foreslåtte leiepriser brukes, til tross for at det stred mot rådets egne regler. I tillegg ble prosjektet lettere å svelge for både magistrat og det mindretallet som var skeptiske til kommunal bygging, ved å bruke et ord som nødhjelp. Dette ble derfor et slags kompromiss mellom de ulike partene i konflikten: Kommunen kunne selv bygge boliger til utleie, men de gjorde det som en nødsforanstaltning, fordi det var tvingende nødvendig. Den kommunale byggingen kunne slik betegnes som en slags unntakstilstand, fremfor en ny norm.

Oppsummering

Som nevnt sto kommunen i det store overfor to forskjellige strategier for å få bukt med bolignøden. De første tiltakene, fra 1910, gikk ut på at kommunen skulle støtte filantropiske byggeselskaper som oppførte mindre boliger og hadde begrenset utbytte. Her skulle kommunen garantere for store deler av byggeselskapenes lån, samt skaffe billige tomter. Denne strategien fikk spesielt stor støtte av Arbeiderpartiet og Venstre. Høyre og Frisinnede Venstre stemte mot fordi eiendommene ble solgt for billig.

Den private byggebransjen hadde vært gjennom et krakk ved århundreskiftet, og til tross for at den sto sterkere ti år senere, var den fremdeles meget ujevn. Slik ble 1910 et viktig år, da det markerte overgangen fra bolignøden som et privat anliggende, til et offentlig problem. Likevel ble offentlig støtte til filantropiske selskaper etter hvert kritisert fra flere hold for å bidra for lite til å skaffe mindre bemidlede mennesker leiligheter.

Den andre strategien gikk ut på at kommunen måtte bygge selv. Denne ble støttet av venstresiden, og da spesielt Arbeiderpartiet. Kommunal selvbygging ble prøvd for første gang i 1914, ved Rothaugkomplekset. Til tross for at det var stor politisk uenighet om hvorvidt selvbygging var veien å gå, ble komplekset til slutt trumfet igjennom, etter artikler fra *Arbeidet*, som tok opp både magistratens arbeidsoppgaver og arbeidsetikk, samt de forferdelige tilstandene ved offentlige anstalter som ble brukt som midlertidig husrom. Som nevnt, kalte Anne-Lise Seip perioden fra 1914 og fremover for ”den andre” eller ”den nye fasen” i den sosiale boligbyggingen på landsbasis, og året markerte også dette viktige skillet i Bergen.

Året etter at Rothaugkomplekset ble vedtatt, opprettet bystyret *Boligrådet*, som skulle bistå magistrat og formannskap til å avhjelpe bolignøden. Til tross for at dette rådet var basert på et

lignende råd i Kristiania fra 1911, er det sannsynlig at krigen bidro til at det ble opprettet såpass raskt som det gjorde. Både gjennom panikktilstandene ved krigsutbruddet – perioden hvor en eventuell opprettelse ble diskutert – og gjennom den økende offentlige forvaltningen som krigen førte med seg.

En knapp måned etter opprettelsen av Boligrådet, gikk det i gang med sin første sak: kommunale selvbygde boliger på Krohnsminde. Dette var et mindre kompleks enn Rothaugen, og ble også vedtatt med større margin. Dermed hadde Bergen fått en viktig pådriver for en bredere kommunal medvirkning til å bedre boligforholdene.

4 Bybrann og krise

I dette kapittelet vil jeg ta for meg bybrannen i Bergen i 1916, og hvordan denne bidro til å påvirke kommunens politikk angående den sosiale boligbyggingen. I denne sammenhengen vil jeg spesielt undersøke om brannen førte til at kommunen forsøkte nye eller annerledes prosjekter, eller om den eventuelt intensiverte og videreførte samme type tiltak vi så i 1914 og 1915. Dette betyr at også nye momenter, som krav om husleieregulering og boligrasjonering vil tas opp.

Brannen og brakkebyen

Utover ettermiddagen lørdag 15. januar 1916 fikk brannvesenet melding om at det hadde oppstått brann i noen sjøboder på Strandkaaien under en varetelling. Før brannmannskapet nådde frem til bodene, var hele Strandgaten dekket av et tjukt lag svart røyk.¹⁸² På grunn av sterk vind, spredte ilden seg raskt og slukkingsarbeidet ble ekstremt vanskelig. Etter at flammene hadde lagt seg lå store deler av Bergen sentrum i ruiner: fra Rådhuset til Murallmenningen, og fra Vågen til Engen.¹⁸³ En skildring av forholdene finner vi i Stein Thowsens bok *Bergen brenner – og gjenoppstår i ny drakt*:

Alt fortoner seg som et stort kaos. Gatene er fylt av grus, stein og jernskrammel etter en brannatts voldsomme herjinger. Alle gatene i sentrum er blokkerte. Gatebelysningen er sløkket, og telefon- og sporveisdrift er brutt. I branntomtene brenner gassen med høy flamme fra avkuttete ledninger, og store vannsøyler står til værs fra brutte vannrør.¹⁸⁴

Brannen medførte store skader, både når det gjaldt forretninger og leiligheter. 388 butikker, 242 håndverksverksteder, 42 fabrikker, 219 kontorer og 288 lagerrom forsvant over natten. Noen fikk raskt flyttet inn i nye lokaler, men totalt gikk om lag 1000 arbeidsplasser tapt.¹⁸⁵ I tillegg forsvant 612 leiligheter. I følge Bergens Tidende medførte dette at rundt 2700 mennesker var blitt hjemløse. Mellom 200 og 300 mennesker med midlertidig adresse i brannstrøket ble også rammet.¹⁸⁶ Denne enorme økningen i antall husløse ble dessuten forsterket ved at mange forretningseiere sa opp leieboere de hadde hatt boende i ledige rom og leiligheter, for heller å bruke dem som kontorer og forretninger. Dette vitner også mange

¹⁸² Ertresvåg 1995: 639.

¹⁸³ Ertresvåg 1995: 641.

¹⁸⁴ Thowsen 2006: 51.

¹⁸⁵ Ertresvåg 1995: 642.

¹⁸⁶ BT: "Efter den store brand". 18.01 1916.

bedrifters annonser i avisene om – i dagene etter brannen var det knapt en eneste reklameannonse som ikke kunne opplyse om at forretningen nå fantes i nye, og gjerne midlertidige lokaler. Igjen ble altså sentrum rammet av en kommersialiseringsfase, hvor ledige rom ble brukt som forretninger og lager på bekostning av beboelsesleiligheter.

For å bøyte på bolignøden ble det fra kommunens side besluttet å opprette midlertidige brakker i byen like etter brannen, både som boliger og til forretningsdrift. Dette var på mange måter et stort steg å ta, da slike brakker lenge hadde vært ansett som nedverdiggende å bo i. Fra Boligrådet hadde det noen år i forveien blitt sagt at ”dette er en slet og uøkonomisk maate at søke bolignøden avhjulpet paa, og det ikke mindst av hensyn til dem som blir anvist plads i barakkerne” om boligbrakker.¹⁸⁷ Derfor ble det klart understreket at de skulle være midlertidige, og kun for de som mistet sine hjem og forretninger i brannen. I tillegg ble det bygd forretningsbrakker av næringslivet selv. Totalt ble det satt av 700.000 kroner fra kommunens side til oppførelse av midlertidige boligbrakker like etter brannen, og i de påfølgende månedene. Dette ble enstemmig vedtatt av både formannskap og representantskap.¹⁸⁸ I første omgang skulle disse ligge i Årstad, ved Nordnes, på Eidemarken og på plassen ved Kremmerkontoret, og de ble anslått til å kunne huse rundt 400 familier.¹⁸⁹

Til tross for at brakkene skulle lindre bolignøden for mange som var blitt hjemløse dukket det opp nye problemer da folk flyttet inn i disse. Mange hadde tjent gode penger på byens boligmangel de siste tiårene, ved å leie ut husrom til høy pris. Heller ikke brakkene var fri for denne typen spekulanter, som så muligheter for fortjeneste i andres nød. *Bergens Tidende* kunne melde om både folk som leide ut sine egne hjem, for selv å bo i de mye billigere brakkene. Ellers fantes det også forsøk på videreleie av rom i brakkene til mye høyere pris.¹⁹⁰

Selv om det var bred enighet blant byens folkevalgte om å bygge brakker, fantes det mange på venstresiden som mente det vitnet om kommunens feilslåtte boligpolitikk helt fra starten av. I en artikkel i *Arbeidet* i mars, kom det klart frem hva avisen mente om kommunens store bevilgninger til de midlertidige brakkene. Til da hadde en halv million kroner blitt bevilget til brakkebyggingen, et beløp som kunne vært brukt på å få i stand over 100 permanente arbeiderboliger, i samme klasse som Rothaugen- og Krohnsmindekompleksene. Derfor så

¹⁸⁷ Bkf 1915/16: 739.

¹⁸⁸ Bkf 1916/17: 572.

¹⁸⁹ *Arbeidet*: ”Nødbrakker for 400 husvilde familier”. 19.01 1916.

¹⁹⁰ BT: ”Efter branden”. 27.01 1916.

avisen på brakkebevilgningene som ”en stor, men ikke uretfærdig bot for den likegyldighet og forsømmelighet, som Bergens kommune har vist likeoverfor boligsaken”.¹⁹¹ Avisen viste videre til at bolignøden ikke var et problem som hadde oppstått etter brannen, men et problem som var statistisk belyst gjennom en årrekke, og som ble kartlagt allerede på 1880-tallet. Advarslene om krisen hadde vært klare, men kommunen hadde ikke handlet, og måtte derfor betale for sine egne feil gjennom brakkene. Til tross for at *Arbeidet* var enig i at brakkene var det minste av to onder, mente avisen at problemet hadde vært mindre omfattende dersom kommunen hadde grepet inn på et tidligere tidspunkt.

Etter hvert begynte andre stemmer enn de folkevalgte og avisene å engasjere seg for de husløse. På initiativ fra de upolitiske medlemmene av Boligrådet, stadsfysikus Geirsvold og Gran Bøgh, ble det opprettet et provisorisk boliganvisningskontor.¹⁹² Dette kontoret skulle fungere som en formidlingstjeneste for ledige leiligheter. Ut i fra omstendighetene i byen oppfordret Geirsvold og Bøgh alle med ledige værelser til å leie ut. Det som en gang hadde vært boligmangel og bolignød, var nå blitt en komplett krise, og solidaritet med de husløse ble for Geirsvold og Gran Bøgh viktigere enn noen gang.

Denne holdningen delte også Boligrådet for øvrig. I mars oversendte det derfor en innstilling til magistraten hvor de ønsket at kommunen skulle sette opp enda flere midlertidige boligbrakker. Igjen gikk altså rådet bort fra sine prinsipielle innvendinger mot brakkene, for å kunne bruke dem som en ren nødsforanstaltning. Grunnen til at fokuset ble rettet mot midlertidige brakker var at de, i motsetning til de kommunale tiltakene som skulle sørge for gode, permanente boliger, raskt kunne bygges. I tillegg viste en undersøkelse fra Bøgh og Geirsvolds provisoriske boliganvisningskontor at det var rundt 600 familier som manglet hjem, selv om de ikke var direkte rammet av brannen. På toppen av det hele hadde flere brannskadde leiligheter blitt kondemnert av kommunen, men kunne ikke fraflyttes på grunn av manglende alternative boliger.¹⁹³ Dermed ble mange mennesker boende i leiligheter hvis standard var under enhver kritikk.

På grunnlag av disse opplysningene gikk Boligrådet inn for å reise flere midlertidige boligbrakker, for å hjelpe andre enn bare de som ble direkte rammet av brannen, i påvente av

¹⁹¹ *Arbeidet*: ”Dyre lærepenge”. 31.03 1916.

¹⁹² BT: ”Et provisorisk boliganvisningskontor”. 30.01 1916.

¹⁹³ Bkf 1915/16: 739.

at de permanente kommunale boligene skulle bli ferdige. I første omgang ønsket derfor Boligrådet at kommunestyret satte av 250.000 kroner til dette formålet, men det ble også ymtet frempå at det var sannsynlig at man måtte søke om et lignende beløp også på et senere tidspunkt.¹⁹⁴ Forslaget fikk først støtte av Arbeiderpartiets formannskapsgruppe, det provisoriske boliganvisningskontoret og stadskonduktørkontoret. Senere ga også magistraten sin støtte til bevilgningen, som sent i mars ble enstemmig vedtatt i både formannskapet og representantskapet.¹⁹⁵ Dermed hadde kommunen totalt endret sitt syn på disse midlertidige boligene, og brakker dukket opp over store deler av området hvor brannen hadde herjet. På grunn av dette fikk Bergen betegnelsen ”brakkebyen” eller ”flisebyen” på folkemunne i denne perioden. I løpet av mars hadde 30 firmaer fått plass i de første brakkene, i tillegg til mange husløse. I mai hadde kommunen blant annet fått reist 17 brakker på diverse steder i byen, i tillegg til brakkene som næringslivet selv bidro med å bygge.¹⁹⁶ Dette var bare starten på brakkenes rolle i Bergen.

Bilde 4.1: Brakkeannonser

Annonser fra selskap som tilbød brakker var ikke uvanlige å finne i bergensavisene i årene etter brannen.

Striden om husleien

Etter bybrannen ble også debatten om husleien mer polarisert enn den hadde vært tidligere. Ledige leiligheter i Bergen hadde lenge hatt en voldsom etterspørsel som ikke ble dekket av tilbudet. Dette førte til høye leiepriser. *Bergens Aftenblad* påpekte allerede ved flyttetiden i 1913 at det var langt fra alle familier som ble husløse fordi det ikke fantes nok leiligheter – det

¹⁹⁴ Bkf 1915/16: 740.

¹⁹⁵ Bkf 1915/16: 741 og 751.

¹⁹⁶ Thowsen 2006: 65.

var også mange som rett og slett ikke hadde råd til å betale for ledige rom.¹⁹⁷ Husleien hadde lenge vært et område uten offentlig regulering. I tråd med den liberalistiske økonomiske tradisjonen fra 1800-tallet, ble det sett på som huseiers rett å kreve den leien han selv måtte ønske for å gi andre tilgang til sin eiendom.

Gjennom fremveksten av arbeiderklassen, og ikke minst krigsårene, hadde derimot nye tanker og strømninger begynt å bre seg. I Amsterdam hadde foreningen *Arbeiderboliger* fremmet et forslag om at leieboere skulle betale husleie etter hvilken lønn de mottok, og ikke størrelsen på leiligheten, altså et slags primitivt ”gi etter evne, få etter behov”-prinsipp. Standarden burde være at 1/6 av lønnen gikk til husleie, uansett størrelse. Dette skulle sikre at store familier kunne leie store leiligheter, uten å ruineres. Av myndighetene i Amsterdam mottok foreningen over én million gylden for å gjennomføre et prøveprosjekt, hvor kommunen bygde leiligheter som ble utleid til familier etter 1/6-prinsippet. Her hjemme fikk ideen spesielt stor oppslutning fra *Arbeidet*, som mente at det ikke ville være ”av veien, om vore myndigheter tok under overveielse at opføre arbeiderboliger efter et lignende princip”.¹⁹⁸ Om prosjektet i Amsterdam ble vellykket vites derimot ikke.

Noe lignende eksperiment ble ikke gjennomført i Norge, men myndighetene hadde etter hvert fått opp øynene for at det fantes store problemer på leiemarkedet. Ved kongelig anordning av 17. desember 1915 om begrensning av husleien for småleiligheter, ble det derimot bestemt at kommunene selv kunne nedsette en husleienemnd på mellom tre og fem medlemmer. Denne nemnden skulle blant annet kunne bestemme at husleiene for leiligheter med maksimalt 3 rom i tillegg til kjøkken ikke kunne forhøyes uten deres samtykke. Det ble også satt opp regler for hvordan denne nemnden skulle organiseres: den skulle bestå av 3-5 medlemmer, som alle måtte være fortrolige med bolig- og husleieforhold. I tillegg skulle minst ett av medlemmene være eier av en leiegård, og ett medlem måtte selv være leieboer.¹⁹⁹ Dette skulle sikre en viss sosial bredde blant nemndens medlemmer, og sørge for at begge sider av saken ble hørt.

Tanken på at denne anordningen kunne komme til å innføres falt mange huseiere tungt for brystet. Allerede ved Bolignødkomiteens forslag om å opprette et nytt boligselskap, hadde den mystiske innsenderen som kalte seg ”X” vært skeptisk til hvordan kommunalt sponsede

¹⁹⁷ BA: ”Stor husnød”. 22.10 1913.

¹⁹⁸ Arbeidet: ”Boligspørsmålet. Et interessant eksperiment”. 24.01 1916.

¹⁹⁹ Bkf 1915/16: 552.

boliger ville innvirke på huseiere som tjente penger på utleie.²⁰⁰ Etter at kommunene nå kanskje ville kunne nekte leieøkninger tok også Bergen Huseierforening til orde: ”Vi er altså nu kommet derhen, at en Huseier ikke længer er raadig over sin egen Eiendom. Han maa finde sig i, at andre, mer eller mindre sakkyndige, med bindende Virkning træffer Afgjørelser om hva Leie han skal tage”.²⁰¹ Mange hadde vært sterkt imot at kommunen skulle påta seg ansvaret for å bygge boliger. At den nå også skulle kunne bestemme hvor mye man kunne ta seg betalt for å leie ut ble for mange enda vanskeligere å svelge, da det ikke lenger bare handlet om kommunens oppgaver og virke, men også i stor grad kommunene rett til gripe inn i den enkeltes økonomiske liv.

Fra motsatt side fantes det skrekkeksimpler på utleiere som visste å utnytte boligmangelen til sin egen fortjeneste. I løpet av de første januardagene 1916 kunne blant annet *Arbeidet* melde om et eldre ektepar som i lengre tid hadde leid en kjellerstue, hvor de bodde. For denne kjellerstuen hadde de i en årrekke betalt 12 kroner i måneden. Mot slutten av 1915 hadde de fått beskjed om at leien var økt til 20 kroner i måneden – nesten dobbelt så mye.²⁰² På grunn av at denne økningen av leien først ble offentliggjort etter 15. desember, ville den bli sett på som ulovlig dersom den kongelige anordningen trådte i kraft i Bergen. Dette var også et stort ønske i *Arbeidet*, som mente at ”Huseierne har tyrannisert befolkningen saa lenge at det nu er paa tide der blir skredet ind mot dem”.²⁰³

Boligrådet ønsket at denne anordningen skulle gjelde for Bergen, og fikk støtte av Arbeiderpartiets formannskapsgruppe. Rådet formulerte en innstilling til magistraten om dette, bare noen dager etter at anordningen hadde funnet sted. Fra magistratskontoret ble det rettet kritikk mot enkelte av følgene anordningen kunne få:

Magistratsavdelingen er i nogen tvil om, hvorvidt den givne anordning i nogen større almindelighet vil virke efter sin hensigt og om den henset til den tilstedeværende boligmangel tør siges at være heldig. Anordningen udelukker ikke, at der kan ske leieforhøielser, hvormed husleienævnden ikke blir bekjendt og som den saaledes ikke kan faa befatning med. Og det kan befrygtes, at leieboere kan bli utsatt for pres gjennom opsigelse, selv om en leieforhøielse ikke

²⁰⁰ BA: ”Bolignøden”. 21.03 1910.

²⁰¹ Kommentar fra Bergen Huseierforening. Sitert i: Breistein 1960: 66.

²⁰² *Arbeidet*: ”Husleieanordningen”. 06.01 1916.

²⁰³ *Arbeidet*: ”Husleieanordningen”. 06.01 1916.

derived kan bli gyldig. Heller ikke tør det ansees udelukket, at anordningen vil kunne faa en uheldig indvirkning paa den allerede paa forhaand utilstrækkelige byggevirkosomhet.²⁰⁴

Hovedanken til magistraten gikk altså ut på at anordningen ville skape et slags svart marked, hvor leieforholdene ikke ble rapportert om til myndighetene. Likevel besluttet magistratskontoret å støtte anordningen på grunnlag av at leiesituasjonen i byen hadde blitt så vanskelig:

Paa den anden side er imidlertid leieforholdene i byen nu saadan, at der er al opfordring til at bruke de midler som gives til saavidt mulig at forhindre, at de mindre bemidledes levevilkaar, som allerede er i høi grad vanskeliggjort ved den herskende dyrtid, yderligere forværres gennem utilbørlige leieforhøielser. Det er et almindelig indtryk, som visstnok ogsaa er begrundet i de foreliggende faktiske forhold, at husleien i Bergen i de senere aar har undergaat en sterk stigning, som særlig for ældre bygningers vedkommende har bragt leien op i en høide, som ikke staar i forhold til husets virkelige værdi eller omkostningerne ved dets drift og vedlikehold.²⁰⁵

Her var det altså spesielt to ting som ble vektlagt: for det første hadde krigen og dyrtiden ført med seg en vanskelig økonomisk situasjon for mange, som ikke skulle behøve å gjøres verre gjennom stadig høyere leiepriser. For det andre var det et asymmetrisk forhold mellom den kraftige økningen i leieprisene i byen og boligstandarden. Standarden hadde ikke blitt særlig forbedret, og utleiers kostnader til vedlikehold hadde ikke økt nevneverdig, i følge magistraten. Alle økte leiepriser ble slik en ren fortjeneste for de som leide ut. Forslaget om å innføre anordningen i Bergen ble også enstemmig bifalt, både i formannskapet og i representantskapet.²⁰⁶ Når både de konservative partiene og magistraten støttet unisont opp om den anordningen, uten særlige innvendinger, tyder det på at det var stor åpenhet rundt og forståelse for de vanskelige forholdene i byen. Det er vanskelig å fastslå om dette hendte på grunn av krigen, men det er nærliggende å tro at dyrtiden, som nevnes av magistraten, i stor grad bidro til å gjøre problemene mer synlige for allmennheten.

Huseierforeningen var, som nevnt, særdeles negativt innstilt til den nye loven. Derfor ble foreningens eneste vesentlige målsetting i perioden å oppheve denne.²⁰⁷ Deres skepsis deltes

²⁰⁴ Bkf 1915/16: 553.

²⁰⁵ Bkf 1915/16: 553.

²⁰⁶ Bkf 1915/16: 554 og 562.

²⁰⁷ Fossen 1995: 209.

også av enkelte av byens konservative aviser, selv om disse hadde et mer nyansert syn på den. *Morgenavisen* mente for eksempel at loven ville komme mange til gode, og luke ut de grådigste huseierne som tok seg for godt betalt. På den andre siden mente derimot avisen at frykten for tapt fortjeneste på utleie ville virke avskrekkende på byggevirksomheten. Derfor håpet de at den kommende Husleienemnden ville ”fatte sine beslutninger med øinene aabne til begge sider”.²⁰⁸

Bergen kommune valgte å følge opp anordningen, og byens formannskap fikk i oppgave å oppnevne medlemmene av Husleienemnden. I første omgang ble murmester Ernst Hansen og arbeiderpartimann og murer Tjønneland utpekt som medlemmer, mens assessor K. F. Dahl ble valgt til formann. Av disse var Tjønneland leieboer, mens Hansen selv leide ut leiligheter. *Arbeidet* mente at Tjønneland og Hansen sto i direkte opposisjon til hverandre i en slik nemnd: ”Hr. Hansen venter vi intet av. Han er en av dem, som aldrig vil synes at husleien er høi nok”.²⁰⁹ På grunnlag av dette ville derfor mye av nemndens arbeid og holdninger stå og falle på formann Dahl, i følge avisen.

Det skulle bare gå noen måneder før avisen fikk svar på tiltale. I april trykket *Bergens Tidende* en artikkelserie som tok for seg et av Dahls foredrag om bolignøden i Bergen. I foredraget kom det klart frem at han mente boligsaken var blant byens, og ikke minst landets, aller viktigste politiske saker. I følge Dahl kunne ikke boligsaken sees isolert, men man måtte se den i sammenheng med øvrige samfunnsproblemer som alkoholisme og kriminalitet: ”Navnlig kan det ikke stærkt nok fremheves, at drikkeondet og usedeligheten har sine hovedrøtter i de slette boligforhold”.²¹⁰ Gode boligforhold bidro ikke bare til å bedre folks helse, i følge Dahl: det gjorde dem til bedre mennesker. Blant annet kunne han vise til den engelske byen Birmingham, hvor myndighetene hadde hatt et stort fokus på å skaffe gode arbeiderboliger. I en periode hadde byens totale innbyggertall vokst med over 50.000. I den samme perioden hadde antallet tjenestegjørende politimenn sunket fra 420 til 330.²¹¹ Denne nedgangen i antall politimenn, samtidig som innbyggertallet steg såpass kraftig, måtte ha en sammenheng med arbeidernes boligkår, mente Dahl.

²⁰⁸ MA: ”Begrænsing af husleien”. 11.01 1916.

²⁰⁹ Arbeidet: ”Ulovlige husleiepålæg”. 10.01 1916.

²¹⁰ BT: ”Boligspørsmålet”. 05.04 1916.

²¹¹ BT: ”Boligspørsmålet”. 05.04 1916.

Dahl så dessuten på de stigende leieprisene med bekymring. I følge sentrale politikere og statistikere fra England og Tyskland, hadde man funnet ut at henholdsvis 17 og 15 % av lønnen burde brukes på husleier i de to landene. I Norge fantes det derimot flere eksempler på folk som brukte bortimot 25 % av lønnen sin på å leie. Denne prisforskjellen kom av det manglende tilbudet på ”smaabekvemmeligheter” i Norge, mente Dahl. Dette førte til at de som var dårligst stilt, måtte betale mye mer for små leiligheter enn man gjorde i England eller Tyskland, komparativt sett.²¹²

Gjennom sine foredrag ble det altså raskt klart hvilken side i saken K. F. Dahl kom til å ta. I tillegg til sine klare standpunkt, ble han også en viktig kritiker av tingenes tilstand, og de som hadde latt elendigheten utvikle seg fritt. Noe av denne kritikken var også rettet mot forutsetningene og regelverket for sin egen Husleienemnd. Slik reglene var, kunne Husleienemnden som kjent nekte utleier å heve leieprisene. I tillegg ville leieboere være ”fredet” i seks måneder etter en klage om økning av husleier til Husleienemnden. Dette mente Dahl var altfor svake virkemidler for å komme grådigheten blant mange utleiere til lags. Beskyttelsen av leieboere burde utvides enda mer, spesielt på et så trangt boligmarked som fantes i Bergen:

Jeg har den faste overbevisning, at hvis loven paa dette punkt skal virke tilfredsstillende, vil det være absolut nødvendig, at adgangen til at opsi leieboerne, som punktlig har opfylt sine forpliktelser, *overhodet* bør gjøres avhengig av husleienævnens samtykke.²¹³

Husleienemnden burde altså ha anledning til selv å kunne bestemme om leieboere kunne sies opp eller ikke, i tillegg til å ha siste ordet når det gjaldt økninger i leiepriser. Dahl kom også med krass kritikk mot manglende nybygg i byen, som han mente var det viktigste av alt for å få bukt med bolignøden:

Alle forholdsregler, som fra det offentliges side maatte træffes for at fjerne de mest skrikende utvekster ved de *forhaandenværende* boliger vil dog vise sig frugtesløse, med mindre der samtidig drages omsorg for opførelse av et tilstrækkelig antal *nye* og *gode* boliger.

²¹² BT: ”Boligspørsmålet”. 05.04 1916.

²¹³ BT: ”Boligspørsmålet”. 09.04 1916.

Hvad har saa de kommunale myndigheter foretat i anledning av den appell som saaledes aar efter aar og stadig mer intrængende har lytt fra Sundhetsvæsnetts chef? Praktisk talt intet. I den aller sidste tid er der oprettet et boligraad og opført nogle faa kommunale arbejderboliger.²¹⁴

Å fokusere alene på forbedring av eksisterende boliger ville altså ikke kunne bidra med noen endelige resultater. Til syvende og sist var det antall kvalitetsmessige nye boliger som ville spille den avgjørende rollen for å demme opp mot boligmangelen. Videre mente han at en betydelig del av dette ansvaret lå på myndighetenes skuldrer. Når den private byggenæringen ikke klarte å bygge nok boliger, måtte altså kommunen trå til. Det var dette leddet – det kommunale ansvar – som hadde sviktet, i følge Dahl. Ut ifra sitatene over kan vi konkludere med at Dahl mente boligbygging ble et kommunalt ansvar så fort det private initiativet stagnerte, og at Bergen kommunes innsats i denne sammenhengen hadde vært altfor svak, med bare opprettelsen av Boligrådet og en håndfull uferdige permanente boliger å vise til.

Lignende tanker om at Bergen kommune hadde gjort for lite for å lette bolignøden, kom også til uttrykk i en artikkel i *Bergens Tidende* som tok for seg de kommunale bevilgningene til den sosiale boligbyggingen i Bergen og Kristiania. I Bergen hadde man bevilget 460.000 til Rothaugkomplekset og 148.200 til Krohnsminde I, til sammen 608.200 kroner til direkte kommunal boligbygging. I Kristiania hadde kommunen derimot bevilget 3.298.000 til oppførelse av lignende boliger.²¹⁵ Kristiania kommune hadde også stilt garantier for over 4.000.000 kroner til filantropiske og andre private byggeselskaper for å sikre nybygg til byen.

Et eksempel på hvor galt det kunne gå dersom man lot husleien utvikle seg fritt fremfor å satse på et ideelt husleienivå, kom på trykk i *Bergens Tidende*. Avisen kunne i april fortelle om en familie ”som leide tre smaa kot” på Minde for 800 kroner i året – rundt en tredjedel av deres budsjett.²¹⁶ Til tross for at dette var et enkelttilfelle, hevdet avisen at det ikke var uvanlig. Mange betalte dyrt for små leiligheter, da det tross alt var bedre enn å ikke ha noe sted å bo i det hele tatt. Leieboere turde heller ikke gny for mye på grunn av den vanskelige situasjonen på boligmarkedet. Huseierne hadde organisert seg i en interesseorganisasjon, mens blant leieboere fantes det ingen som hadde tatt initiativ til noe lignende.²¹⁷

²¹⁴ BT: ”Boligspørsmålet”. 09.04 1916. Kursiv i originalen.

²¹⁵ BT: ”Kommunal byggevirkosomhet”. 09.05 1916.

²¹⁶ BT: ”Den dyre husleie”. 01.04 1916.

²¹⁷ BT: ”Den dyre husleie”. 01.04 1916.

Husleienemnden får utvidet mandat

Etter at Husleienemnden hadde trådt sammen gikk det ikke lang tid før den begynte sitt arbeid. Allerede i begynnelsen av februar anbefalte den, enstemmig, at det ble gjort visse forandringer i den eksisterende husleieordningen. For det første burde ordningen utvides til å omfatte leiligheter av enhver størrelse, ikke bare de mindre. For det andre burde nemnden få myndighet til å gripe inn også når det gjaldt urimelige leiepriser på nye leiligheter, ikke bare der gamle priser ble skrudd opp. Det siste punktet på Husleienemndens liste var at det burde innføres straffer for brudd på retningslinjene, da de mente at det ville sikre leieboerne ytterligere mot griske huseiere.²¹⁸ Det er vanskelig å fastslå hvorfor nemnden enstemmig anbefalte at den fikk utvidet myndighet. At Dahl og Tjønneland stemte for dette er forståelig, men det er større usikkerhet rundt hvorfor Ernst Hansen stemte for – mannen som aldri syntes leien var høy nok, i følge *Arbeidet*.

Disse punktene skulle vise seg å bli viktige. Allerede tidlig i mars kunne *Arbeidet* melde om huseiere som sa opp sine leieboere etter at Husleienemnden fastsatte utleieprisene deres. En av disse var brannmester J. Lunde som hadde sagt opp flere av sine leieboere, og på grunn av dette ble uthengt i avisen. Da *Arbeidet* hadde spurt ham hvorfor han sa opp flere leiekontrakter, hadde han svart at han ønsket å spare vedlikeholdskostnader, og derfor utelukkende hadde sagt opp familier med flere barn.²¹⁹ Avisen omtalte hans reaksjon på Husleienemndens innblanding som en ”forbrydersk fremgangsmaate”, og fortsatte med at:

tre måneders fengsel er det mindste brandmester Lunde har gjort sig fortjent til. Den mest rættferdige straf vilde være at han selv blev gjort husvild. Men Lunde bor trygt og godt i Solheimsvikens brandstation. Han er altsaa leieboer hos den kommune, hvis lovlige myndigheter han sætter sig op imot.²²⁰

Dagen etter kunne *Arbeidet* skilte med et intervju med formann i Husleienemnden K. F. Dahl. Igjen tok han til orde for at nemnden fikk utvidet myndighet, og mente at en lovmessig begrensning av oppsigelsesretten var tvingende nødvendig i de trange tidene som rådet i Bergen.²²¹

²¹⁸ *Arbeidet*: ”Loven om husleie”. 02.02 1916.

²¹⁹ *Arbeidet*: ”Leieboerne blir opsagt, fordi husleienævnden fastsætter leien”. 02.03 1916.

²²⁰ *Arbeidet*: ”Leieboerne blir opsagt, fordi husleienævnden fastsætter leien”. 02.03 1916.

²²¹ *Arbeidet*: ”Husleienævdens virksomhet”. 03.03 1916.

Det tok heller ikke lang tid før i det minste noen av ønskene til Husleienemnden ble en realitet. Igjen kom statlige myndigheter på banen, og ved lov av 10. mai 1916 ble nemndens mandat utvidet. Husleiereguleringen ville nå omfatte leiligheter med over 3 rom, i tillegg til de med færre. Husleien kunne ikke bare nektes forhøyet lenger; Husleienemnden fikk også fullmakt til å fastsette generelle leiepriser etter klage fra leieboer – også i tilfeller der klager ikke hadde funnet sted. Etter at en leie var fastsatt, kunne heller ikke leieboeren sies opp før etter 12 måneder, noe som bidro sterkt til å øke leieboernes beskyttelse og som ergret mange huseiere i byen.²²² At statlige myndigheter utvidet husleienemnders rettigheter på landsbasis tyder på mange slike nemnder opplevde de samme problemene som den i Bergen. Loven, som først og fremst var ment å være provisorisk, viste seg å være rimelig slitesterk, og skapte forbitrelse blant mange huseiere i flere år fremover, blant annet gjennom sine gjentatte utvidelser.²²³

Omtrent samtidig som Husleienemnden fikk sitt mandat utvidet, kom Bergen Huseierforening med en kommentar i *Morgenavisen* angående deres regnskaper fra 1915 og den nye loven. 1915 hadde vært et meget godt år sett med byens huseieres øyne, ettersom leieprisene hadde steget i takt med den øvrige prisstigningen: ”Mangelen paa overflødig husrum har medført, at leien har kunnet opretholdes i en høide som har levnet en rimelig erstatning for huseiernes arbeide og resiko”.²²⁴ Byens mange huseiere hadde – med få unntak – ikke utnyttet situasjonen til sin egen fordel, men snarere ”optraadt med meget moderasjon”.²²⁵ Derfor så foreningen på Husleienemnden som problematisk – når prisene på livsnødvendige varer som mat og brensel steg måtte også leieprisene stige, for å forhindre at utleiere ble ruinert. At enkelte utnyttet situasjonen grovt burde heller ikke føre til at en egen nemnd skulle få fullmakt til å råde over huseierne i byen, spesielt ikke dersom man tok utgangspunkt i det foreningen kalte ”det unormale lavmaal” fra tidlig på 1900-tallet, hvor økonomiske nedgangstider hadde presset prisene ned.²²⁶ Slik begynte altså en langvarig kamp fra huseiernes side mot Husleienemnden og deres arbeid for å bedre forholdene og sikre rettighetene til leieboerne i Bergen.

²²² Breistein 1960: 67-68.

²²³ Breistein 1960: 67.

²²⁴ MA: ”Aaret 1915 har været et godt aar for huseierne!”. 09.05 1916.

²²⁵ MA: ”Aaret 1915 har været et godt aar for huseierne!”. 09.05 1916.

²²⁶ MA: ”Aaret 1915 har været et godt aar for huseierne!”. 09.05 1916.

Flyttedagen – det stadige problem

Etter at store deler av bygningsmassen i sentrum hadde forsvunnet i brannen, var det spesielt ett problem som meldte seg på våren: flyttedagen. De som mistet hus og hjem i brannen hadde stort sett blitt innlosjert i forsamlingslokaler og offentlige bygg mens brakkene ble bygd. Det viste seg derimot raskt at mange av brakkene ville ta lenger tid enn man hadde forventet, og de ville ikke bli klare til vårens flyttedag. I følge *Arbeidet* skyldtes forsinkelsen først og fremst at rørleggerarbeidet ble vanskeliggjort ved at det var uvanlig kaldt. Samtidig hadde arbeidstempoet gått mye langsommere enn ventet av andre årsaker. Når brakkene ikke ville bli ferdige til den kommende flyttedagen, måtte man forvente at flyttedagsproblemet ville bli mye større enn det hadde vært tidligere år.²²⁷

På grunn av dette forsøkte de kommunale myndighetene i Bergen andre tilnæringer for å bedre leieboernes forhold enn bare ved å opprette Husleienemnden. I mars 1916 oversendte formannskapet i byen en delegasjon til Sosialdepartementet i Kristiania ”for at konferere med statsmyndighetene angaaende eventuelle foranstaltninger til avhjelpelse av den førstkommende flyttetid opstaaende bolignød”.²²⁸ Gjennom denne delegasjonen fikk formannskapet lansert sine tanker om å utsette flyttedagen i minst 3 måneder, for å hindre oppsigelser og enda større boligkaos i byen. Dersom denne ble flyttet, ville myndighetene få bedre tid til å hjelpe de som allerede manglet bolig, og man forhindre at nok et stort antall familier ble husløse. Dette kravet ble også støttet av *Arbeidet*, som i tillegg krevde at kommunen måtte ha mulighet til å beslaglegge både offentlige og private rom som kunne brukes til innkvartering av husville.²²⁹ Sosialdepartementet viste seg å være motvillige til at den faste flyttedagen skulle flyttes, da det blant annet ville kreve intrikate lovendringer, og man regnet med at et slikt forslag ville møte stor politisk motstand.²³⁰

Til tross for at Sosialdepartementet ikke ville utsette flyttedagen, ble det innsett at noe måtte gjøres. Derfor fremmet departementet et særskilt lovforslag for Bergen som skulle sikre kommunen rett til å beslaglegge forsamlingslokaler til boligformål. 15. april ble loven om kommunal beslaglegging av forsamlingslokaler innført, og Bergen kommune fikk i det minste ett ekstra hjelpemiddel i den vanskelige tiden. På den andre siden nektet staten å innføre

²²⁷ *Arbeidet*: ”Den truende katastrofe”. 25.03 1916.

²²⁸ Sitert i: *Ertresvåg* 1995: 647.

²²⁹ *Arbeidet*: ”Møtet om boligsaken”. 27.03 1916.

²³⁰ *Ertresvåg* 1995: 647-648.

boligrasjonering, til tross for dette var et krav som ble reist av stadig flere arbeiderorganisasjoner.²³¹

Da flyttedagen nærmet seg kom også behovet for flere boliger til uttrykk i avisene. *Morgenavisen* kunne konkludere med at de kommunale myndighetene måtte gjøre alt i sin makt for å redusere nøden mest mulig, og mente at flere brakker måtte på plass.²³² I følge samtaler *Bergens Aftenblad* hadde gjennomført med stadsfysikus Geirsvold var det snakk om at rundt 400 familier måtte finne seg nye hjem på flyttedagen. Dette ville mest sannsynlig bli en umulig oppgave for kommunen å håndtere da det rett og slett ikke fantes nok husrom dersom familiene ikke greide å skaffe seg leiligheter selv. Likevel kom både Geirsvold og avisen frem til samme konklusjon: på grunn av mangel på både flyttevogner og flyttefolk ville mange av familiene ikke kunne gjennomføre noen boligendring i løpet av dagen. Resultatet ville derfor bli det samme som om flyttedagen hadde blitt utsatt.²³³ Ut i fra en oppfølgingsartikkel noen uker senere kan det se ut som avisen og stadsfysikus fikk rett. Under overskriften ”En stille flyttedag”, kunne *Bergens Aftenblad* nemlig melde om at det totalt sett bare var tre familier som enda ikke hadde funnet seg tak over hodet – de fleste andre måtte rett og slett bli boende i sine ”tidligere” hjem. Riktignok hadde mange familier blitt innkvartert i nylig beslaglagte lokaler som Håndverks- og Industriforeningens festsal, mens noen hadde fått plass i marinefartøyet Nordstjernen, som var stilt til disposisjon.²³⁴ At marinen måtte stille båter til disposisjon for å huse byens innbyggere gir et godt bilde på hvor stort problemet egentlig var.

Boligrådets rolle og Husvildekomiteen

Etter at de verste tilstandene etter brannen var over og ting hadde begynt å normalisere seg i Bergen, ble det klart hvilken omfattende oppgave byens myndigheter sto ovenfor – både med tanke på opprydding og å sikre de brannlidte et sted å bo og nye forretningslokaler. Mye av dette ansvaret ble lagt på Boligrådet som på under to år hadde rukket å bli en særdeles viktig initiativtaker i den kommunale boligpolitikken. Rådet hadde blant annet foreslått både at kommunen selv skulle bygge permanente boliger, stått for driften av disse boligene, og ivret for at kommunen måtte satse på midlertidige boligbrakker i tiden etter brannen, på tross av sine prinsipielle innvendinger mot disse. I tillegg hadde Boligrådet spilt en viktig rolle i

²³¹ Ertresvåg 1995: 648.

²³² MA: ”Bolignøden bliver verre og verre”. 10.03 1916.

²³³ BA: ”Flyttedagen blir ikke utsat”. 06.04 1916.

²³⁴ BA: ”En stille flyttedag”. 18.04 1916.

kommunens kjøp og salg av eiendommer, og kommunen eide mange tomter ved inngangen til 1916.

Likevel så Boligrådet for seg at kommunen burde gå til anskaffelse av enda flere eiendommer, som de kunne klargjøre for boliger, ved regulering og opparbeiding av vann, kloakk og andre ledninger. Til dette formålet så Boligrådet at det ble avsatt et ”passende beløp, for eksempel kroner 500.000”, i en innstilling til magistraten i juni 1916.²³⁵ En slik bevilgning ønsket de dessuten at magistraten skulle søke om direkte fra formannskapet, uten at representantskapet ble involvert, da det hadde vist seg ”vanskelig at faa eiendommer paa haanden saa lang tid at saken kan passere de kommunale myndigheter og forelægges for bystyret til endelig vedtagelse”.²³⁶ Slik ville altså Boligrådet at man skulle gå utenom vanlig prosedyre ved at representantskapet fikk uttale seg og stemt over saken, da de mente det ville ta for lang tid. På grunn av den uortodokse saksgangen Boligrådet ønsket i dette tilfellet, må anskaffelse av nye eiendommer som kunne reguleres og senere brukes til boliger ha blitt ansett som svært viktig.

Magistraten var på sin side meget kritisk til denne metoden, og viste til § 24 i formannskapslovene som tilsa at ved en sak som angikk kjøp og salg av eiendommer skulle formannskapet innhente representantenes beslutning, og slo slik bena under Boligrådets alternative håndteringsmåte. Magistraten stilte seg dessuten sterkt kritisk til forslaget om eiendomskjøp for øvrig, og mente at det ville være et bomkjøp av kommunen å bruke en halv million kroner på eiendommer når de siste trendene viste at eiendomsmarkedet var på vei inn i en høykonjunktur.²³⁷ Når eiendommene heller ikke var regulert og derfor ikke kunne benyttes umiddelbart, ville de også bare falle inn i den allerede store rekken uregulerte eiendommer kommunen allerede var i besittelse av, som for eksempel tomtene i Nyhavn, ved Helleveien, Marcusplassen, Aarstad, Krohnsminde eller Gyldenpris. Derfor ga heller ikke magistraten sin tilslutning til forslaget, og det ble nedstemt både i formannskapet, hvor bare 3 stemte for, og i representantskapet med 41 mot 24 stemmer.²³⁸

Til tross for at forslaget ble nedstemt, viser det med hvilken innsats og vilje Boligrådet utførte jobben sin. Fra det ble opprettet i 1914, hadde rådet kommet med mange innstillinger til magistrat og formannskap, inkludert ønsket om denne bevilgningen. I motsetning til det siste

²³⁵ Bkf 1916/17: 67.

²³⁶ Bkf 1916/17: 67.

²³⁷ Bkf 1916/17: 67-68.

²³⁸ Bkf 1916/17: 68 og 94.

forslaget ble også de fleste forslagene vedtatt. Dette viser tydelig hvilken rolle Boligrådet kom til å utspille for Bergen og bolignøden, spesielt etter at brannen hadde herjet, og mange var husløse.

I mellomtiden hadde det imidlertid dukket opp et nytt problem i følge *Bergens Aftenblad*. De konservative partiene hadde lenge hevdet at boligkrisen måtte avhjelpes ved at den private byggevirkksomheten ble styrket, ikke bare gjennom kommunal bygging. Paradokset ble da at byen slet med å skaffe seg nok arbeidere til å kunne bygge flere boliger, nettopp fordi det ikke fantes boliger til disse arbeiderne. Eller sagt med avisens egne ord: ”Boligmangelen har selvfølgelig en række slemme og ubehagelige følger – den værste er dog, at den lammer selve den virksomhed, som skulle hindre nøden, nemlig byggevirkksomheten”.²³⁹ En arkitekt fortalte avisen at han hadde flere store påbegynte prosjekter hvor selve bygningsarbeidet hadde stått stille i over tre uker på grunn av manglende arbeidskraft. Bygningsarbeidere i Stockholm, hvor det visstnok var overflod av dem, ønsket ikke å flytte til Bergen fordi matprisene var for høye, og vanskelighetene på boligmarkedet for store. Kravet fra *Bergens Aftenblad* ble derfor at kommunen snarest måtte bygge brakker til arbeiderne, da bolignøden ville bli umulig å løse uten.

Samtidig kunne også *Morgenavisen* melde om et annet problem: kommunen hadde for mange byggeprosjekter på gang. I liket med *Bergens Aftenblad* var *Morgenavisen* positivt innstilt til de over 30 brakkene som ble oppført forskjellige steder i byen, da de var helt nødvendige for at byen skulle fungere. Likevel hadde kommunen flere andre foretak, som en gymnastikkbygning på Tanks skole, en ny middelskole på Fastings Minde, en ny folkeskole, utvidelse av den tekniske skolen samt en planlagt bygning for en ny kunsthåndverkskole.²⁴⁰ Samme dag kritiserte også avisen arbeidstempoet i byen, som den mente gikk altfor sakte og var en viktig faktor i bolignøden.²⁴¹ Det ble ikke trukket noen paralleller mellom de mange prosjektene og hvor tregt det ble bygget fra avisens side, men det er likevel nærliggende å anta at det faktisk fantes en sammenheng. Verdenskrigen medførte som kjent store økonomiske vanskeligheter for Norge, gjennom fordyrelse av varer og manglende materialtilførsel. Slik sett kan det tenkes at de kommunale foretakene ble hverandres konkurrenter om de ressursene som fantes – både materialer og arbeidskraft.

²³⁹ BA: ”Byggevirkksomheten hindres af mangel paa arbejdere”. 02.05 1916.

²⁴⁰ MA: ”Kommunens byggeforetagende”. 18.05 1916.

²⁴¹ MA: ”Bolignøden og arbeidstempoet i vore større byer”. 18.05 1916.

Bare et par måneder etter at Boligrådets forslag om bevilgninger til innkjøp av eiendommer var blitt nedstemt, var rådet på banen igjen. Denne gangen kunne det virke som om *Bergens Aftenblads* sak om manglende boliger for arbeidere også hadde påvirket rådets tankegang. 23. august ble det nemlig oversendt en innstilling til magistraten hvor man så for seg å bygge 10 nye arbeiderbrakker. Dette skulle fungere som midlertidige hjem til rundt 300 arbeidere og deres familier, og prisen ble anslått til 100.000 kroner. Magistraten var raskt ute med å gi sin tilslutning til saken, og mente at midlertidige brakker var uunngåelige i den situasjonen som hadde oppstått ved brannen. Videre mente magistraten at saken ”burde antagelig forelægges bystyret”, men på grunn av at situasjonen var så prekær, burde formannskapet bemyndige Boligrådet til å gå i gang med arbeidet mens man ventet på representantskapets endelige beslutning.²⁴² Dette ble også enstemmig vedtatt av formannskapet.

Her ser vi altså at magistraten snudde, og og jorde som som Boligrådet i forhold til deres forslag om å kjøpe inn nye eiendommer. Den gangen hadde magistratsavdelingen tatt utgangspunkt i formannskapslovene fra 1837, mens nå var det altså avdelingen selv som ønsket å gå utenom den vanlige saksgangen, for at arbeidet skulle gå fortere. Dette viser også den klare forventningen om at forslaget ville bli godkjent i representantskapet, og hvordan brannen hadde sørget for en bred enighet om hvilken vei som var den beste å ta, på tvers av partipolitiske grenser.

Som nevnt økte Boligrådets oppgaver betraktelig etter brannen. Derfor bestemte formannskapet seg for å opprette en Husvildekomité i juli 1916, som skulle avlaste Boligrådet og den enorme arbeidsmengden som etter hvert hadde oppstått. Denne komiteen besto av høyremennene Julius Moe Nilssen og Jacob Magnus, og Arbeiderpartiets S. Tjønneland. Husvildekomiteen ble bemyndiget til ”at træffe de fornødne forføininger eller (...) snarest mulig gjennom magistraten at fremkomme med forslag til formannskapet” angående bolignøden.²⁴³ Slik kan det se ut som om Tjønneland var medlem av både Boligrådet og Husvildekomiteen. Det er derimot usikkert om det fremkom noen overlapping av disse organenes medlemmer, da lister over Boligrådets medlemmer utover de opprinnelige har vist seg vanskelig å oppdrive.

²⁴² Bkf 1916/17: 113.

²⁴³ Bkf 1916/17: 679.

Bare en liten måned etter at komiteen ble opprettet, fikk den også sin første sak. I august 1916 kunne det provisoriske Boliganvisningskontoret melde om at det fantes omtrent 800 husville familier i Bergen. I følge innsamlede tall fra Husvildekomiteen, ville dette tallet øke til 1300 ved flyttetiden samme høst.²⁴⁴ Dette var et uvanlig høyt tall, men det ble likevel regnet med at den absolutte majoriteten av disse ville klare å finne seg boliger på egenhånd. Problemet var at brakkene som Boligrådet hadde foreslått bygd fremdeles var under oppføring, og ikke innflytningsklare enda. I tillegg var det meste av byens forsamlings- og foreningslokaler tatt i bruk som midlertidige bopeler, slik at det ikke fantes noen nødløsninger dersom behovet for dette skulle melde seg. Med bakgrunn i dette foreslo derfor Husvildekomiteen at det ble satt av ytterligere 621.000 kroner til midlertidige, men solide, boligbrakker. Når det var en viss fare for at hele 1300 familier skulle mangle bosted fra høsten av, kunne heller ikke magistraten gjøre stort annet enn å gi sin tilslutning til saken, som også ble enstemmig bifalt både i formannskapet og representantskapet.²⁴⁵

Bilde 4.2: Brakker på Årstadvollen.

Typisk brakkebebyggelse etter brannen i Bergen, her fra Årstadvollen i 1917.

Fotograf: Ukjent. Opphav: Billedsamlingen, Universitetsbiblioteket i Bergen.

Krohnsminde II

Etter hvert som brakkene reiste seg i byen begynte diskusjonen om permanent kommunal boligbygging å rulle videre. Allerede i februar 1916 sendte Arbeiderpartiets

²⁴⁴ Bkf 1916/17: 679.

²⁴⁵ Bkf 1916/17: 680 og 698.

formannskapsgruppe et krav til formannskapet for øvrig om at kommunen måtte gripe inn. I dette kravet ble det hevdet at ”alt hvad der findes av husrum er beslaglagt. Boliger som er ganske uskikket til beboelse, mørke fugtige kjelderrum, kvister uten kjøkken, er optat, som regel av familier med mange barn”.²⁴⁶ Bolignøden hadde utviklet seg til å bli et av de viktigste samfunnsproblemer, og brakkene ville bare være en midlertidig hjelp. Arbeiderpartiets formannskapsgruppe mente derfor at ”kommunen straks maa træffe forberedelser til opførelse av kommunale arbeiderboliger i et saadant omfang, at en effektiv forbedring av boligforholdene kan opnaaes”.²⁴⁷

Jobben med å konkretisere ideen om videre kommunal boligbygging tok Boligrådet på seg. Til tross for at Husvildekomiteen hadde blitt opprettet for å avlaste Boligrådet betydde det på ingen måte at Boligrådet tok det rolig, verken før eller etter opprettelsen. Mens opprettelsen av Husvildekomiteen ble diskutert, foreslo Boligrådet i mai 1916 at kommunen skulle bygge mer på sine eiendommer på Krohnsminde. Som nevnt i forrige kapittel vedtok bystyret Krohnsmindeprosjektet som Boligrådet foreslo i 1915, men fremdeles var kommunen i besittelse av uutnyttede arealer. Som en motvekt mot den store satsingen på brakker, og til permanent lettelse av bolignøden, så derfor Boligrådet for seg at det skulle bygges tre nye blokker rundt en indre gårdsplass, like bortenfor de tidligere påbegynte kommunale boligene. Arkitektarbeidet og deler av planleggingen begynte allerede høsten 1915, men tegninger og skisser gikk tapt i brannen, og store deler av arbeidet startet derfor på bar bakke igjen ved Boligrådets forslag.²⁴⁸

Disse nye blokkene skulle til sammen inneholde 66 nye leiligheter: 32 toroms, 14 ettroms med eget kjøkken, og 20 ettroms med delt kjøkken per femte rom. Ut ifra denne fordelingen av leilighetene og deres størrelse, kan vi tenke oss til at Boligrådets tanke bak komplekset først og fremst var å henvende seg til de mindre bemidlede. Over halvparten av de tenkte leilighetene var ettroms, og mange av disse delte også kjøkken med andre leiligheter. Disse leilighetene måtte nødvendigvis være billigere å leie enn tilsvarende med eget kjøkken, og derfor fikk man også differensiert mellom familier som gjerne hadde behov for et eget kjøkken, og de som kunne klare seg uten. Med tanke på at det var størst mangel på ett- og toromsleiligheter, og at prisene på disse derfor ble holdt kunstig høye i forhold til større

²⁴⁶ Arbeidet: ”Bolignøden maa avhjælpes”. 11.02 1916.

²⁴⁷ Arbeidet: ”Bolignøden maa avhjælpes”. 11.02 1916.

²⁴⁸ Bkf 1915/16: 1019.

leiligheter, kan Boligrådets prosjekt ses på både som en plan for å gi husly til mange fattige som manglet dette, men også som en utstrakt arm til de mange som allerede leide tilsvarende leiligheter, og betalte mye for disse.

Arkitekten bak komplekset hadde beregnet kostnadene til å bli kroner 316.760. Boligrådet anså dette overslaget for å være for lite, ”da alle byggepriser har en sterk opadgående tendens”, og foreslo derfor at det ble søkt om kroner 335.000 til prosjektet.²⁴⁹ Når det gjaldt kommunens inntekter på leieboerne, fant også Boligrådet ut at Krohnsminde II, som prosjektet ble døpt, vanskelig kunne la seg drives forretningsmessig. For at inntektene skulle dekke kommunen renteutgifter ble det anslått at omtrentlig leiepris måtte være fra 300 til 500 kroner per år, som var noe høyere enn gjennomsnittlig leie for lignende boliger. Da kommunen ønsket å bygge for de mindre bemidlede, så derfor Boligrådet for seg at Krohnsminde II måtte gå med tap, men at tapet burde ses på som et ”årlig bidrag” til avhjelpelse av bolignøden.²⁵⁰ Dette synet fikk støtte i bystyret, som vedtok forslaget enstemmig.²⁵¹

Flere brakker

Som nevnt, ble det tidligere bevilget 100.000 kroner til Boligrådets 10 arbeiderbrakker. Denne prisen viste seg imidlertid å bli overskredet ganske raskt. Overslaget var i utgangspunktet kun ment å dekke materialutgiftene og byggekostnadene. I tillegg kom også inventar til de forskjellige brakkene, samt høyere byggepriser enn hva som hadde vært faktum tidligere. 6 av brakkene var allerede helt eller delvis oppført: en på Gyldenpris, en i Kroken, to på Sverresborg og tre på Wilhelmineborg. Alle regningene var ikke mottatt enda, kunne Boligrådet opplyse om, men sannsynligvis ville prisen for dette komme på rundt 165.000 kroner.²⁵²

Dette var altså en økning på 65 %, og fremdeles gjenstod 4 brakker. Dette ville utvilsomt dra prisen opp ytterligere, og på grunn av at samtlige ferdige leiligheter var tatt i bruk, og det var lange lister over familier som ønsket seg de påbegynte leilighetene, så også Boligrådet for seg at det skulle opprettes 4 nye brakker i tillegg til de allerede prosjekterte. Dette forslaget fikk også støtte av Husvildekomiteen, som mente at det var et absolutt krav at det ble bygget flere

²⁴⁹ Bkf 1915/16: 1019.

²⁵⁰ Bkf 1915/16: 1020.

²⁵¹ Bkf 1915/16: 1109.

²⁵² Bkf 1917/18: 255.

provisoriske mindre leiligheter i byen.²⁵³ Enkelte av de kommende brakkene skulle dessuten være av en ny type, kalt ”Fønixbrakker”. Dette var sammenleggbare brakker som skulle være mye enklere å sette opp og ta ned. I tillegg var de transportable, og kunne slik flyttes dersom det skulle bli behov for det.

Den viktigste årsaken for å velge Fønixbrakkene, var at det gikk mye raskere å reise dem enn de typene som tidligere hadde blitt brukt. Ideen om en ny type brakker som var mye raskere å sette opp, ble hentet fra Frankrike. Mange franskmenn hadde blitt hjemløse som følge av krigens ødeleggelser, og myndighetene hadde derfor bestemt seg for å bruke midlertidige boliger for å gi dem husly. Bergens Tidende omtalte disse brakkene i en artikkel, hvor de sammenlignet enkeltheten ved å sette dem sammen og ta dem fra hverandre med et barns leketøy. Dersom disse brakkene kunne tilpasses norske forhold, ville de bidra til å ”bringe boligspørsmålet ind i en helt ny fase” mente avisen.²⁵⁴ Det var nettopp dette Fønixbrakkene var – en modifisert utgave av disse enkle, franske brakkene, som tok litt lenger tid å sette sammen, men som var mye bedre tilpasset norske forhold. Byggingen av slike Fønixbrakker ble vedtatt i bystyret, og totalt ble 12 slike halvpermanente brakker bygd på Wilhelmineborg i Sandviken. Prisen for en ferdig brakke lå anslagsvis på kroner 18.000 for den store typen uten innredning, mens den mindre utgaven kostet rundt 13.000 kroner, fullt møblert.²⁵⁵

²⁵³ Bkf 1917/18: 257.

²⁵⁴ BT: ”Boligbarakker i Frankrike”. 08.07 1916.

²⁵⁵ MA: ”Kampen mod Bolignøden”. 17.11 1917.

Bilde 4.3: Brakker på Wilhelmineborg.

Barn leker foran kommunale brakker på Wilhelmineborg, en dag mellom 1916 og 1921.

Fotograf: Ukjent. Opphav: Billedsamlingen, Universitetsbiblioteket i Bergen.

Beslaglegging av leiligheter og andre krisetiltak

Utpå sensommeren 1916 fikk Husleienemnden igjen utvidede fullmakter for å bedre leieboernes forhold. I følge provisorisk anordning av 26. august om forbud mot oppsigelse av leieboere, kunne Bergens utleiere fra september ikke lenger si opp leieboeravtaler uten Husleienemndens samtykke, med mindre kontrakten var misligholdt. I tillegg ville nå brudd på disse reglene kunne medføre straff, som bøter eller fengsel i opptil tre måneder.²⁵⁶ Igjen gikk altså statlige myndigheter til verks for å bedre situasjonen i mange av landets kommuner.

Fra høsten 1916 begynte Arbeiderpartiet å agitere stadig sterkere for kommunal boligrasjonering. Dette skulle sikre at byens boliger ble mer rettferdig fordelt mellom dens innbyggere, og bidra til at man fikk færre strøk hvor det for eksempel bare bodde arbeidere og deres familier. Denne tankegangen delte også Husvildekomiteen, som hadde oversendt en innstilling til formannskapet i anledning beslagleggelse av ledige leiligheter. *Arbeidet* ga sin fulle støtte til denne innstillingen, som de mente ville være et stikk i siden til boligspekulantene i tillegg til å hjelpe de husløse. Derimot syntes avisen at beslaglegging av

²⁵⁶ Dette ble opplyst i notiser fra Husleienemnden selv i flere av byens aviser utover høsten 1916.

ledige husrom ikke var nok – man måtte også beslaglegge overflødig husrom, altså leiligheter som kunne vært utnyttet bedre med tanke på å huse flest mulig. Dette ble begrunnet med at ”husnøden i Bergen er saa over alle grænser stor, at nær sagt ethvert middel til at bringe folk under tak retfærdiggjøres av forholdene”.²⁵⁷ Avisen håpet også på at dette ville bidra til å reversere kontoriseringsfasen som byen hadde vært offer for etter at mange forretninger og bedrifter gikk tapt i bybrannen. Mange boligspekulanter hadde i følge avisen benyttet brannen som anledning til å leie ut til bedrifter framfor familier, og hadde slik ”fortrængt medmennesker fra deres hjem ved at leie ut deres bekvemmeligheter til kontorbruk”.²⁵⁸

Dette skjedde i sammenheng med at byggingen av mange av byens brakker gikk særdeles tregt. Det nærmet seg flyttetid igjen, og i likhet med forrige gang sto flere brakker uferdige. Brakkene var betalt av kommunen, men selve oppførselen av dem ble gjort av private entreprenører etter anbud. *Arbeidet* mente hele situasjonen artet seg ”som en kommunal skandale”. Dette gjaldt spesielt når boligbrakkene ble sammenlignet med de private forretningsbrakkene som dukket opp like etter brannen: ”Barakkerne til de handlende reistes i en fart, mens arbeidet ved barakkerne til beboelse staar aldeles i stampe, og ingen av de væsener som skulde føre tilsyn med dette, foretar sig det mindste for at faa gjort fortgang med arbeidet”.²⁵⁹ Slik sett kan entreprenørenes treghet med å få oppført brakkene ha bidratt til Arbeiderpartiets videre radikaliserings av boligdebatten, ved å kreve at kommunen beslagla leiligheter.

Etter hvert ga agitasjonen resultater. I begynnelsen av september 1916 foreslo flertallet i formannskapet i Bergen for Sosialdepartementet at kommunen burde ha rett til å ekspropriere både leiligheter som var ubebodde, samt overflødig rom i private hus og leiligheter.²⁶⁰ Resultatet ble at en ny, provisorisk lov trådte i kraft 23. september 1916: kommunale myndigheter kunne nå beslaglegge leiligheter som sto ledige for å innlosjere husløse. Ledige rom i private leiligheter ville derimot forbli ledige, da det ble uttrykt stor skepsis mot å åpne private hjem for andres adgang, uten eiers samtykke.²⁶¹ I likhet med loven fra april, som ga kommunen myndighet til å beslaglegge forsamlingslokaler, var dette ment som et

²⁵⁷ *Arbeidet*: ”Beslagleggelse av leiligheter”. 14.09 1916.

²⁵⁸ *Arbeidet*: ”Beslagleggelse av leiligheter”. 14.09 1916.

²⁵⁹ *Arbeidet*: ”Barakkerne til de husvilde”. 14.08 1916.

²⁶⁰ Storsteen 1932: 29.

²⁶¹ Storsteen 1932: 29.

hjelpemiddel til å bøte på boligmangelen.²⁶² Mot erstatning kunne nå kommunen overta enhver ledig leilighet innenfor byens grenser, dersom eier innen 14 dager ikke leide ut eller benyttet den selv. Leiligheter hvor leiekontrakten utløp innen 14 dager ble også inkludert i loven, noe som absolutt kan ha bidratt til at flere utleiere valgte å fortsette utleie fremfor å risikere ekspropriasjon. Som et ekstra tiltak ble hus- og leilighetseiere også pålagt å sende inn skriftlige oppgaver til magistraten om leieforholdet, antall leieboere og utleieboligens størrelse.²⁶³ I tillegg til å kunne beslaglegge ledige leiligheter, fikk myndighetene nå altså tilgang til mer informasjon angående leieforholdene. Dette var på mange måter et ekstra sikkerhetstiltak overfor leieboerne, ettersom kommunen nå fikk innsyn i mange leiekontrakter, og hvilken boligtype og -standard de tilhørte. Dette kan ha bidratt til å gjøre det enklere for leieboere å anmelde kriminelle forhold, og klage på eventuelle forsøk på utnyttelse.

Debatten rundt den kommunale ekspropriasjonen stoppet likevel ikke der. Ikke lenge etter at den provisoriske anordningen som sikret kommunen rett til å beslaglegge ledige leiligheter hadde trådd i kraft, kom *Arbeidet* på banen med et krav om at kommunen også burde ha rett til ta over ubebygde tomter. Avisen mente at beslaglegging av uutnyttede tomter ville være det neste naturlige steget å ta, for å bøte på bolignøden. Husleiereguleringen hadde vært et viktig middel i dette henseendet:

Ingen vil kunne benegte, at loven om husleieregulering har øvet en gagnlig indflydelse paa leie- og eiendomspriserne, overalt hvor den er praktisert. (...) Var denne lov ikke kommet og bragt til gjennomførelse her i byen, vilde vi utvilsomt være kommet opp i uutholdelige tilstande med hensyn til leiepriserne. Husleienævnden har ved sin indgripen hindret en mængde overgrep fra huseiernes side.²⁶⁴

Til tross for sine fagre ord om husleiereguleringen mente avisen at den ikke ville ha noen innvirkning på bolignøden, og den reelle husmangelen. Reguleringen hadde først og fremst vært et middel for å bedre situasjonen for de som allerede hadde et hjem å bo i – den eneste foranstaltningen mot boligmangelen ville være å bygge flere boliger, og da først og fremst fra kommunen sin side. Et av problemene kommunen støtte på i forhold til å bygge selv, var mangelen på egnede tomter. Boligrådet hadde, som nevnt, tidligere fått avslag for sitt forslag

²⁶² Ertresvåg 1995: 648.

²⁶³ *Arbeidet*: ”Bergens kommune faar ret til at ekspropriere leiligheter”. 23.09 1916.

²⁶⁴ *Arbeidet*: ”Kommunen bør ha ret til at ekspropriere ubebyggede grunde”. 09.10 1916.

om kommunale oppkjøp av en rekke eiendommer i byen. I følge *Arbeidet* lå de resterende ubebygde kommunale tomtene så spredt, og mange så fjernt fra andre bebygde områder, at det ville bli vanskelig å utnytte dem som grunnlag for boliger. Derfor mente også avisen at ”ekspropriationsret for kommunerne er en absolut nødvendighet. Og vi kan ikke tenke os at et slikt krav vil møte motstand fra statsmyndigheternes side, efterat loven om leieregulering er gjennomført”.²⁶⁵ Avisen mente altså at loven om husleieregulering gikk mye lenger enn en eventuell lov om kommunal ekspropriasjon av ledige tomter ville. Husleiereguleringen hadde rammet ”saagodtsom samtlige huseiere i vor by, mens den sidste i tilfælde bare vilde ramme grunnspekulanterne”, mente avisen.²⁶⁶ Disse spekulantene bidro ikke med annet til samfunnet enn å hindre byggevirksomheten og utviklingen av byen ved å presse opp prisene så høyt som mulig. Når Bergen så led ”under den værste bolignød”, ville kommunen være ved sin fulle rett til å beslaglegge disse tomtene, mot en rimelig erstatning.

I mellomtiden hadde arkitekt Christian Morgenstjerne og generalsekretær i Norsk forening for boligreformer, Christian Gierløff, presentert sitt *Forslag til løsning av landets bolignød*. Dette gikk i korte trekk ut på at det burde være et lovfestet samarbeid mellom kommune, stat og arbeidsgivere. Ved spredte og tilfeldige tiltak utført av kun en part, slik det gjerne hadde vært tidligere, ville man ikke få til noen effektiv løsning av boligkrisen. Morgenstjerne og Gierløff hevdet derimot at

hvis *alle* arbeidsgivere – stat, kommuner, institutioner og private arbeidsgivere av enhver art, alle som har funksjonærer og arbeidere i sit brød – pligtmæssig og regelmæssig løfter i flok her, vil boligspørsmålet med forholdsvis lethed kunne løses og gode boligforhold trygges for vort folk i fremtiden.²⁶⁷

Hver part måtte altså ta sin del av ansvaret for situasjonen og sørge for å gjøre sin del for å løse det. Målet var å danne kooperasjoner som for eksempel Typografenes byggeselskap, som sørget for å bygge sine egne boliger, støttet av arbeidsgiveren slik at boligene ble liggende som kolonier i nærheten av arbeidsplassen (industrisoner). Derfor var det viktig at stat og kommune måtte gi høyere garantier for lån, slik at maksimum en fjerdedel av prisen ble dekket av arbeidsgiver. Nye boligområder skulle fungere som aksjeselskap, hvor investorene (kommune/stat og arbeidsgiver) fikk sin del av utbyttet. Arbeidsgiveren skulle ikke ha noen

²⁶⁵ *Arbeidet*: ”Kommunen bør ha ret til at ekspropriere ubebyggede grunde”. 09.10 1916.

²⁶⁶ *Arbeidet*: ”Kommunen bør ha ret til at ekspropriere ubebyggede grunde”. 09.10 1916.

²⁶⁷ Morgenstjerne & Gierløff 1916: 5.

form for kontroll med eier- eller leieforholdene i boligene, slik at disse kooperasjonene ikke ble spekulasjonsobjekter, men snarere samfunnsnyttige arbeiderboligstrøk.

Dette forslaget ble også videreført av Den departementale komité til behandling av boligsaken, eller Boligsakkomiteen som den etter hvert ble kjent som. Dette var en landsdekkende komité som besto av i alt ni personer. Stadsfysikus Geirsvold var eneste medlem fra Bergen.²⁶⁸ Komiteen etterlyste i likhet med Morgenstjerne og Gierløff et nærmere samarbeid mellom private aktører, kommunene og staten. Derimot la komiteen litt andre prinsipper til grunn for hva som burde gjøres: den tok først og fremst for seg regjeringen, og så på hva denne burde gjøre for å bedre boligsituasjonen i landet. Det første og mest kritiske punktet var å sikre at eventuelle byggeprosjekter ikke ble for dyre. Materialtilførselen til landet hadde stagnert, og man fryktet at dette ville fordyre eventuelle prosjekter. Dette burde regjeringen løse gjennom å innføre maksimalpriser på byggemateriale, mente komiteen. For arbeidskraftens del, ble det ”rettet en enstemmig henstilling (...) om at anvende vernepliktige bygningsarbeidere i statens og kommunernes byggevirkosomhet, særlig med sikte paa Bergen”.²⁶⁹ Foruten å innføre maksimalpris på materialer, i likhet med mange andre varer som ble sett på som livsnødvendige, burde altså bygningsarbeidere som skulle avtjene verneplikt i stedet arbeide med å reise offentlige bygg. Det kan også være verdt å merke seg komiteens påpekning om at spesielt Bergen burde vektlegges, noe som tyder på at Bergen sto i en helt spesiell stilling etter brannen i forhold til landets øvrige byer.

Oppsummering

1916 ble stående som det største kriseåret i perioden sett i sammenheng med boligproblemene. Etter at store deler av sentrum brant ned, ble mange husløse, og trengselen om de ledige boligene økte ytterlig. Krisen førte til en bred politisk enighet om å bygge brakker – en midlertidig løsning, og en ren nødsforanstaltning hvis omfang viste seg å bli dyrere enn den permanente bebyggelsen som ble gjennomført i årene før. Brakkene hadde i tidligere år vært sett på som nedverdige å bo i, men på grunn av den prekære bolig mangelen innså kommunen at nye boliger måtte reises raskt. Dette førte til et ganske ensidig fokus på bygging av brakker i 1916, og på folkemunne ble Bergen gjerne kalt ”Brakkebyen”. Likevel fortsatte kommunen å bygge permanente boliger gjennom vedtaket av Krohnsminde II.

²⁶⁸ Arbeidet: ”Boligsak-komiteen”. 18.10 1916.

²⁶⁹ Arbeidet: ”Boligsak-komiteen”. 18.10 1916.

Mens brannen førte til enighet blant byens politiske partier, ble situasjonen stadig mer betent blant andre grupper. I desember 1915 fikk kommunen mulighet til å opprette husleienemnder. Bergen kommune benyttet seg av denne muligheten, og Husleienemnden ble opprettet. Gjennom flere lover og provisoriske anordninger utover året fikk nemnden stadig større innflytelse, og ble etter hvert en viktig aktør. Dette førte til at Bergen Huseierforening ble mer politisert, og debatten om huseiere kontra leieboeres rettigheter ble meget aktuell – spesielt i de kommende årene, som vi skal se.

5 Konflikten trappes opp

I dette kapittelet skal jeg se på årene 1917-1919. Etter at den umiddelbare krisen etter bybrannen var over, sto byens folkevalgte fremdeles overfor store problemer. Et av disse var krigen. 1916 markerte et skille i krigen for Norges del, og de økonomiske konsekvensene av krigen ble mye tydeligere i dens andre halvdel. Dette førte også til at konflikten mellom ulike grupper ble trappet opp mot slutten av krigen, og i tiden etter.

Kommunevalget 1916 – Høyre og boligsaken

Ved kommunevalget i 1916 fortsatte Arbeiderpartiet sin vekst og endte opp med å bli byens største parti nok en gang, med 27 av de 76 representantene i bystyret. Høyre og Frisinnede Venstre stilte til valg som ett parti, Borgerpartiet, og ble nest størst med 25 mandater, mens Venstre endte opp med 13.²⁷⁰ Valgresultatet ble altså meget likt forrige valg for de største partiene i byen, med unntak av at Venstre mistet ett mandat til fordel Arbeiderpartiet. Til tross for at det sosialistiske Arbeiderpartiet igjen ble størst, var det likevel et klart ikke-sosialistisk flertall i bystyret, selv om det heller ikke kan regnes som et borgerlig flertall. Venstre sto fremdeles i en særstilling i byen, politisk sett, og var betydelig nærmere Arbeiderpartiet enn de konservative i en rekke saker. Problemet var at partiet ofte manglet en klar profil, og medlemmene stemte ofte veldig forskjellig over ulike saker, mens arbeiderne og de konservative oftere var samstemte innad i sine respektive partier. Eksempler på dette er de første kommunale byggeprosjektene på Rothaugen og Krohnsminde I. Begge disse fikk full støtte av Arbeiderpartiets medlemmer, møtte motstand fra samtlige høyremedlemmer, mens noen stemte for, andre imot fra Venstre.

I kommunevalget i 1916 ble derimot boligsaken trukket frem i større grad enn tidligere av de konservative partiene. Fra Høyres sentralstyre høsten 1916 lød det at partiet av prinsipielle årsaker ikke ønsket å føre en overordnet politikk ved lokalvalg, men innså at boligproblemet var for stort til ikke å fastslå noen veiledende retningslinjer som lokallagene burde følge.²⁷¹ I disse ble viktigheten av privat og kommunalt samarbeid igjen fremhevet. Dette gikk spesielt ut på at kommunen skulle selge sine tomter billig til de byggherrer som ønsket å bygge boliger, samt gi støtte til privat virksomhet gjennom kommunale garantier og lån. Det ble også påpekt at ”kommunerne kan i enkelte tilfælder bli nødt til ogsaa selv at gaa til bygning”,

²⁷⁰ Fossen 1995: 207.

²⁷¹ Kaartvedt 1986: 415-417.

uten at spesifikke eksempler på dette ble gitt.²⁷² Dette viser en klar endring i Høyres syn på kommunal bygging, samt at boligsaken nå hadde vokst seg for stor til å kunne ignoreres. Det er også verdt å merke seg utsagnet om at kommunen i spesielle tilfeller måtte bygge selv, dersom det var påkrevd. Helt siden boligsaken så dagens lys hadde kommunal bygging vært sett på med stor skepsis fra de konservative. Kommunal virksomhet hadde gang på gang vist seg å være både ineffektiv og uøkonomisk, og man regnet ikke med at kommunal boligbygging og -drift ville være noe unntak, sett fra høyresiden. De konservative strategiene hadde derimot stort sett gått ut på å regulere markedet, ved å støtte den private byggebransjen økonomisk, ved å garantere for lån og selge kommunale tomter til rimelige priser. Likevel sluttet også høyresiden opp om både de kommunale brakkene og Krohnsminde II etter brannen, noe som kan vitne om en endelig konservativ anerkjennelse av hvor store problemene egentlig var. Høyremannen Niels-Henrik Kolderup skrev følgende i sin hundreårsberetning om Høyre som kan fungere som en oppsummering på mange konservatives syn på arbeiderorganisasjonene og boligmangelen før krigen: ”Intet kan som en, virkelig eller innbilt, bolignød brukes i agitasjonen”.²⁷³ Dette vitner om at boligmangelen før bybrannen i 1916 kan ha blitt oppfattet som sosialistisk oppspinn for å fremme arbeiderbevegelsens ideologi. Utsagnet kan også vitne om en konservativ anerkjennelse av hvor viktig boligsaken faktisk var i en valgkamp.

Krohnsminde III

Etter at Bergen kommune hadde gjennomført en storstilt brakkebygging etter brannen i 1916, fikk Boligrådet etter hvert tid til å fortsette det arbeidet de hadde påbegynt i 1915: å se på mer langsiktige tiltak med det mål om å avhjelpe bolignøden permanent. Etter avslaget om innkjøp av enda flere eiendommer året før, så rådet på de arealene kommunen allerede eide. Igjen utpekte tomtene på Krohnsminde seg som ideelle for dette formålet. Like bortenfor hvor Krohnsminde I og II lå, så Boligrådet for seg nok et boligkompleks med tre blokker. I likhet med Krohnsminde II ble boligene begynt planlagt allerede i 1915, men ettersom de daværende tegningene gikk tapt i brannen, ble planene lagt på is.²⁷⁴

Alt i oktober 1916 ble en innstilling oversendt magistraten, hvor Boligrådet så for seg at komplekset totalt skulle inneholde 52 leiligheter. Etter deres overslag, ønsket de en bevilgning

²⁷² Kaartvedt 1986: 416.

²⁷³ Kolderup 1933: 153.

²⁷⁴ Bkf 1916/17: 569.

på 350.000 kroner til dette formålet. Problemet med et så stort beløp, var at man måtte kreve henholdsvis 480 og 300 kroner i leie for ett- og toroms leiligheter for å dekke renteutgiftene kommunen ville få på lånet. Disse prisene var høyere enn normalt for slike leiligheter, og Boligrådet foreslo derfor å senke leien noe for at den skulle stemme bedre overens med byens øvrige leiepriser.²⁷⁵ Dette var et klart brudd mot rådets grunnleggende prinsipper, som fastslo at både bygging og utleie skulle gjøres ”på en forretningsmessig og fordelaktig maate”.²⁷⁶

Ut i fra sine opprinnelige prinsipper, samt tidligere uttalelser, skulle man kanskje tro at magistraten også ville motsette seg denne saken. Selv om avdelingen mente at prosjektet absolutt hadde sine uheldige sider som burde ha vært håndtert annerledes, ble det aldri protester av det slaget man hadde sett tidligere, og i et skriv fra magistratskontoret het det at:

Magistratsavdelingen skal først bemerke, at det under de foreliggende boligforhold maa ansees paakrævet, at der fortsættes med den kommunale bebyggelse, og at det maa ansees hensigtsmæssig, at eiendommen Krohnsminde søkes yderligere utnyttet i dette øiemed.²⁷⁷

I likhet med Boligrådet gikk også magistraten bort fra sine tidligere prinsipper i dette tilfellet. Til tross for at avdelingen så det som ”uheldig” at leieinntektene ikke dekket renteutgiftene, var det likevel forsvarlig med tanke på den situasjonen byen var i, og magistraten anså derfor Krohnsminde III for å være ”et bidrag til bolignødens avhjælp”, i likhet med både formannskap og representantskap.²⁷⁸

Slik ser vi altså hvordan brannen i Bergen endret magistratens syn på bolignøden og hva kommunen burde foreta seg. Fra å ha vært meget kritisk, både til at kommunen skulle støtte filantropiske selskaper og spesielt til at den skulle bygge selv, ble det nå sett på som fullt forsvarlig å bruke store summer på å bygge boliger til byens etter hvert mange hjemløse.

Etter at Krohnsminde III hadde blitt vedtatt gikk det derimot ikke lenge før problemene begynte å melde seg. Første tilbakeslag kom da Bygnings- og reguleringskommisjonen gjennomgikk tegningene til komplekset. De fant ut at det ville bli uforsvarlig å ha tre bygninger på tomten, og det ene ble derfor sløyfet, mens en ekstra etasje ble lagt til den ene

²⁷⁵ Bkf 1916/17: 570.

²⁷⁶ Bkf 1914/15: 36.

²⁷⁷ Bkf 1916/17: 571.

²⁷⁸ Bkf 1916/17: 571.

bygningen. Dette førte til at Boligrådets overslag over kostnader ble redusert fra 345.000 til 276.000.²⁷⁹

I utgangspunktet skulle en slik nedgang i de prosjekterte kostnadene være positivt for kommunen, som allerede hadde store utgifter. Derimot viste det seg at Boligrådets overslag hadde vært en forhastet konklusjon, som blant annet ikke tok høyde for den sviktende materialinnførselen under krigen, og den påfølgende prisstigningen. Til slutt viste det seg at det reduserte prosjektets pris totalt ville komme rundt 415.000 kroner – altså mer enn man regnet med at det opprinnelige prosjektet med tre bygninger ville ha kostet. Likevel anbefalte Boligrådet at ”det ærede formandskap vedtar det reducere projekt, samt at bevilgningssummen overskrides i den utstrækning, som det vil være nødvendig for at faa komplekset færdigbygget”.²⁸⁰ Til tross for at prosjektet hadde krympet og utgiftene økt, ønsket altså Boligrådet fremdeles at det ble gjennomført.

I denne omgangen var derimot ikke magistraten like imøtekommende. Ankepunktene var at komplekset ville bli for dyrt og ta for lang tid. Dette synspunktet ble også støttet av Boligrådets daværende sekretær og sakkyndige konsulent, arkitekt Martin Enger, som mente at foretaket var ”usedvanlig uøkonomisk”.²⁸¹ Magistraten viste også til at kommunen allerede hadde flere store arbeider under utførelse, som Rothaugkomplekset, Krohnsminde II og Gyldenprisbrakkene. Dette var dyre foretak, og de kommunale bevilgningene til Rothaugen og Krohnsminde II var foreløpig på henholdsvis kroner 459.920 og 350.000.²⁸² Dette kom i tillegg til Gyldenprisbrakkene, hvor kommunen hadde bistått med over en million kroner. Magistraten hevdet dessuten at det attpåtil lå an til ”en betydelig privat byggevirksomhet, større end man antagelig nogengang før har hat i vor by”. Dette kommer også til uttrykk i statistikken. Per 31. mars 1917 var følgende typer leiligheter under produksjon i Bergen av det private:

²⁷⁹ Bkf 1917/18: 23.

²⁸⁰ Bkf 1917/18: 23.

²⁸¹ Bkf 1917/18: 24.

²⁸² Bkf 1917/18: 24.

Tabell 5.1: Leilighetsproduksjon 1917

Antall leiligheter	Antall rom
17	7
29	6
35	5
63	4
267	3
302	2
122	1
835 totalt	

(Tall hentet fra Bkf 1917/18: 25).

Om vi sammenligner det med tallene i tabell 3.1, som tok for seg ferdigbygde leiligheter fra 1905 til og med 1909, ser vi at det hadde vært en enorm økning i den private byggevirkksomheten i den senere tiden. Antallet toroms leiligheter under produksjon var nesten 550 % høyere enn det ferdig utførte antallet i 1909, mens leiligheter med tre værelser hadde økt med nesten 450 % i den samme perioden.

Den store økningen i byggebransjen kan ha sammenheng med hvem som ble rammet av bybrannen. Som nevnt i kapittel 2, var arkitekter og byggherrer først og fremst opptatt av å bygge for middel- og overklassen. Boligmangelen hadde derfor først og fremst vært et arbeiderproblem. Etter brannen er det nærliggende å anta at mange av hjemmene som forsvant huset en stor del av de øvre lag, og dette kan ha virket tiltrekkende på en del byggherrer.

Videre mente magistraten at byggevirkksomheten slet med mange av de samme fordyrende problemene som tidligere, men denne gangen var det krigen som var hovedårsaken til prisøkningen:

Denne byggevirkksomhet foregaar under overmaate vanskelige forhold. Tilfølge den forcerete virksomhet paa alle omraader, som er fremkaldt ved de av krigen skapte ekstraordinære forhold er der liten eller ingen tilgang paa ledige arbeidskræfter. De samme forhold har medført en sterk følelig innskærnkning i tilførselen av materialer, som dessuten er betydelig vanskeliggjort ved den raadende mangel paa transportmidler og den dermed sammenhengende mangel paa kul og petroleum.

Virkingen herav er for det første en enorm fordyrelse av al byggevirkksomhet. Men dernæst en ganske usedvanlig forsinkelse av alle arbeider.²⁸³

²⁸³ Bkf 1917/18: 25.

Tabell 5.2: Prisøkningen i byggebransjen

År	1913	1916	Prosentvis økning
Murstein (pr. 1000)	30,00	80,00	167 %
Kalk (1500 kg)	38,00	116,00	205 %
Sand (pr. hl)	0,56	1,25	123 %
Takstein (pr. 1000)	135,00	300,00	122 %
Skifer (pr. m ²)	1,95	3,30	69 %
Uhøvlede bjelker (pr. fot)	0,47	1,00	113 %
Høvlede bord (pr. m ²)	1,05	1,85	76 %
Vinduer, med 4 rammer	14,00	30,00	114 %

(Tall hentet fra Breistein: 1960: 67).

Knapphet på og fordyrelse av materialer, arbeidskraft og drivstoff var altså viktige faktorer som vanskeliggjorde arbeidet. Ut i fra tabell 5.2 over ser vi at mange priser mer enn fordoblet seg på bare tre år, og førte derfor til at boligbygging ble særdeles mye dyrere og vanskeligere enn det hadde vært ved de første tiltakene fra 1914. Magistraten regnet også med at tilstanden ville bli enda verre enn den allerede var, og fryktet at man kunne oppleve en midlertidig stillstand i materialtilførselen til landet. Til tross for dette hadde det private engasjementet altså tatt seg sterkt opp etter brannen, men med den knappheten som fantes på materialer og arbeidskraft, var det fare for at noen prosjekter måtte fryses til fordel for andre. Dette argumentet møter vi også hos byens borgermester, i et intervju i *Morgenavisen*. Han kunne fortelle at byen hadde mange arbeidsplasser, men ikke nok arbeidere til å fylle dem, samtidig som mangelen på materialer begynte å merkes godt.²⁸⁴

Når kommunen så skulle drive flere byggeprosjekter om gangen, fantes det derfor en reell fare for at dette ville kunne forsinke og skade den private næringen. Dessuten hadde *Morgenavisen* som tidligere nevnt allerede tatt opp problematikken ved at kommunen hadde veldig mange bygg under oppføring. Derfor mente magistratsavdelingen at det var formålstjenlig av kommunen å ta ett prosjekt av gangen: ”de erfaringer kommunen har høstet med de byggearbeider den har utført (...) skulde etter magistratsavdelingens skjøn lede til en sterkere koncentration av dens byggevirksomhet”.²⁸⁵ Dette standpunktet ble støttet av *Bergens Aftenblad*, som så med forferdelse på fordyrelsen av byggevirksomheten og den

²⁸⁴ MA: ”Bergens kommune under en eventuell arbeidsløshedsperiode”. 12.02 1917.

²⁸⁵ Bkf 1917/18: 25.

uheldige konkurransen om arbeidskraft og materialer mellom kommunen og private byggherrer.²⁸⁶

Morgenavisen så videre på om det fantes noen umiddelbar nødvendighet av mange av de pågående kommunale byggeprosjektene. Som nevnt var det blant annet flere skoler som enten var påbegynt eller planlagt. Bergen var et undervisningssentrum på Vestlandet med mange skoler, og tiltrakk seg følgelig store mengder unge mennesker fra distriktene rundt. I følge *Morgenavisen* hadde forholdene på boligmarkedet for elever og studenter vært dårlige i flere år. Etter brannen hadde de derimot blitt så å si umulige, og flere elever og lærlinger måtte slutte på skolen og flytte til andre byer hvor forholdene var bedre.²⁸⁷ Slik sett kan det virke som om kommunen hadde vært best tjent med å stanse byggingen av skoler midlertidig og heller fokusert på å bygge boliger.

”Konsentrasjonen” av byggevirksomhet som magistraten snakket om, ble helst sett fordelt på Gyldenprisbrakkene og Krohnsminde II. Magistraten mente dessuten at det kunne være store penger å spare for kommunen med å vente med Krohnsminde III til prisene falt til et normalt nivå igjen. At noen kom til å bruke bolignøden som grunnlag for at kommunen måtte engasjere seg mest mulig så magistratsavdelingen ikke på som noe problem, da det var minst like viktig å få ferdigstilt de prosjekter som allerede var påbegynt, fremfor å spre arbeidet:

Det vil bli sagt, at den raadende bolignød gir tvingende grund til at sætte nye byggeforetagender i gang. Efter avdelingens syn paa saken gir bolignøden i første række tvingende grund til at sætte al kraft ind paa at faa færdiggjort den bebyggelse som er under utførelse. Kan dette ske, vil en væsentlig del av bolignøden bli avhjulpet”.²⁸⁸

Derfor rådet han formannskapet til å ”se tiden an og ikke nu sætter i gang arbeidet paa Krohnsminde III”.²⁸⁹ Dette rådet ble fulgt, og med 11 mot 7 stemmer vedtok formannskapet å legge Krohnsminde III på is inntil videre. Noen måneder senere besluttet representantskapet på sin side å fortsette med prosjektet, materialmangelen til tross. Dette var fordi grunnarbeidet på Krohnsminde II var overstått, og materialene som behøvdes til grunnarbeidet på Krohnsminde III ville dermed ikke kollidere med andre behov. Forutsetningen for fortsatt

²⁸⁶ BA: ”Kommunen finder det for dyrt at bygge”. 04.07 1917.

²⁸⁷ MA: ”Bolignøden og skolesøgningen”. 04.05 1917.

²⁸⁸ Bkf 1917/18: 26.

²⁸⁹ Bkf 1917/18: 25.

arbeid på Krohnsminde III var at ”arbeidet ikke igangsattes til fortrængsel for andre i arbeide [med lignende] bygninger”.²⁹⁰

Ved å se behandlingen av Krohnsminde III i sammenheng med det store fokuset på provisoriske brakker, er det lett å se hvordan meningene om byens beste forandret seg etter brannen. Før brannen hadde brakker vært sett på som upassende og nedverdiggende overfor de som måtte bo der. Brakker ble sett på som et sted hvor husløse mennesker midlertidig kunne innlosjeres, og var derfor ikke et sted hvor barn skulle oppdras. I tillegg virket det som om mange mente at det fantes en viss fare for at byen skulle bli avhengig av brakker dersom den først tok dem i bruk, at de skulle bli en slags krykke byen kunne støtte seg på, men som den til slutt ikke klarte å legge fra seg. Etter hvert ble derimot brakkene sett på som den beste løsningen, og mer eller mindre hele den politiske eliten krevde at det ble bygget flere, både fra konservativt og radikalt hold.

Dette stod i skarp kontrast til de første kommunale tiltakene, som først og fremst gikk ut på å bevilge penger til filantropiske selskaper og, på sikt, bygge selv. Tanken da var at det skulle reises flest mulig permanente, gode boliger. Husløse kunne imidlertid innlosjeres på tidligere offentlige anstalter og forsamlingshus, til tross for at dette må ha vært minst like stigmatiserende, og sannsynligvis mer nedverdiggende, enn å bo i de utskjelte boligbrakkene. Likevel ble brakkene allment akseptert etter brannen, mens tidligere innlosjering på anstalter og i forsamlingslokaler ble sett på som den dårligste løsningen. Brakkene gikk altså fra å være den verst ansette løsningen til å bli den beste i løpet av bare noen få år, mye fordi de var forholdsvis raske å bygge.

Det endrede synet på brakkene kan også ha sammenheng med brakkenes kvalitet og bruksområde. Før brannen hadde byens innbyggere stort sett bare erfaring med brakker som huset arbeidere, gjerne utenbys fra. Disse skulle ofte ha vært i slett stand, og forbundet med drukkenskap og problemer. Når byens innbyggere hadde slike assosiasjoner til brakker, er det kanskje ikke rart at det i utgangspunktet var stor motstand mot å bygge brakker beregnet på familier. Etter hvert dukket imidlertid flere positive artikler opp i byens konservative aviser, og høsten 1917 kunne *Morgenavisen* skilte med at selveste ordføreren hadde uttalt at beboerne i Gyldenprisbrakkene hadde det bedre der enn de ville hatt det mange andre steder i

²⁹⁰ Arbeidet: ”Ingen stans i den kommunale byggevirksomhet”. 10.07 1917.

byen.²⁹¹ Positive vinklinger på dagliglivet i brakkene kan også ha bidratt til å endre manges holdninger, og gjort det mindre stigmatiserende å bli boende der. *Arbeidet* var derimot ikke enige i at forholdene ved brakkene nødvendigvis var gode, og trykket en artikkel hvor de dårlige sidene ble belyst. Trange kår, for mange personer per kjøkken og vaskerom, og uhygieniske forhold med tanke på hvor toalettet var plassert i forhold til oppholdsrom var blant ankepunktene. De dårlige forholdene hadde ført til stor misnøye blant beboerne, som hadde begynt å snakke om en husleierstreik.²⁹²

Skildringene av Gyldenprisbrakkene fra *Arbeidet* og *Morgenavisen* står i skarp kontrast til hverandre. Riktignok kom *Arbeidets* artikkel over et halvt år i forveien, og det er nærliggende å anta at enkelte forbedringer hadde blitt gjennomført i mellomtiden. Likevel er det tvilsomt at forbedringene var store nok til at beboerne gikk fra å være sterkt misfornøyde til at brakkene ble omtalt som et godt sted å leve. Dette kan ha en sammenheng med de to avisenes politiske standpunkter, og deres syn på hvordan bolignøden kunne avhjelpes på best mulig måte. Som vi har sett var det bred enighet blant alle byens politiske partier, både i formannskap og representantskap, om å bygge midlertidige brakker etter bybrannen. *Arbeidet* mente derimot at brakkene kunne vært unngått dersom byen hadde ført en mer sosialistisk politikk og bygget flere boliger selv, slik Arbeiderpartiet oppfordret til. For byens sosialister var kommunal boligbygging et krav som hadde vært stilt over lang tid, også i tilfeller hvor det ikke var tvingende nødvendig. For de borgerlige partiene var derimot kommunal bygging av permanente boliger sett på som en ren nødsforanstaltning, på samme måte som brakkene. I motsetning til permanente boliger var brakkene forholdsvis billige, og med midlertidige boliger fikk tiltakene et mye større preg av å være nettopp midlertidige – brakkene skulle bare benyttes i en viss periode hvor byen nært sagt var lammet av boligmangelen, før det private igjen skulle overta produksjonen av nye boliger. Derfor kan brakkene ha blitt stilt i et bedre lys i konservative aviser enn i for eksempel *Arbeidet*, som først og fremst ønsket permanente boliger.

Tiltakenes virkning

Fra og med 1910 hadde kommunen satt inn flere tiltak for å avhjelpe bolignøden. Støtte til filantropiske byggeselskaper, kommunal bygging og storstilt bygging av brakker etter brannen var hovedsakelig satsingsområdene. I tillegg pekte også pilene oppover for den private

²⁹¹ MA: "Kampen mod bolignøden". 17.11 1917.

²⁹² *Arbeidet*: "Miserable forhold ved de kommunale barakker paa Gyldenpris". 03.02 1917.

byggevirksomheten, og statistikken viste at stadig flere leiligheter ble bygget i Bergen fra privat hold. Etter at boligsaken for alvor var satt på dagsorden hadde altså både det kommunale og det private engasjement opplevd oppsving, til tross for tilbakeslag som bybrannen og den påfølgende kontoriseringsfasen, og mangelen på arbeidskraft og materialer under krigen. Det store spørsmålet blir da om dette engasjementet hadde noen innvirkning på de faktiske forholdene.

I juli 1917 ble Husvildekomiteen avviklet til fordel for Bergens Kommunes Leiekontor. Det nye kontoret overtok komiteens oppgaver, og var ment som en mer permanent og profesjonell løsning enn en komité bestående av formannskapets medlemmer. Bare en måned etter at det var opprettet, publiserte Leiekontorets leder, L. O. Sæbø, en artikkel i *Bergens Aftenblad* hvor han gjennomgikk tingenes tilstand. Av familier som ble direkte rammet av brannen, hadde 196 blitt anvist leilighet, enten i kommunens brakker eller i andre leiligheter. Av andre husville i byen, hadde 477 familier fått nye leiligheter. Likevel hadde over 200 leiesøkende meldt seg til Leiekontoret i den måneden det hadde eksistert. Noen familier ble plassert i brakker beregnet på enslige, mens andre ble plassert på skoler. Det store spørsmålet, i følge Sæbø, var hvor de fraflyttede leilighetene ble av.²⁹³ Kontoriseringsfasen som sentrumsområdene ble rammet av etter brannen var i stor grad over, og de fleste forretninger hadde funnet nye lokaler eller flyttet inn i de provisoriske næringslivsbrakkene.

Ett av problemene var selvsagt folkeveksten i Bergen. Fra 1910 til 1920 steg folketallet i Bergen fra rundt 72.000 til 91.000 – en økning på over 26 %.²⁹⁴ Til tross for at byggevirksomheten stadig hadde tatt seg opp i årene etter 1910, både fra kommunalt og privat hold, holdt den ikke tritt med befolkningsøkningen i byen. Den kommunale byggingen hadde også blitt beskyldt fra flere hold for å være ineffektiv i forhold til å lindre bolignøden, da byggingen gikk altfor tregt. Denne kritikken kom først fra de konservative partiene og magistraten, men spredde seg så videre. Et eksempel er Leiekontorets Sæbø, som i sin artikkel nevnte at bygning B i Rothaugkomplekset ikke ville bli klart til den førstkommende flyttedagen dette året heller – bortimot fire år etter at komplekset ble vedtatt.²⁹⁵ Ellers var de fleste tiltak fra det offentlige stort sett basert på midlertidige løsninger, som beslaglegging av forsamlingslokaler og innløsning i offentlige bygg, eller byggingen av brakker.

²⁹³ BA: ”Foran en boligkrise til høsten”. 22.08 1917.

²⁹⁴ Tønder Jakobsen 1990: 61.

²⁹⁵ BA: ”Foran en boligkrise til høsten”. 22.08 1917.

Når det gjaldt Sæbøs spørsmål om hvor leilighetene ble av etter at leieboerne ble plassert på gaten, ga en undersøkelse hos Husleienemnden i det minste svar på hvorfor de ble kastet ut. Av i alt 265 oppsigelser av leiekontrakt, var 159 begrunnet med at eier hadde behov for leiligheten selv.²⁹⁶ I følge Sæbø var det samsvar mellom hvor mange oppsigelser som ble begrunnet med eiers eget behov og hvor mange nye hospitser som dukket opp i byen.²⁹⁷ Ved å gjøre ledige leiligheter om til hospitser kunne nemlig huseierne leie ut i kortere perioder, samtidig som de var unntatt fra Husleienemndens pålegg. Dette kan tyde på at mange huseiere heller ønsket å tjene penger på å leie ut midlertidig til tilreisende og lignende, og slik fikk tilbake litt av friheten de mente myndighetene hadde frarøvet dem. De fikk selv bestemme priser, kunne i større grad være selektive med hvem som fikk bo der, og sto ikke i fare for at kommunen beslagla eiendommen deres. Dermed er det nærliggende å anta at opprettelsen av Husleienemnden førte til at mange valgte å la være å drive normal utleie, muligens som et politisk virkemiddel i håp om at nemnden skulle fjernes. Fra Sæbøs side kom det derfor krass kritikk mot Husleienemndens tillatelse av oppsigelsene, som han mente aldri burde ha funnet sted under de omstendighetene som var.²⁹⁸

Et par dager etter Sæbøs artikkel, svarte Husleienemndens formann K. F. Dahl på kritikken. I likhet med Sæbø mente Dahl at det var uheldig at oppsigelsene ble tillatt, men nemnden hadde retningslinjer som måtte følges og kunne derfor ikke nekte en huseier adgang til sin egen leilighet dersom den skulle brukes til noe annet. I tillegg gikk han et steg lenger i radikal retning enn Sæbø:

Det er selvfølgelig ubestridelig, at Husleienævnden forsaavidt har bidraget til at forværre bolignøden til høsten, som enhver af Nævnden tilladt opsigelse paa et tidspunkt, da der i byen raader mangel paa husrum, maa forudsættes at forøge antallet af de husvilde. Det er imidlertid ligesaa indlysende at dette forhold ikke vil kunne ændres uden gennem en lov som kort og godt *forbyder opsigelse af leieboere.*²⁹⁹

Dahl mente altså at dagens regelverk ikke ga leieboere trygghet nok, og at den beste løsningen ville være å forby all oppsigelse av leieboere, som et krisetiltak når nøden var verst. Ut i fra

²⁹⁶ MA: "Foran en ny boligkrise". 04.08 1917.

²⁹⁷ BA: "Foran en boligkrise til høsten". 22.08 1917.

²⁹⁸ BA: "Foran en boligkrise til høsten". 22.08 1917.

²⁹⁹ BA: "Foran en boligkrise til høsten". 24.08 1917. Kursiv i originaltekst.

Husleienemndens årsrapport fra 1916 kan det se ut som Dahl hadde et poeng. I løpet av året hadde Husleienemnden totalt sett avslått leieøkninger som tilsvarte 150.000 kroner. Samtidig hadde nemnden tillatt husleieøkninger for totalt 190.000 kroner. Leiene i Bergen hadde helhetlig sett altså steget med 40.000 kroner, noe som var mye når leieprisene i byen allerede kunstig høye.³⁰⁰

Av andre nødsforanstaltninger ønsket K. F. Dahl at kommunen begynte å beslaglegge ledige leiligheter. Som vi så ble det åpnet for offentlig beslaglegging allerede i september 1916, men i følge Dahl hadde kommunen fremdeles ikke benyttet seg av dette. Dersom ledige leiligheter kunne brukes til å huse hjemløse ville man i stor grad slippe å innlosjere dem i forsamlingslokaler, mente Dahl. I tillegg benyttet han også anledningen til å komme med en appell til ordføreren og formannskapet: ”den eneste forsvarlige og effektive udvei, hvormed man kan møte den ellers uafvendelige boligkrise til høsten vil være: *fortsat opførelse af provisoriske boligbarakker*”.³⁰¹

Nedsatte komiteer, som Husleienemnden, gjennomgikk altså en byråkratiseringsprosess for å kunne bli mer profesjonelle og permanente, og kravene om flere kommunale brakker kom stort sett fra alle hold, både politiske og apolitiske. Likevel virker det som om disse kravene stort sett ble neglisjert av kommunen i årene etter brannen. Etter at den umiddelbare krisen var over, skiftet kommunen sine prioriteringer fra boliger til dyrtidsforanstaltninger, som rammet langt flere mennesker. Dette kan ha bidratt til at det år etter år kom like rapporter om antallet husløse til neste flyttetid. Dyrtidsforanstaltninger var dessuten nødvendige for å kunne holde byggeprisene på et akseptabelt nivå. Det var stor uenighet innad i bystyret om hvorvidt kommunen skulle fortsette byggingen eller vente til prisene og lønningene gikk ned, men den endelige slutningen fra formannskapet og representantskapets beslutninger angående Krohnsminde III tyder på at man ønsket å se tiden an før man satte i gang flere prosjekter. Av kommunalt støttede filantropiske selskaper var det heller ingen hjelp å få: *Bergens Tidende* kunne melde om at de som hadde mottatt kommunale garantier for lån enten kom til å overskride sine budsjetter i så stor grad at de måtte legges på is, eller at husleien de måtte kreve etter ferdigstilling ville bli så høy at målgruppen ikke ville få råd til den.³⁰²

³⁰⁰ MA: ”Bergens Husleienævnds virksomhed i 1916”. 26.04 1917.

³⁰¹ BA: ”Foran en boligkrise til høsten”. 24.08 1917. Kursiv i originaltekst.

³⁰² BT: Boligsaken. De økonomiske rammer sprænges”. 24.02 1918.

Det kan også virke som om opprettelsen av nye forvaltningsorganer og det økte byråkratiet skapte forvirring for mange bergensere. En oppsagt leieboer skrev i begynnelsen av 1918 et innlegg i *Bergens Tidende*. Her fortalte han at han hadde fått sin oppsigelse godkjent av Husleienemnden, og at han deretter hadde møtt opp på kontoret deres for å forhøre seg om mulighetene for å finne seg en ny leilighet. Av K. F. Dahl hadde han blitt videresendt til Leiekontoret og Sæbø. Her fikk han igjen beskjed om at han måtte henvende seg til sjefen for kommunens vedlikeholdsavdeling, som igjen ba den stakkars husløse mannen om å dra tilbake til Leiekontoret, da navnet hans ikke var å finne på noen lister over husløse.³⁰³ Det er ikke usannsynlig at mange andre i samme situasjon endte opp med å bli kasteballer mellom de forskjellige kontorene når bolig mangelen var så stor som den var.

Loven om opprettelse av kommunale husleienemnder skjedde altså etter statlig initiativ, og skulle avhjelpe bolignøden på landsbasis. Bergen kommune var tidlig ute med å opprette denne, og etter hvert fikk den to hovedoppgaver: å hindre at leieprisene økte unaturlig mye, samt å hindre urettmessige oppsigelser av leieboere. Når det gjaldt å holde leieprisene lave, tyder mye på at nemnden gjorde en god jobb, spesielt dersom man sammenligner med øvrige kostnader under krigen:

Tabell 5.3 og 5.4: Sammenligning av husleie og øvrige kostnader fra 1914 til 1920:

Husleieutviklingen:

År	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
Indekstall	100	104	108	111	119	128	136
Kroner per år	198,27	206,20	214,13	220,08	235,94	253,79	269,65

Øvrige utgifter:

År	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
Indekstall	100	126	162	240	286	290	325
Kroner per år	1328,44	1679,44	2154,03	3192,85	3796,57	3856,40	4320,75

(Tall hentet fra Bergens Provianteringsraad 1924: 22. Alle tall er basert på en gjennomsnittlig familie på fem personer. Øvrige utgifter innbefatter matvarer, lys, brensel, klær og skatt).

³⁰³ BT: "Til rette vedkommende". 04.02 1918.

Fra 1914 til 1918 hadde husleien altså en stigning på rundt 19 %. Denne stigningen fortsatte i omtrent like stor grad som tidligere, eller i enda større grad etter at Husleienemnden trådte sammen. Med første øyekast kan det derfor virke som om nemnden ikke hadde så mye den skulle ha sagt. Om man derimot ser leieprisene i forhold til de øvrige leviekostnadene, blir situasjonen en ganske annen. Krigen førte med seg store økonomiske vanskeligheter i form av manglende tilførsel av flere viktige varer, og prisene ble naturligvis høyere som følge av dette, i likhet med at leieprisene steg når tilbudet av ledige leiligheter sank. Likevel ser vi enorme forskjeller i utviklingen av leieprisene og de øvrige utgiftene ut i fra tabellene over. Øvrige utgifter steg med 186 % fra 1914 til 1918. I norske kroner vil dette si at gjennomsnittlig leie for en familie på fem steg med nesten 40 kroner i samme periode, mens øvrige kostnader steg med over 2500. I løpet av årene 1916 og 1917 gjennomførte samtidig Husleienemnden hele og delvise leiereguleringer for henholdsvis 4515³⁰⁴ og 7123³⁰⁵ leiligheter. De fleste av disse var bestemmelser på hvor mye leien kunne økes, men det fantes også mange eksempler på at nemnden hadde nektet huseiere å øke i det hele tatt. I noen tilfeller hadde leien blitt nedjustert av Husleienemnden. Dersom man ser den forholdsvise svake økningen i byens leiepriser i lys av det omfattende reguleringsarbeidet Husleienemnden gjennomførte, blir konklusjonen at nemnden må ha hatt en klar virkning på prisutviklingen i disse årene.

På sitt andre målområde, å hindre leieboere i å bli sagt opp ulovlig, kan det derimot virke som om nemnden hadde større problemer. Leiekontorets leder Sæbø kritiserte som nevnt Husleienemnden for å tillate oppsigelser like før flyttedagen. Slike eksempler fantes det mange andre av, spesielt fra sosialistene på venstresiden og *Arbeidet*. I oktober 1916 skrev *Arbeidet* en rekke artikler om leieboere som de mente hadde blitt urettmessig sagt opp, og rettet kraftig kritikk mot Husleienemnden for at de ikke gjorde mer for å hjelpe vedkommende. Kritikken var derimot ikke bare rettet mot Husleienemnden, som stod maktesløse og så på, men også politiet og byfogden som de mente aktivt bistod huseiere som kastet ut sine leieboere. Slik sett kan det stilles spørsmålsteget ved kritikken av Husleienemnden, da det tross alt var politiets oppgave å håndheve lovene, men avisen kritiserte likefullt nemnden også. Eksempler på slike ulovlige oppsigelser var blant annet en enke som ble kastet ut etter å ha blitt "utsatt for trakassier fra en huseier" i flere år.³⁰⁶ Ellers

³⁰⁴ MA: "Bergens Husleienævnds virksomhed i 1916". 26.04 1917.

³⁰⁵ BT: "Bergens Husleienævnd". 21.04 1918.

³⁰⁶ Arbeidet: "Huseierne begaar forbrydelser med byfogdens bistand og politiets samtykke". 18.10 1916.

var det en sjømannshustru med flere barn som visstnok hadde blitt kastet ut, hvor byfogden hadde krevd at hun skulle flytte innen neste dag. Her fortalte avisen at ”byfogdens representant skræmte vedkommende leieboer til at flytte”.³⁰⁷ På grunn av disse stadige ulovlige utkastningene bestemte *Arbeidet* seg etter hvert for å navngi kjente huseiere som sa opp sine leieboere. Dette førte igjen til mange huseiere svarte på avisens artikler, uten at det stoppet *Arbeidet* i å fortsette i samme spor. Om det fikk noen innvirkning på fremtidige oppsigelser er heller tvilsomt, men trolig medførte det at agitasjonsgløden blant mange arbeidere blusset opp.

Fred og nye konflikter

11. november 1918 stilnet endelig kanonene på Vestfronten. En drøyt fire år lang krigsperiode som involverte de fleste land i Europa var over. For nøytrale Norges del betydde det at norske skip igjen kunne seile i utenrikstjeneste uten fare for å bli senket. På sikt ville det også bety at materialtilførselen til landet ville normaliseres, og at mange av nødsforanstaltningene som ble besluttet under krigen ville bli overflødige. Dette gjaldt for eksempel det statlige monopolet på kornimport, eksportforbudet av visse typer fisk, maksimalpriser og kommunale utsalg av melk og lignende. Mange mente også at Husleienemnden var en nødsforanstaltning som ikke hadde livets rett i fredstider. Likevel var det vanskelig å omstille de siste fire års krigsøkonomi over natten. Dyrtiden fortsatte også etter fredsslutningen, og leveomkostningene på landsbasis nådde sitt høydepunkt først i november og desember i 1920 – da med priser som lå omtrent 235 % over nivået fra krigsutbruddet.³⁰⁸

Ved utgangen av krigen viste det seg at det var ytterfløyene i politikken som hadde kommet seg best ut av den.³⁰⁹ Arbeiderpartiet hadde hatt en jevn stigning gjennom hele krigen, godt hjulpet av de vanskelige tidene. Samtidig opplevde arbeiderbevegelsen oppbrudd, hvor større og mindre radikale fraksjoner søkte nye løsninger. Fire år med nød for mange, og store dyrtidsdemonstrasjoner hadde skapt en agitasjonsglød hos mange, godt hjulpet av den russiske revolusjon i 1917. Enkelte søkte en mer marxistisk linje, og andre mente at Arbeiderbevegelsens antimilitarisme var en feilslått politikk – i stedet burde arbeiderklassen skaffe seg våpen.³¹⁰

³⁰⁷ *Arbeidet*: ”Utkastelserne”. 25.10 1916.

³⁰⁸ Keilhau 1927: 341.

³⁰⁹ Ertresvåg 1995: 650.

³¹⁰ Bjørnson 1990: 528-529.

Denne typen ultraradikale grupperinger fikk ikke noen direkte virkninger på Bergen og boligproblematikken, men radikale tanker innøvde likevel indirekte innflytelse på mange – blant annet det som skulle bli Bergen Leieboerforening høsten 1919. Dette var en militant forening som ivret sterkt for boligrasjering og åpnet for husokkupasjon. I *Arbeidet* begynte Leieboerforeningen etter hvert å trykke meddelelser, hvor de oppfordret alle leieboere til å nekte å godta oppsigelse eller leieøkninger uten først å kontakte foreningen.

Bilde 5.1: Bergens leieboerforenings meddelelse til oppsagte leieboere

(Trykket i *Arbeidet* fra og med 29. september 1919).

Jamfør figur 5.1 over, gjaldt dette også de sakene hvor Husleienemnden hadde godkjent leieøkningen/oppsigelsen. Dette hadde sammenheng med at Leieboerforeningen mente at Husleienemndens praksis i slike saker var til fordel for huseierne. Leieboerforeningen var derimot det organet som best ville kunne løse problemene rundt ulovlige oppsigelser, i følge seg selv.

29. oktober gjennomførte Leieboerforeningen sin første husokkupasjon. Et tomt hus i Lille Markevei 11 ble tatt i bruk som bolig til to familier. Tidligere på dagen hadde Leieboerforeningen forsøkt å okkupere et hus i Steinkjellergaten, uten å lykkes.³¹¹ Det okkuperte huset var opprinnelig planlagt brukt til industriell virksomhet av eierne, men etter okkupasjonen fikk kommunen tilbud om å kjøpe eiendommen. Det ble imidlertid funnet for dyrt, og bare Arbeiderpartiet gikk inn for å kjøpe det.³¹² Dette ble den første av en lang rekke aksjoner fra Leieboerforeningens side, og markerer også en ny og mer tilspisset kamp i Bergen: leieboere mot huseiere.

³¹¹ *Arbeidet*: "Leieboerforeningen gaar til aksjon". 30.10 1919.

³¹² Håve 1979: 16.

Mens leieboerne organiserte seg gjennom foreninger, søkte Bergen Huseierforening politisk makt. Som nevnt, hadde huseierne lenge forsøkt å påvirke bystyrets partier gjennom lobbyvirksomhet, uten å få gjennomslag for dette. For foreningen var det spesielt Husleienemnden som var problemet. De mente at denne ble opprettet under krigen som en av flere offentlige nødsforanstaltninger, og ikke hadde livets rett i fredstider. Ingen av de politiske partiene ønsket derimot å tale deres sak, selv om foreningen lenge hadde hatt nære bånd og ytt støtte til Høyre. Husleienemnden ble fremdeles sett som en nødvendighet til byens beste av de politiske partiene, selv om det fantes en viss uenighet om hvor omfattende virksomheten skulle være. Dette gjorde at Huseierforeningen så det som nødvendig å danne et eget parti for å tale sin sak, og frem mot kommunevalget i 1919 drev Bergen Huseierforening en massiv vervekampanje hvor medlemstallet økte fra 500 til over 1900.³¹³ Dette resulterte i at foreningen stilte til valg med egen liste, og fikk til sammen seks representanter i kommunestyret.³¹⁴

Kommunevalget i 1919 ble også det første på lenge hvor Arbeiderpartiet gikk tilbake, fra 27 til 24 representanter. Høyre seilte frem som det største partiet, med 28 representanter, mens Venstre og Frisinnede Venstre fikk henholdsvis 7 og 3 representanter. Høyre hadde altså blitt det største partiet i byen, til tross for at det, i likhet med Arbeiderpartiet, hadde møtt opposisjon i egne rekker. Maktskiftet og fremveksten av nye politiske grupperinger gjorde også sitt til at debatten rundt boligproblematikken gikk inn i en ny fase, hvor blant annet direkte aksjoner fra utenompolitiske grupper ble stadig mer brukt.

Utover på 1920-tallet normaliserte prisene i byggebransjen seg igjen. Innen dette tiåret hadde arkitekter og byplanleggere skissert hvordan byen burde se ut, og gjenoppbyggingen etter brannen tiltok for fullt. De fleste av sentrumsbrakkene ble avviklet i denne perioden, mens det tok litt lenger tid med andre – noen ble først revet i 2009.³¹⁵ Den kommunale byggevirkosomhet tok seg dessuten kraftig opp i perioden, både i form av selvbygging og økonomisk støtte til private, og det ble fullført langt flere boliger i kommunal regi enn i tiåret

³¹³ Fossen 1995: 651.

³¹⁴ Breistein 1960: 87.

³¹⁵ Bt.no 2009: Viket for Gulating.

før – til tross for at kommunen i stor grad gikk bort fra tanken om å bygge ett- og toroms leiligheter til de minst bemidlede, og heller satset på større leiligheter.³¹⁶

Folkevekst vs. byggevirkksomhet – behovet for kommunal inngripen

Bergen opplevde som nevnt en enorm folkevekst de første ti årene i det nye århundret, noe som førte til et stort behov for nye hus og leiligheter. I de påfølgende årene stoppet folkeveksten i stor grad opp. Folketallet stagnerte og gikk i enkelte år tilbake, om man ikke regner med Årstad, som ble innlemmet i Bergen kommune i 1915:

Tabell 5.5: Antall innbyggere i Bergen 1915-1920

År	Bergen	Bergen m/ Årstad
1915	78.280	90.228
1917	76.298	90.769
1918	76.076	89.642
1919	74.560	91.074
1920	75.238	91.443

(Tall hentet fra: Statistisk Årbok 1920: 23, tabell 23. Tall fra 1916 finnes ikke).

Tabell 5.5 viser at mange flyttet fra Bergen i disse årene, dersom man ser bort i fra Årstad. Hvor mange som flyttet på grunn av manglende boliger er vanskelig å slå fast, men trolig hadde bybrannen i 1916 stor innvirkning på nedgangen fra 1915 til 1917.

Bolignøden opphørte altså ikke til tross for at folketallet holdt seg stabilt. I den samme perioden ble 1517 nye leiligheter med totalt 5223 rom fullført.³¹⁷ Disse tallene kan være noe misvisende å bruke fordi de ikke tar høyde for hvor stor del av boligmassen som forsvant i brannen eller som ble omgjort til kontorer og forretninger. Likevel sier det mye om hvor stor bolignøden var, og hvordan den vedvarte gjennom hele perioden til tross for at mange nye bopeler ble fullført.

Oppsummering

I perioden fra og med 1917 til 1919 fikk krigen store konsekvenser i Norge. Den planlagte byggingen av Krohnsminde III måtte legges på is på grunn av knapphet på ressurser. Det ble

³¹⁶ Tønder Jakobsen 1998: 128-129.

³¹⁷ Statistisk Årbok 1920: 21, tabell 22.

fryktet at Bergen kommune ville måtte konkurrere mot seg selv og private aktører om de materialene og den arbeidskraften som fantes. I tillegg ville prosjektet bli mye dyrere enn prosjektert – mange av prisene på forskjellige materialer hadde steget med over 100 % siden 1913.

Husleienemnden fikk mye kritikk i perioden for å gjøre for lite for å beskytte leieboere. Dette ble unnskyldt fra nemndens formann K. F. Dahl ved at regelverket ikke tillot dem å gjøre mer. Denne kritikken kom helst fra venstresiden, og da spesielt fra *Arbeidet*. Likevel er det mye som tyder på at Husleienemnden hadde en klar effekt når det gjaldt å hindre unormalt høye økninger i byens husleier. I perioden fra 1914 til 1920 steg husleiene i byen gjennomsnittlig med 36 %. I samme periode steg prisene på matvarer, lys, brensel, klær, skatt og husleier, sett under ett, med over 200 %. Husleienemnden var det eneste organ i byen som hadde fullmakt til å fastsette leier. Dermed tyder tallene på at nemnden var en særdeles viktig aktør. Dette har med stor sannsynlighet bidratt til Huseierforeningens økte misnøye med nemnden.

I disse årene vokste også en agitasjonsglød frem i byen. De økonomiske vanskelighetene i landet førte til at mange ble med i såkalte dyrtidsdemonstrasjoner. Partiene på de ytterste fløyene opplevde oppbrudd mot slutten av krigen, og nye opposisjonelle grupperinger vokste etter hvert frem, som Leieboerforeningen og Huseierforeningen som politiske parti. For huseierne var det spesielt Husleienemndens utvikling som var fanesak. Leieboerne, mange klare for nye metoder etter den russiske revolusjon, begynte på sin side å okkupere ledige, private boliger etter å ha vært maktesløse overfor en kommune som virket usikker på hvordan den skulle håndtere problemene.

6 Konklusjon

I denne oppgaven har jeg forsøkt å vise hvordan Bergen kommune møtte boligkrisen på begynnelsen av 1900-tallet, med særlig vekt på tiden under første verdenskrig og etter bybrannen i 1916. I løpet av denne perioden utviklet boligmangelen i Bergen seg til å bli en ren bolignød, før det brøt ut boligkrise etter brannen. Denne avslutningen vil ta for seg hovedfunnene og konklusjonene fra de foregående kapitlene.

På grunn av den dårlige standarden og generelle boligmangelen som rådet mot slutten av 1800- og på begynnelsen av 1900-tallet begynte flere stemmer å tale for et kommunalt fokus på boligsaken. Dette ble spesielt merkbart gjennom arbeiderklassens fremvekst, da problemene først og fremst rammet denne gruppen, og i 1894 kom det første kravet om at kommunen selv måtte bygge arbeiderboliger. Etter hvert som stemmeretten ble utvidet, og arbeiderklassen organisert og politisert, ble disse stemmene tydeligere og kravene enda sterkere.

Gjennom perioden jeg har undersøkt har det vist seg at arbeiderbevegelsen og Arbeiderpartiet var den viktigste pådriveren for kommunal selvbygging. Dette er ikke overraskende med tanke på at det var arbeiderbevegelsen som først fremmet krav om dette. Det som derimot er mer spesielt er at det også virker som om Arbeiderpartiet var den viktigste pådriveren for støtte til selskaper utenfor kommunal regi, som for eksempel Boligselskapet av 1910. Høyre stemte, noe overraskende, mot garantien og bevilgningene til dette selskapet. Alt ved kommunevalget i 1907 hadde Høyre programfestet en lovnad om å støtte opp om boligsaken. I praksis ville det si at partiet ønsket å støtte den private byggevirksomhet. Likevel kom ikke partiet med noen konkrete forslag utover denne tanken, noe som kan tyde på at det var stor uenighet innad i Høyre om hvordan bolignøden best kunne løses.

Arbeiderpartiet på sin side, støttet både kommunale bevilgninger til filantropiske selskaper og gikk senere inn for at kommunen måtte bygge selv. Periodevis fikk disse forslagene støtte fra både stadsfysikus og stadskonduktør, som først fremmet forslaget om at kommunen burde bygge Rothaugkomplekset selv. De konservative partiene, som stemte mot disse forslagene, fikk stort sett støtte fra kommunens administrasjon og førsteborgermester Olaj Olsen.

Fra Olaj Olsen og hans magistratsavdeling ble det foreslått å opprette et Boligråd, for å profesjonalisere kampen mot bolignøden. Dette ble kanskje den viktigste aktøren for kommunale tiltak i resten av perioden. Rådet var tverrpolitisk og fremmet en rekke saker i årene etter det ble opprettet. Det som er interessant med sakene Boligrådet tok, er at de veldig ofte var sammenfallende med den linjen Arbeiderpartiet hadde lagt seg på i årene før. Boligrådet foreslo blant annet at kommunen burde bygge selv på Krohnsminde, og tok initiativ til at kommunen burde kjøpe opp flere tomter den kunne bygge på. Igjen var det medlemmer fra de konservative partiene som protesterte mot økt offentlig innblanding, men mindretallet som stemte mot ble redusert under avstemningen over Krohnsminde i forhold til for eksempel Rothaugkomplekset.

Det kan virke som om de konservatives manglende konkrete forslag har bidratt til en bredere aksept av andre, mer radikale forslag. Etter hvert som bolignøden vokste, kan flere medlemmer fra Høyre og Frisinnede Venstre ha vært på glid med tanke på kommunal selvbygging og økt kommunal innsats fordi deres egne partier slet med å formulere konkrete tiltak. Det kan også tyde på at de konservative var bevisste på at en restriktiv boligpolitikk var politisk vanskelig i forhold til den store velgergruppen som Arbeiderpartiet utgjorde. Dette vises blant annet gjennom at mindretallet som stemte mot Rothaugkomplekset krympet, og at deres uttalelser ble mindre krasse eller forsvant helt. Likevel ble kommunal selvbygging konsekvent kritisert i konservative aviser gjennom hele perioden, blant annet for å ha vært ineffektivt.

Til tross uenighetene i årene før 1916, ser vi at brannen førte til bred politisk enighet om hvilken vei som var den beste for byen. Bevilgninger til provisoriske brakker ble enstemmig vedtatt, selv om beløpene var mye høyere enn de til permanente boliger. Kommunen hadde først gått fra å støtte filantropiske selskaper til å bygge permanente boliger selv. Etter bybrannen fokuserte den derimot nesten utelukkende på brakker. Unntaket var Krohnsminde II, men også dette tiltaket ble enstemmig vedtatt. Krohnsminde III ble derimot lagt på is, men alt tyder på at dette først og fremst skyldtes sviktende materialtilførsel og manglende arbeidskraft.

I 1916 ser vi også en økende byråkratisering, og flere organer ble opprettet for å gjøre kampen mot bolignøden mer profesjonell. Opprettelsen av Boligrådet var bare begynnelsen på den prosessen, og av organer opprettet etter 1915 var det Husleienemnden som skapte størst

kontrovers. Den kongelige anordningen som ga muligheten for landets kommuner å opprette slike nemnder viser at boligsaken inkludert husleiespørsmålet var riksomfattende problem. I Bergen var det bred politisk enighet om at det ville være for byens beste at en slik nemnd ble opprettet, til tross for at det også ville føre med seg noen problemer. Etter hvert møtte derimot nemnden motstand både fra høyre- og venstresiden. Huseierne var de som gikk hardest ut mot nemnden, noe som resulterte i at de opprettet sitt eget parti med avvikling av Husleienemnden i Bergen som hovedmål. Ellers kom kritikken spesielt fra *Arbeidet* som mente at nemnden ikke gjorde nok for å beskytte leieboere, og at den satt stilltiende og så på mens disse leieboerne på ulovlig vis ble kastet på gaten. Det er sannsynlig at husleienemnder i andre norske kommuner opplevde lignende kritikk, da nemndene stadig fikk utvidete rettigheter gjennom hele perioden fra statlig hold.

Denne kritikken ble videreført i flere grupperinger etter krigen. De store partiene opplevde oppbrudd og opposisjon innenfor egne rekker etter flere år med både bolignød og økonomiske vanskeligheter. En slik gruppering var Bergen Leieboerforening, som brøt ut fra arbeiderbevegelsen. I frustrasjon over at forholdene ikke ble bedre, gjennomførte leieboerforeningen blant annet husokkupasjoner. Gjennom disse nye grupperingene gikk også konflikten om hvordan bolignøden best kunne løses over i en ny fase, hvor direkte aksjoner ble mer vanlig, og situasjonen mer spent. Dette førte til store motsetningsforhold i byen, og ordfører Henrik Ameln skal blant annet ha forberedt seg på borgerkrigsliknende tilstander.³¹⁸

Om vi ser perioden under ett, førte bybrannen til en klar holdningsendring i kommunen. Det tidligere uglesette brakkene ble nå foretrukket fremfor permanente boliger av to årsaker: tid og penger. Boligkrisen umiddelbart etter brannen var av mye større dimensjoner enn kommunen tidligere hadde opplevd, og situasjonen krevde umiddelbar handling. Samtidig viste det seg at brakkene var mye billigere å bygge enn permanente boliger, noe som ble spesielt viktig etter de økonomiske påkjenningene første verdenskrig medførte. Samtidig ble kommunale bevilgninger til kampen mot bolignøden økt betraktelig, noe som vitner om en kvantitativ endring av boligpolitikken.

Det er vanskelig å fastslå nøyaktig hvor stor bolignøden i Bergen var i forhold til landets øvrige byer. Derimot er det nærliggende å tro at problemet var størst i hovedstaden, hvor både

³¹⁸ Håve 1979: 195.

kravet om kommunale arbeiderboliger og opprettelsen av et boligråd kom noen år før Bergen. Kristiania kommune hadde dessuten solgt kommunale tomter til innkjøpspris, før lignende tanker oppstod i Bergen. Per mai 1916 hadde også Kristiania kommune hatt langt større utgifter til kommunale foranstaltninger enn Bergen, blant annet fordi Kristiania først og fremst bygde permanente boliger fremfor provisoriske brakker. I hovedstaden ble det også satset hardere på å møte bolig mangelen før 1916. Mens det i Bergen hadde blitt bevilget i overkant av 600.000 kroner til permanente boliger, hadde Kristiania brukt over 3.000.000 kroner, samt stilt ytterligere 4.000.000 kroner som garanti til filantropiske selskaper. Sett i forhold til folketallet i 1920, brukte Kristiania kommune omtrent 423 kroner per innbygger til boligbygging mellom 1914-1928. I Bergen var det tilsvarende tallet 249 kroner.³¹⁹ Leieproblemen var også større i Kristiania, som hadde en betydelig større andel leieboere enn Bergen (95 % mot 82 %).³²⁰ Likevel kom de første kommunale garantier for lån og bevilgninger til filantropiske selskaper først i 1911 i hovedstaden – et år etter Bergen.³²¹ I likhet med Bergen forekom det en gradvis borgelig dreining mot aksept av kommunal bygging i en nødssituasjon i Kristiania, til tross for at flere konservative politikere hadde sådd tvil om bolig mangelen egentlig kunne betegnes som en bolignød.³²²

At det ble brukt mer penger på boligsaken i hovedstaden enn i Bergen har med all sannsynlighet en sammenheng med at problemene var større der. Dessuten opplevde Arbeiderpartiet – den største pådriveren for et kommunalt engasjement i boligsaken – en større vekst i Kristiania. Fra og med valget i 1907 til og med valget i 1916 økte Arbeiderpartiets andel i bystyret i hovedstaden fra 32 % til 50 %.³²³ I Bergen økte denne andelen fra 32 % til 36 % i samme periode. Etter bybrannen i 1916 ble det foretatt provisoriske foranstaltninger fra statens side beregnet kun på Bergen. På grunn av at staten så nødvendigheten av særegne foranstaltninger for Bergen, kan det konkluderes med at boligkrisen i Bergen umiddelbart etter bybrannen i 1916 overgikk det meste av bolig mangel på landsbasis – også i forhold til hovedstaden. Sett under ett var derimot utviklingen i de to byene forholdsvis lik, til tross for krisen etter brannen i Bergen og at boligproblemet generelt var større i Kristiania.

³¹⁹ Kjeldstadli 1990: 284.

³²⁰ Bjørnson 1990: 464.

³²¹ Kjeldstadli 1990: 279.

³²² Kjeldstadli 1990: 282.

³²³ Kjeldstadli 1990: 271.

Bibliografi

Trykte kilder

Aviser v/ Manuskript- og librarsamlingen, Avdeling for specialsamlinger, Universitetet i Bergen:

- *Arbeidet*
- *Bergens Aftenblad*
- *Bergens Tidende*
- *Morgenavisen*

Bergens bygningslov av 19de april 1899 og andre bestemmelser vedkommende bygningsvæsenet i Bergen. (1916). Bergen: John Griegs Forlag.

Bergens Provianteringsraad. (1924). *Bergens Provianteringsraads beretning omfattende virksomheten fra 1ste august 1914 til 30te juni 1922.* Bergen.

Direktøren for det civile Medicinalvæsen. (1892). *Beretning om sundhetstilstanden og medicinalforholdene i Norge 1890.* Kristiania: I kommisjon hos H. Aschehoug & Co.

Direktøren for det civile Medicinalvæsen. (1902). *Beretning om sundhetstilstanden og medicinalforholdene i Norge 1900.* Kristiania: I kommisjon hos H. Aschehoug & Co.

Indstillinger fra Bergens formandskap med repræsentantbeslutninger. Bergens kommunes forhandlinger (1897-1917/18).

Kommunens statistiske kontor. (1920). *Statistisk aarbok for Bergens by.* Bergen: J. D. Beyer.

Litteratur

Achen, H. V. (1983). Bygningsforholdene i Bergen 1830-1905. I: *Bergens Historiske Forening Skrifter*, nr. 81/82.

- Alsvik, B. (2005). Levekår og helse – eksempelet Kristiania: sunnhetpoliti i bolig og på torg. I: *Helse og nasjonsbygging*, red. Ø. Larsen, B. Alsvik m.fl. Oslo: Gyldendal.
- Bjørnson, Ø. (1990). *Arbeiderbevegelsens historie i Norge, bind 2. På klassekampens grunn*. Red. A. Kokkvoll og Sverdrup J. Oslo: Tiden forlag.
- Bjørnøy, H. (1961). *Sosialpolitiske brytninger i Bergen 1894-1901*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen. I: Bergens historiske forening.
- Breistein, D. (1960). *Bergen Huseierforening gjennom 75 år: 1885-1960*. Bergen: John Griegs Forlag.
- Christensen, H. (1919). Politisk liv i Bergen. I: *Bergen 1814-1914, bind 3*. Red. C. Geelmuyden og H. Schetelig. Bergen: John Griegs Forlag.
- Danielsen, R. (1986). Kommunaliseringsprosessen i norske byer 1880-1920. I: *Nordisk lokalhistoria – seminarierapport 4. Lokal praksis på det sociala området i de nordiska länderna 1800-1920*, red. I. Hammarström & L. Nilsson. Stockholm: Stadshistoriska Institutet.
- Ertresvåg, E. (1995). *Bergen bys historie, bind 3. Et bysamfunn i utvikling 1800-1920*. Bergen: Alma Mater Forlag.
- Fossen, A. B. & Grønlie, T. (1995). *Bergen bys historie, bind 4. Byen sprenger grensene 1920-1972*. Bergen: Alma Mater Forlag.
- Hagemann, G. (1997). *Aschehougs norgeshistorie, bind 9. Det moderne gjennombrudd 1870-1905*. Red. Knut Helle m.fl. Oslo: Aschehoug.
- Hals, H. (1920). *Ti aars boligarbeide i Kristiania. En indberetning om det kommunale boligraads virksomhet og Kristiania kommunes tiltak i boligsaken 1910-1920*. Kristiania: J. Chr. Gundersens Boktrykkeri.

- Håve, K. (1979). *'Den nye retning' i kamp. Bergens Leieboerforening og den kampen arbeidarrørsla i Bergen førte mot bustadnauda i byen omkring 1920*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen.
- International Labour Office (1924). *European housing problems since the war 1914-1923*. Genève: International Labour Office.
- Jensen, R. (1980). *Moderne norsk byplanlegging blir til*. Trondheim.
- Johansen, K. E. (1993). *Fana bygdebok, bind 3. Fanabu og bymann 1870-1972*. Bergen: Fana bygdeboknemnd.
- Kaartvedt, A. (1986). *Høyres sentralstyreprotokoller 1884-1920*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Keilhau, W. (1927). *Norge og verdenskrigen*. Oslo: Aschehoug.
- Kjeldstadli, K. (1990). *Oslo bys historie, bind 4. Den delte byen*. Oslo: Cappelen.
- Kjeldstadli, K. (1994). *Aschehougs norgeshistorie, bind 10. Et splittet samfunn 1905-35*. Red. Knut Helle m.fl. Oslo: Aschehoug.
- Kolderup, N. H. (1933). *Bergens høireforening 1883-1933*. Bergen: John Griegs Forlag.
- Larsen, Ø. (2005). Smitte, sengeleie og sosiale skiller. I: *Helse og nasjonsbygging*, red Ø. Larsen, B. Alsvik m.fl. Oslo: Gyldendal.
- Lie, W. (1914). Bergens kommunale styres historie og utvikling siden 1837. I: *Bergen 1814-1914, bind 1*. Red. C. Geelmuyden og H. Schetelig. Bergen: John Griegs Forlag.
- Morgenstjerne, C. & Gierløff, C. (1916) *Forslag til løsning av landets bolignød*. Kristiania: Cammermeyers forlag.

- Nielsen, M (1984). ”Med hjem skal landet bygges”: egne hjem og hagebybevegelsen i Norge. Hovedoppgave i kunsthistorie, Universitetet i Bergen.
- Olsen, E. (1953). *Selskapet til Arbeiderboligers oppførelse i Bergen A.s. 1853-1953. Et 100-års minne*. Bergen: John Griegs Forlag.
- Sandbakken, T. (1977). *Arbeiderbruk- og boligbanken og boligarbeidet i byene*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Schjenken, K. V. (2004). *Bergens ekspansjon mot sør 1890-1940. En studie i boligbygging og byutvidelse*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen.
- Seip, A. L. (1994). *Sosialhjelpstaten blir til: norsk sosialpolitikk 1740-1920*. Oslo: Gyldendal.
- Seip, A. L. (1995). Velferdsstaten – trygghetspolitikk i hundre år. I: *P2 Akademiet, bind D*. Oslo: Kulturredaksjonen P2.
- Skivenes, A. (2005). *Styringssystemet i Bergen kommune*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Storsteen, E. (1932). *Boligpolitikken i Norge*. Oslo: I kommisjon hos Jacob Dybwad.
- Thowsen, S. (2006). *Bergen brenner – og gjenoppstår i ny drakt*. Bergen: Forlaget Livskunst.
- Tønder Jakobsen, P. (1990). *Sosial boligbygging i Bergen 1910-1930*. Hovedoppgave i kunsthistorie, Universitetet i Bergen.
- Tønder Jakobsen, P. (1998). Fra leiegård til selvbyggerhus. Trekk fra Bergen kommunes boligbygging, 1914-30. I: *Nye hjem: bomiljøer i mellomkrigstiden*. Red. M. Bing og E. Johnsen. Oslo: Norsk folkemuseum.
- Vogt, P. (1938). *Jerntid og jobbetid*. Oslo: Tanum.
- Wesenberg, T. (1984). *Hvordan vokser byen? Den morfologiske utviklingen av en bydel i Bergen 1850-1948*. Hovedoppgave i geografi, Universitetet i Bergen.

Nettsteder

Arkitektur.no (2009). Boligprosjekter i Norge. Rothaugkomplekset, Bergen. Tilgjengelig fra:

<http://www2.arkitektur.no/boligdatabasen/?language=nor&query=rothaug&side=detaljer&totTreff=1&treffNr=0&boligid=111> [lest: 25.03.09]

Arkitektur.no (2009). Boligprosjekter i Norge. Typografenes Byggeselskap AS, Bergen.

Tilgjengelig fra:

<http://www2.arkitektur.no/boligdatabasen/?language=nor&query=typografene&side=detaljer&totTreff=1&treffNr=0&boligid=142> [lest: 25.03.09]

Bt.no (2009). Vikar for Gulating. Tilgjengelig fra:

<http://www.bt.no/lokalt/bergen/article828011.ece> [lest: 14.04.09]

Statistisk Sentralbyrå (2009). Statistikkbanken. Tilgjengelig fra:

<http://www.ssb.no/histstat/tabeller/3-3-13t.txt> [lest: 01.05.09]

Store norske leksikon (2009). Arbeidet. Tilgjengelig fra: <http://www.snl.no/Arbeidet> [lest: 14.04.09]

Store norske leksikon (2009). Formannskap. Tilgjengelig fra: <http://www.snl.no/formannskap> [lest: 14.04.09]

Summary in English

In this master thesis I have sought to explain how, and to what degree, Bergen municipality got involved in the housing shortage in the early 1900's (i.e. 1910-1919). During the industrialisation and the subsequent urbanisation, the population of Bergen saw a significant increase. Together with the poor conditions of many older dwellings, and the collapse of housing construction businesses in 1899/1900, many were left homeless or living in sub-par disease ridden apartments. Therefore, the relatively new working class started making demands that the municipality itself should intervene.

My main sources for finding answers to the question above are daily newspapers (*Arbeidet*, *Bergens Aftenblad*, *Bergens Tidende* and *Morgenavisen*) from that period, as well as *Bergens kommunes forhandlinger* – a collection of every issue discussed within the city council.

My studies of this period have proven that the conservative parties wanted to support private contractors through indirect measures, while the socialist Labour Party demanded that Bergen municipality should construct new houses itself (direct measures). From 1910 city council guaranteed for loans to philanthropic companies seeking to build for its own members without making much profit. In 1914 direct measures were approved by the board of representatives, and Bergen municipality started the building of *Rothaugkomplekset*, though the decision was met with protest from many conservative representatives. The following year another municipal building was passed by the board of representatives, this time at *Krohnsminde*.

After a great fire in 1916, and with the rising cost of building from the war, actions were taken to build cheaper, provisional buildings. The building of permanent municipal housing almost came to a complete halt in this period. Meanwhile, even more funds were granted to build cheaper, temporary housing. The destruction caused by the fire caused a political agreement that temporary housing was the best solution. These were funded and built by the municipality itself, and also had support from the conservative parties.

Towards the end of World War 1, contrasts between different groups became more visible. One such contrast was the relation between house owners and tenants. Tenants had received some protection through the municipal organ *Husleienemnden*. In 1919 this conflict climaxed

as tenants organised and started occupying vacant houses, while the organisation of home owners in Bergen decided to form their own political party, eventually becoming the fifth largest party in the 1919 local elections.